

ACADEMIC
PLATFORM

ISSN: 2602-2893

APJIR

Academic Platform
Journal of Islamic Research

Volume: 5

Issue : 1

Year : 2021

Academic Platform
Journal of Islamic Research

Apjir

e-ISSN: 2602-2710s

Cilt / Volume: 5

Sayı / Issue: 1

Nisan | April 2021

Kuruluş Tarihi | Founded In: 2017

Sahibi / Owner

Akademik Platform

Editörler / Editors

Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER

hurmahmut.yucer@sbu.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Arş. Gör. Oğuz BOZOĞLU

oquzbozoqlu@karabuk.edu.tr

Arş. Gör. Şevket Enes SAMANCIOĞLU

s.enessamancioqlu@karabuk.edu.tr

Sekretarya / Secretary

Arş. Gör. Oğuz BOZOĞLU

oquzbozoqlu@karabuk.edu.tr

Arş. Gör. Şevket Enes SAMANCIOĞLU

s.enessamancioqlu@karabuk.edu.tr

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Orhan Çeker, Necmettin Erbakan University, Turkey

Prof. Dr. Celal Türer, Ankara University, Turkey

Prof. Marwan M. Obeidat, Hashemite University, Jordan

Prof. Dr. Saim Kayadibi, International Islamic University Malaysia, Malaysia

Prof. Dr. Mohammad Ahmad Alkateeb, The University of Jordan, Jordan

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya İstanbul University, Turkey

Prof. Dr. Kadir Özköse Cumhuriyet University, Turkey

Prof. Dr. Ahmet Ögke Akdeniz University, Turkey

Prof. Dr. Muhammad Mumtaz Ali, International Islamic University Malaysia

Prof. Dr. Basem L. Ra'ad, Al-Quds University, Jerusalem, Palastine

Doç. Dr. Kholoud İbrahim al-Omouh, Jordan Hashemite Universty, Jordan

Prof. Dr. Prof. Dr. Sayfiddin Sayfulloh Aka, Özbekistan Fenler Akademisi Alişir Nevâi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Özbekistan

Kurumsal İletişim / Official Contact

info@apjir.com

<http://www.apjir.com/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri – Research

Articles

- 1-23 Anas Chakrathody Alumtharammal
Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları
Hadith Learning And Teaching Methods In India's Famous Islamic Education Centers
- 24-43 Dr. Mehmet Naim BOZ
Anne Sütü Bankalarının İslâm Hukukuna Göre Analizi
Analysis of Mother's Milk Banking According to Islamic Law
- 44-60 Dr. Ali DURMUŞ
XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kadızâdeliler Sivasiler Arasında Musâfaha-İnhinâ
Tartışmaları
Among Qâdizâdelîs and Sivâsîs Disputes of Handshaking-Bending in the 17th Century In the Ottoman Empire
- 61-87 Dr. Ethem KARAÇOBAN
İslâm İtikadı Açısından Değişim
Change in Terms of Islamic Faith
- 88-105 Fatih GÜDÜRÜ
Bir Süreç Olarak "İman": Ebu Ubeyd Kasım B. Sellâm'ın İman Değerlendirmesi
Din Eğitimi İlke ve Yöntemleri Açısından Hucurat Suresi

Tercüme Makale –

Translation

- 106-126 A. FAHRUDIN vd. (çev. Yeliz BAYRAM)
İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Endonezya Örneğinde Müslümanların Faaliyetleri
Islamic Social Work Practice: An Experience of Muslim Activities in Indonesia
- 127-140 Melba L. MANAPOL (çev. Ayşe Derya SARAÇOĞLU)
İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Asya'daki Müslüman Sosyal Yardım Faaliyetlerinin
Anlatıları: Filipinler Deneyimi
Islamic Social Work Practice: Narratives of Muslim Welfare Activities In Asia – The Philippines Experience
- 141-161 Z. M. SAAD vd. (çev. Fahriye Sena EROĞLU-Saliha Yaman POLAT)
Malezya'daki Müslümanların "Sosyal Hizmet" Faaliyetleri
Muslim Social Work Activities in Malaysia

Vefeyât–

Obituary

- 162-166 MD Meraj ALAM
Hindistan'da Bir Vakıf İnsan: Mevlânâ Muhammad Seyyid Velî Rahmânî (5 Haziran 1943-3 Nisan 2021)

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 1-23/ Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 1-23

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE HİNDİSTAN'DAKİ ÜNLÜ İSLAMİ EĞİTİM MERKEZLERİNİN HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİM METODLARI

Anas Chakrathody Alumtharammal

Doktora Öğrencisi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
PhD Student, Basic Islamic Sciences, Department of Hadith, Necmettin Erbakan University, Konya/Istanbul

anasvattalur@gmail.com

orcid.org/0000-0002-0462-3630

Öz

Bu araştırma, Hindistan'daki bazı ünlü İslami eğitim merkezlerinde yaygın olan hadis öğretim metodlarının arasında karşılaştırmalı bir çalışmayı ortaya koymaktadır. Hindistan'daki ünlü İslami eğitim merkezlerini kısaca anlatarak, Hadis çalışmaları ve literatürün yayılmasında daha çok ilerleme kaydeden dört önemli İslami eğitim kurumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Dârululûm Diyobend, Mezâhiru'l-ulûm Sehârenpûr, Camia-i Eşrefiyye Mübârekpûr ve Bâkiyât-ı Sâlihât Vellore gibi medreseler, bu çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız İslami eğitim kurumları olmuştur. Hadis edebiyatı alanındaki çok değerli katkılara odaklanan bu dört kurumda öncelikle bu amaç için üç yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışma Devre-i hadis, ihtisas programı ve seçilen bölümlerin metin analizi olarak üç yöntemin avantajları ve dezavantajları açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Sömürgecilik, Hindistan, Devre-i hadis, Diyobend, Mezâhiru'l-ulûm

HADITH LEARNING AND TEACHING METHODS IN INDIA'S FAMOUS ISLAMIC EDUCATION CENTERS

Abstract

This study unveils a comparative study between the Hadith teaching pedagogies widespread in some selected Islamic higher learning centres in India. On the basis of broad analysis of the Islamic educational centres in the country, it mainly relies on four prominent institutions, which made too much headway in the field of propagating the Hadith based studies and literature. Darul Uloom, Deoband, Mazahirul Uloom, Saharanpur, Jamia Ashrafia, Mubarakpur and Baqiathussalihath, Vellore, these are the educational institutions to which the research is making some detailed explanation. Primarily, three methods are being used for this purpose in these four institutions, which focus on the invaluable contributions in the field of Hadith literature. This is a humble attempt to deal with the merits and demerits of these three methods namely, Dawra, Specialisation, Textual analysis of selected chapters.

Key Words: 19th Century, Colonialism, India, Dawra-e hadith, Deoband, Mazahiru'l-ulum

Atıf / Cite as: Alumtharammal, Anas Chakrathody. "Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 1-23.

Giriş

İlim İslam'ın rûhu'dur. Eğitimin İslam'daki önemi inkâr edilemez. İslam'ın önceki dönemlerde, eğitim anlamında ilişki kurduğu ülkeler arasında, Hindistan da yer almaktadır. Eski zamanlardan beri Araplar ve Hintliler arasında oluşan ticarî ilişkiler, bu gerçeği çok iyi

göstermektedir. Tarihçilerin, İslam'ın Sahâbe döneminde Hindistan'a ulaştığını belirttikleri bir gerçektir.

İslam'ın ulaştığı her yerde, islam bilimleri de gelişmiştir. Hindistan'da İslam'ın gelmesinin ilk adımı, Haccac b. Yusuf'un¹ oğlu Muhammed b. Kâsım ile gerçekleşmiştir. Muhammed b. Kâsım, M/8. yüz yılında (Hicri 93), Hindistan'a Sind'i fethetmek için gelmiştir.² Bir sonraki adım ise, Muhammed Gôri'nin saldırısı ile tahakkuk etmiştir.³ Hint hükümdarı olan Pretirâc Çevhân'ın, ondan yardım istemesi sonucu, Muhammed Gôri zafer kazanmıştır. Böylece Hindistan'da Delhi saltanatının temeli atılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşamı boyunca ve vefâtından sonra, onun disiplinli bir şekilde takipçisi olan Sahâbe, İslam'ın temel mesajını taşımak için dünyanın farklı yerlerine doğru yola çıkmışlardır. Yüzyıllar boyunca, İslam, kıta ve alt kıtalara yayılmıştır. İslam'ın temel mesajının diğer insanlara ulaştırılma çabası, Sahâbe ve onlardan sonra gelenler tarafından da uygulanmaya çalışılmıştır.

Hindistan'a, İslam devletinin halifeleri olan Hz. Ömer, Hz. Osman ve Emevî hilâfetinin ilk hükümdarı olan Muâviye döneminde bir çok Sahâbî'nin geldiği tarihi bir gerçektir.⁴ Bu yüzden, İslam'ın erken dönemlerde Hint alt kıtasına ulaştığını söylemek mümkündür. Araplar'ın dünyanın her yerine ulaştığı evrensel bir gerçektir. Onlar İslam'ın kutsal mesajını ve disiplinlerini getirmişler. Dolayısıyla, ulaştıkları her yerde hadis bilgisi de yayılmıştır, çünkü sahâbe Peygamber Efendimizin sünnetine göre yaşıyorlardı. Yemen, Mısır, Irak, Afrika ve İspanya gibi yerler bu konuda verilebilecek birkaç örnek ülkedir.

Hindistan'ın Hadis'e katkısı söz konusu olduğunda, Gujarat gibi yerlerde, ünlü hadis kitabı olan Kenzû'l-Ummâl'in yazarı, Şeyh Ali el-Muttakî Barhampûrî (Ö. 975/1567) ve 'Mecmeu'l Bihâru'l-Envâr' adlı ünlü kitabın yazarı Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî (Ö. 986/1578) gibi ünlü âlimler hadis ilmine'e katkıda bulunmuşlardır. Gujarat'taki bu tür seçkin âlimlerin ortaya çıkmasının temel nedeni, Araplarla erken dönemlerden itibaren kurmuş oldukları bağdan dolayıdır. Araplar buraları sık sık ziyaret etmişlerdir. Bu bağlantılar sonucunda, İslam ilimleri de bu topraklarda yayılmaya başlamıştır. Daha sonra, yeni ilim dalları oluşmuştur. İslam ilimlerinin yayılması amacıyla birçok eğitim merkezi de kurulmuştur.

Bu eğitim merkezlerindeki, öğretim metodu birbirlerinden farklıydı. Çoğu zaman öğretmenin kendi evi olarak da kullanılırdı. Eğitim almak isteyen bir kişi ya da öğrenci grubu, hocanın evinde toplanır ve hoca da onlara eğitim verirdi. Daha sonra medreseler farklı yerlere taşınmıştır. Dersler önceleri öğretmenin evinde yapılırken daha sonra, mescidlere, buralardan da okul adı verilen binalara da taşınmıştır.

Bu merkezlerde bulunan öğretim şekilleri birbirlerinden farklıydı. Bazı benzerlikler her yerde görülmüştür. Bu değişen eğitim tarzı, Hindistan ve Arap ülkeleri arasındaki bilgi alışverişinin sonucuydu. Daha iyi bir eğitim için, farklı ülkelere giden seçkin alimler, Hindistan'da da bu yöntemleri uygulamak için çalışmışlar. Hindistan'da denenmiş en iyi

¹ Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yusuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714), Zalim lakabıyla meşhur Emevî valisi. İrfan Aycan, "Haccâc b. Yusuf es-Sekafî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), XIV, 427-428.

² Tara Chand, *Influence of Islam on Indian Culture*, The Indian press private Ltd, Allahabad (India), 1976, s. 25.

³ Barbara Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India; Deoband 1860-1900*, Oxford University Press, New Delhi, 2007, s. 6.

⁴ Muhammad İshaq, *India's Contribution To The Study of Hadith Literature*, (Doktora tezi) University of Dacca, East Pakistan, 1955, ss. 14-20.

yöntemlerden birisi, “Devre-i hadis” sistemi idi. Bu sistem, hadis alanında yazılmış eserleri bir hoca nezaretinde baştan sona kadar okuyup öğrenme şeklindedir. İkinci bir yöntem, ihtisas programıdır. Bu yöntem, öğrencilere belirli bilim dallarında derinlik kazandırmak için eğitim kurumlarında uygulanmıştır. Üçüncü bir yöntem ise; bir kitabın belirli bir bölümünün metin analizidir.

Araştırmamıza başlamadan önce bu alanda yapılmış olan bilimsel çalışmalara müracaat ederek konumuzla ilgili bilgileri toplamaya çalıştık. Daha sonra bu konuyla ilgili kitapları, makaleleri, tezleri vb. çalışmaları inceledik ve faydalandık. Çalışma suresince kendi anadilim olan Malayalamca, İngilizce, Arapça, Urduca, Türkçe ve internet kaynaklarını referans olarak kullandık. Çalışmamıza kitap ve makalelerden kaynak getirmekle beraber bizzat alan araştırması, müşahade, müşafehe ve tecrübelerimizi de arz etmeye gayret ettik. Nihayetinde bir değerlendirme yaparak sonuca ulaşmaya çalıştık.

Ünlü İslami Kurumların Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları

1. Öğretim Metodu Olarak Devre-i Hadis ve İhtisas Merkezleri

1.1. Dârululûm Diyobend

Dârululûm, bugün İslam dünyasında ünlü bir dini ve akademik merkezidir. Bir çok seçkin âlimin, Dârululûm’dan, doğru dini inançların ve dini bilimlerin yayılmasında değerli hizmetler sundukları bilinmektedir. Gerçek şu ki, Dârululûm Diyobend, h. 13 yüzyılında büyük dinî, eğitici ve reformcu bir kurum olmuştur. Son yüzyılda, Dârululûm Diyobend, Müslümanların, yalnızca Hint alt-kıtasında değil, İslam dünyasında da din eğitimi için eşsiz bir eğitim kurumu olarak görülmektedir.

1.1.1. Kuruluşu

Dârululûm Diyobend, Hindistan’daki en büyük İslam Eğitim merkezidir. Çeşitli bölümlerde okuyan öğrenci sayısı açısından “Hindistan’ın Ezheri” (el-Ezher üniversitesi, Mısır) olarak bilinmektedir.⁵ Diyobend, Kuzey Hindistan’ın Uttarpradeş eyaletinin Sehârenpûr bölgesinde küçük bir kasabadır. Sehârenpûr bölgesinden 48 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Diyobend’deki insanların % 55’tir Müslümandır.⁶

Bu medrese, 30 Mayıs 1886’da yılı⁷ bir nar ağacının altında Molla Mahmûd isimli bir hoca ve Mahmûd Hasan adlı bir öğrenciyle başlamıştı.⁸ Daha sonra ise medrese dersleri Çattah isimli mescidi’nden Cuma mescidi’ne değiştirilmiştir. Daha sonra da, h. 1294 yılı Zil-Hicce ayında, eski Çatta mescidi’nin yanındaki medrese’ye ait olan arazi üzerinde ayrı bir bina inşa edilmiştir.⁹

Başlangıçta medrese’nin yıllık masrafı 394 Hint rupiydi, daha sonra bu miktar 30 milyon rupi’ye kadar ulaşmıştır.¹⁰ Ekonomik kaynağı söz konusu olduğunda, yüce Allah’ın lütfuyla,

⁵ Rizvî, Seyit Mehbûb *Târîhu- Dârululûm-ı Diyobend*, İdarah Dârululûm-ı Diyobend, 1977, c.1, s. 155.

⁶ Nûr Âlim Halil el-Emîni, *Nezratün Hâtifatün ala’l-Camiât el-İslamiyya: Dârululûm-ı Diyobend el-Hind*, el-Camiât el-İslamiyya, Diyobend, 2010, s. 6.

⁷ Miftahi, Muhammad Zafiruddin, *Dar al-'Ulum Deoband: A Brief Account of its Establishment and Background*, Ter; Professor Atique A. Siddiqui, Imam Gangohi Academy of Research, Johannesburg, 2012, s. 12.

⁸ Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan Ve Hindistan'da Hadis Çalışmalar*, insan yayınları, İstanbul, 1995, ss. 292-293.

⁹ el-Kâsîmî, Muhammed Ubeydullah el-Es’adî, *Dârululûm-ı Diyobend: Medresetün fikriyyatün tevcîhiyyetün hareketün İslâhiyyatün Da’viyyatün Müessesetün Ta’lîmiyyetün Terbeviyya*, Akademiyya Şeyhülhind, Diyobend, 2000, s. 79.

¹⁰ Kâsîmî, a.g.e., s. 79.

büyük bir meblağın Müslümanların bağışları ile toplandığı belirtilmektedir. Bu büyük meblağın büyük bir kısmının Hindistan halkının kendisinden toplanması gurur vericidir.¹¹

1.1.1.1. Kurucusu

Medrese Dârululûm'un kurulmasında rol oynayan kişi Muhammed Kâsım Nânevte'ydî. H. 1248 yılında, Sehârenpûr bölgesinin eski bir köyü olan Nanevte'de doğmuştur. İlköğretimini bu köyde tamamlamıştır. Daha sonra, Sehârenpûr'daki büyükbabasının yanına gitmiştir. H. 1259 yılının sonunda Mevlânâ Memlûk Ali onu Delhi'ye götürmüştür.¹² Delhi Koleji'ne girmeden önce, evinde Mevlânâ Memlûk Ali'nin talimatıyla Mantık, Felsefe ve Skolastik ilahiyat kitaplarını öğrenmiştir.

1.1.2. Gelişim Süreci

Küçük bir dini eğitim merkezi olarak başlayan bu medrese, Hint alt-kıtasındaki en büyük islamî eğitim merkezi haline gelene kadar büyümüş ve gelişmiştir.¹³ Her yıl, yaklaşık beş yüz âlim¹⁴, medresedeki farklı bölümlerde ders vermektedir. Bugüne kadar mezun olanların sayısı yüz bini geçmiştir.¹⁵

Uluslararası düzeyde eğitim faaliyeti yürüttüğü için, Pakistan, Malezya, Endonezya, Afrika, Bangladeş, Fiji, Srilanka ve diğer Arap ülkeleri gibi farklı ülkelere gelen öğrenciler Diyobend'de öğrenim görmüştür.¹⁶

1.1.3. Müfredatı

1.1.3.1. Müfredata Kısa Bir Bakış

Medrese'nin müfredatının tarihi ile ilgili olarak, Barbara Metcalf, Öğrencilerin asıl olarak on yıl için planlanan, daha sonra da altı yıla düşürülen programlarda sabit ve kapsamlı bir öğrenim görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁷

Şimdi, yeniden öğrenim süresi on yıla çıkarılmıştır. Son iki yıl özel çalışmalar için ayrılmıştır. Kurucuları, özellikle Muhammed Kâsım Nânevte'î'nin ve Reşid Ahmed Gangôhî, İslam dini düşüncesi ve doktrinine dayanan birleşik bir müfredatı önermişlerdir. Her ne kadar bir çok değişiklik yapılmış olsa da, medrese'nin ders programı Hindistan'daki Ders-i-Nizami¹⁸ ile benzeşmektedir.

Ders programı dört seviyeden oluşmaktadır: İlk, Orta, Lisans ve Yüksek Lisans. İlköğretimden lisans seviyesine kadar olan eğitim zorunludur ve tamamlanması 8 yıl sürmektedir. Yüksek lisans programı zorunlu değildir. Bu programda Peygamber Efendimizin hayatı, Dilbilgisi, Arap Edebiyatı, Hukuk, Mantık, Hadis, Ahlak, Genel Tarih, Arûz, Modern Bilimler, Coğrafya, Sistematik Teoloji, Hindistan Tarihi, ve Urduca gibi

¹¹ a.g.e., s. 79.

¹² Muhammed Seccâd b. Yûnus, "el-İmam Muhammed Kâsım Nânevte'î va-r-reddu alâ İtirazât'il-Henâdika alal İslam", Vahdatül Umma, c.1 , 2014, s. 234.

¹³ a.g.e., s. 70

¹⁴ Dr. Abdurrahman el-Bernî, *Ulemâu Diyobend va Hidmâtuhum fi İlmi'l Hadis*, Akademia şeyhu'l Hind, Camia İslamiyya Dârululûm, Diyobend, s. 43

¹⁵ Muhammed Ârif Cemîl el-Mübârekpûrî, el-Câmiat'ül İslamiyya: *Dârululûm Kemâ yerâhâ kibâru Şehsiyyet es-Saûdiyya, el-Câmiat el-İslamiyya*, Diyobend, 2010, s. 10.

¹⁶ el-Bernî, a.g.e., s. 39.

¹⁷ Metcalf, a.g.e., s. 100

¹⁸ Ders-i-Nizami; 18. yüzyılda Hint altkıtası'nda ortaya çıkan ve günümüzde güney Afrika, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı bölgelerinde bulunan, geleneksel İslam kurumlarında (medreseler) ve Darul Ulum'da kullanılan bir müfredat veya sistemdir. Ders-i Nizami sisteminin kurucusu ya da tasarımcısı Farangi Mahal Ulema (İslam alimleri) grubundan Molla Nizâmuddîn Sihâlvi (H/1161) idi. (Bkz. , Robinson, a.g.e., s. 72)

dersler verilmektedir. Öğrencinin isteğine bağlı olan Lisansüstü programlarında, İlahiyat, Hukuk, Edebiyat (Arapça / Farsça / Urduca), Öğretim yöntemleri, Kaligrafi, Gazetecilik, Bilgisayar Bilimleri, İngiliz Edebiyatı, alanlarında uzmanlık eğitimi verilmektedir.¹⁹

1.1.4. Hadis Öğretim Metodları

Dârululûm'un Hindistan'da Hadis ilminin yayılmasında, talim ve tedrisinde, hadislerle ilgili eserler te'lif ve neşrinde özel bir yeri ve önemi vardır. Mısır'da yayınlanan "el-Manar" dergisinin editörü meşhur âlim Reşîd Rıza, Dârululûm'u ziyaret edip, o dönemdeki hadis bölüm başkanı olan, ünlü yazar Muhammed Enver Şah Keşmîrî (1352/1933) tarafından yönetilen Hadis dersine katıldığında, "daha önce hiç bu kadar büyük bir âlimi görmemişim" demiştir.²⁰

Dârululûm-ı Diyobend, İslam bilimleriyle meşhur olduğu için, tüm akademik alanlarında geleneksel bir İslami eğitim özelliği görülebilmektedir. Kurumun farklı aşamalarında Hadis çalışmalarının aşamaları şöyledir;

1.1.4.1. Metin Analizi

Metin analizi olarak yürütülen bu yöntemde öğrencilerin, Hadislerin kelime anlamlarını öğrenmelerine öncelik verilmektedir. Öğretmen, hadisleri tek tek okur ve aynı zamanda içeriğe odaklanarak açıklama yapar. Bazen fazla açıklama yapmak gerekirse istenilen miktarda yapılmaktadır.

Kabul Şartları: Bu aşamada kabul şartları, diğer durumlarda olduğu gibi sınırlı değildir, çünkü bu ilk aşamadır.

1.1.4.2. Devre-i hadis

"Devre" terimi, Hindistandaki İslam yüksek öğretim merkezlerinde hadis konularıyla ilgili olarak kullanılan bir teknik terimdir. Bu terim, hadis ilmindeki kütüb-i Sitte ve diğer ünlü hadis kitapları da dahil olmak üzere, sadece Hadis kitaplarının (bu dönemde Hadis dışında bir kitap bulunmamaktadır) belirli bir süre içinde öğretme usulünü ifade etmektedir.

Normal olarak, bu aşamadaki öğretim şeklinde, bir kitabın hadisleri derste bir öğrenci tarafından, kitabın belirli bir yerine kadar okunmaktadır. Daha sonra öğretmen, sadece ihtiyaç olan yerlerde anlamlarını açıklar ve herhangi bir fikhî konu ile ilgili hadisler geldiğinde veya hadisler arasında bir tür çelişki ortaya çıktığı zaman detaylı açıklama yapar.

Kabul şartları: Devre-i hadis derslerine başvurmak için öğrencinin, belirli kitaplarla ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir; bunlar, Mişkâtü'l-Mesâbîh, el-Hidâye, Şerhu'l Aka'id, Tefsîru'n-Nesefî, Nuhbetü'l-fiker ve el-Ferâ'izü's-Sirâciyye²¹ gibi kitaplardır.²² Tecvîd kurallarına uygun olarak okunması ve Amme suresinin ezberlenmiş olması gerekmektedir.²³

¹⁹ Bkz. David Emmanuel Singh, *The Independent Madrasas of India: Dar al-'Ulum, Deoband and Nadvat al-'Ulama*, Lucknow, journal of Dharma, Dharmaram Vidya Kshetram, India.

²⁰ Nedvi, Abülhasan Ali, *Advân ale'l-Harekât ve'd Da'veti'd-Diniyye ve'l Islâhiyye*, el-Mecmeu'l-İslami el-İlmî, Leknev, HS/1396, s. 22.

²¹ Yazarın adı Ebu Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Mahmud b. Abdireşîd es-Secâvendî'dir (Ö. 596/1200'den sonra), Ferâize dair eseriyle tanınan Hanefî fakihî, hesap âlimi. (Bkz. , Ahmet Özel, *SECÂVENDÎ, Muhammed b. Muhammed*, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXVI, 266-268.)

²² el- Bernî, a.g.e., s. 386.

²³ Daftar-e Ta'limât Dârululûm-ı Diyobend, Dârululûm Nisâbe Ta'lim, Dârululûm, Diyobend, HS/1435, s. 6.

Medrese'nin ilk seviyesinin yedinci yılını bitirenler ve aynı zamanda yeni gelenler için de giriş izni verilmektedir. Ancak öğrenci kabulü sınavla yapılmaktadır.

1.1.4.3. Uzmanlık Eğitim Süreleri

Ders döneminin ilk yılından yedinci yılına kadar, öğrencilere Arapça grameri, Mantık, İslam Hukuku, Teoloji, Tefsir ve Hadis ile ilgili birçok konu tanıtılmaktadır. Yedinci yıldan itibaren öğrenciler, el-Kütübü's-Sitte, Şerh Meâni'l-Âsâr, Şemâilü't-Tirmizî ve el-Muvatta gibi kitaplar öğrenmektedirler.²⁴

Diyobend 'daki hadis ihtisas programı, Riyâsât Ali el-Becnûri tarafından önerilmiştir. Onun önerisi daha sonra Meclis-i Istişârî'ye gönderilmiştir. Bu teklif 1420 yılında üniversite rektörü olan Üstad Ni'metullah el-A'zami tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵

Aşağıda, Dârululûm-ı Diyobend 'taki Hadis ihtisas programında verilen Derslerin Listesi görülmektedir:

Dersler	Kitap (1.yıl)	Kitap (2.yıl)
Mustalahu'l-Hadîs.	Mukaddimetü İbnu's-Salâh.	Süyûtî, Tedribu'r-Râvî.
İlm'ul-Rical/Cerh ve Ta'dil	Leknevî, er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil.	Ni'metullâh A'zamî, Medarisu'r-Ruvât ve Meşâhiru Esâtizetihâ ma'a Telâmizâtihim ve Tabakâtihim.
Hifzu'l-Hadis.	300 hadis.	
İlmu't-Tahrîc ve Dirasâtu'l-Esânid.	Dr. Mahmûd Tahhân, Usûlü't-Tahrîc.	Dr. Mahmûd Tahhân, Usûlü't-Tahrîc (ikinci bölüm), Dirasâtu'l hadîsu's-Sahîh ve'l-Hasen ve Fikretu İbni's-Salâh ve Dirasâh Mikyâs Ma'rifât Rical'ul Hasen Li-Zâtihi. Dirasatu Tatbiki'l-Emsile li Envâi'l Ahâdis el-Muhtalifa.
El-Mutâla'â ve'l-Munakaşa.	Öğretmen tarafından verilen kitaplar	Öğretmen tarafından verilen kitaplar

²⁴ Faisal Bin Ahmad Shah, Mohd Al'ihzan Ghazali, *Specialization in Hadith (Takhassus Al-Hadith) At Islamic Studies Institution in India*, Journal of Al-Tamaddun, Malasia, 2014, c. 9, bas. 1, s. 46.

²⁵ a.g.e., s. 46

1.1.4.3.1. Başvuru Şartları

Dârululûm'da öğrenim görmek için katı kurallar ve düzenlemeler vardır. Puan durumuna göre, sadece Devre-i hadis yıllık sınavında başarılı olan beş öğrenci başvuruda bulunur. Arap literatüründe uzmanlaşma programını geçtikten sonra hadis konusunda da uzmanlaşmayı isteyen adaylar için giriş önceliği verilir.

Devamsızlık konusunda, Hadis ihtisası öğrencileri için, yıllık sınava girmeye hak kazanabilmeleri için yüzde 80 derse devam zorunludur. Şevval'in 25'i, Hadis ihtisası kursuna başvuru günü olarak belirlenmiştir.²⁶ Medrese'deki en etkili ve saygın öğretmen Şeyhu'l- Hadîs'tir.²⁷

Kurs iki yıl sürmektedir. Hadis dışında, Arap Edebiyatı ve Tefsir gibi başka bilim dallarında da uzmanlaşma programı vardır.²⁸ Bütün uzmanlık eğitim düzeyinde öğrenci sayısı çok sınırlıdır. Normalde, her sınıfta bu seviyede beş veya altı öğrenci olmaktadır.²⁹ Az önce bahsedildiği gibi, hadis'te yapılan uzmanlık programı için mevcut olan puan seviyesi, devre-i hadis sınavında en yüksek not olarak da belirlenmektedir. Edebiyat için bu yüzde 85'in üzerindedir ve İfta için ise 80'dir.

1.1.4.3.2. Uzmanlaşma Programı için Özel Düzenleme

Uzmanlık sınıflarının bir özelliği vardır. Müderrisler, öğrencilerden, referans olarak bildirilen kitapları okumalarını isterler. Böylece öğrenciler, dersle ilgili bir çok kitabı tanıma imkanı bulmaktadırlar.

1.1.4.3.3. Öğretim Metodu

Öğrencilerin Müderristen önce sınıfta hazır bulunmaları gerekmektedir. Dersler, o dalda uzman olan hocalar tarafından verilmektedir. Müderrisin işaret ettiği bir öğrenci, dersi okumaya başlar, sonra her cümlenin tamamlanmasıyla öğretmen açıklamasını yapar. Bu arada öğrenci herhangi bir hata yaparsa, öğretmen onu düzeltir.³⁰

1.2. Mezâhiru'l-Ulûm Sehârenpûr

Mezâhiru'l-Ulûm medresesi, H/1283 yılının Rebiul-Evvel ayında, Dârululûm Diyobend'in kurulmasından altı ay sonra kurulmuştur.³¹ Mezâhiru'l-Ulûm Sehârenpûr dînî ve kültürel katkıları nedeniyle İslam dünyasında iyi bilinmektedir. Ama bu büyük Medrese 1983'ten beri iki medrese şeklinde varlığını sürdürmektedir: (1) Camia Mezâhiru'l-Ulûm Cedid (2) Mezâhiru'l-Ulûm Vakıf Kadim. Günümüzde iki medrese de müslümanlara yüksek İslami eğitim vermektedir.

1.2.1. Kuruluşu

Hindistan'da Müslüman egemenliği sona erdiğinde ve Fransız sömürgeciliği egemenliğini başlattığında, Hintli Müslümanlar İslamî öğretilerinin varlığı ve güvenliği konusunda büyük zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Bu zorluklara karşı durmak üzere Müslüman âlimler dinî

²⁶ a.g.e., s. 12.

²⁷ Barbara Metcalf, a.g.e., s. 101.

²⁸ el- Bernî, a.g.e., s. 386.

²⁹ Daftar-e Ta'limât Dârululûm-ı Diyobend (Academic handbook), 2003

³⁰ Bkz. Mohammad Asjad Ansari, *Modern Education In Madrasas: A Perspective Study Of Darul Uloom Deoband*, Asia Pacific Journal of Research, c. 1, bas. XLIV, october 2016, Bangalore, s. 105-106.

³¹ el-Mezâhirî, a.g.e., s. 74.

eğitim merkezlerine önem vermişlerdir.³² İlk olarak Dârululûm-ı Diyobend, ardından Medrese Mezâhiru'l-Ulûm açılmıştır. Her iki Medrese'nin tarihine bakıldığında, bu ikisinin arasında bir takım ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır. Her ikisinde de öğretim yöntemleri aynıdır.³³

Mezâhiru'l-Ulûm'un temeli, büyük âlim Saâdet Ali Sehârenpûrî tarafından atılmıştır.³⁴

1.2.2. Müfredatı

1.2.2.1. Kısaca Tüm Müfredat

Mezâhiru'l-Ulûm'un müfredatı, bazı değişiklikler ile "Nizami müfredatı" olarak bilinmektedir. Mezâhiru'l-Ulûm'da Nizami müfredatının uygulanmasının başarılı olduğu görülmektedir.³⁵

Burada öğretim düzeni dört aşamada sınıflandırılabilir;

İlk seviye.

Orta seviye.

Üst seviye.

Uzmanlık seviyesi / Üniversite.³⁶

Dört aşamalı bu eğitim on yıl sürmektedir. İlk seviye üç yıl, ikincisi ise iki yıl, daha sonra yüksek seviye üç yıllık bir dönemini kapsar. Bu aşamanın son yılı Devre-i hadis için sabitlenmiştir. Sekiz yıllık mecburi eğitim süresini tamamlayan öğrenciye Mezharî diploması verilmektedir. Sonraki iki yıl uzmanlaşma programı içindir.

1.2.2.2. Müfredatındaki Hadis kitapları

Burada öğretim döneminin ilk seviyesinde, hadis kitaplarına pek önem verilmediği görülmektedir. Ancak, ilk aşamada Ma'kûlât (aklî) ilimlerine daha fazla önem verilmektedir. Bu dönemde hadis ile ilgili bir veya iki kitap okutulmaktadır. Fakat, ileri düzeyde ise hadis kitaplarına daha fazla önem verilmektedir.

Bu aşamada Kütübü-i Sitte de dahil olmak üzere önde gelen hadis kitapları müfredatın tek konusudur, daha önce de değinildiği gibi bu sistem "Devre-i hadis" olarak bilinmektedir.³⁷

1.2.3. Mezâhiru'l-Ulûm'da Hadis Öğrenimi

1.2.3.1. Tarihi Ve Gelişimi

İlk hadis dersine H. 1285 tarihinde Mişkâtü'l Mesâbîh ile başlanmıştır. Şu anda, Halil Ahmed Sehârenpûrî ve İnâye gibi meşhur alimler bu ilk sınıfın öğrencileri arasında bulunuyordu. H. 1286 yılında yani bir sonraki yıl klasik hadis eseri Sahih el-Buhârî de

³² Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdâni, *Cem'ul Fevâid min Cami'ul-Üsûl va Mecme'u Zevâid*, Camia Mezâhir, Sehârenpûr, c.1, s. 8.

³³ Kâsimî, a.g.e., s. 141.

³⁴ a.g.e., s. 141

³⁵ Mevlânâ Seyit Muhammed Şâhid Saharnpuri, *Ulamae Mezâhirü'l Ulûm Sehârenpûr Avr Unki Ilmi va Tesnîfi Hidmet*, Maktabah Yad gare Şeyh, Sehârenpûr, 2005, s. 131.

³⁶ el-Bernî, a.g.e., s. 46.

³⁷ Sehârenpûrî, a.g.e., s. 131.

okutulmaya başlanmıştır. Bu dersleri alanlar arasında Halil Ahmed Sehârenpûrî, Ali Sâhib ve Çirag Ali Sâhib gibi âlimler bulunuyordu .³⁸

Medrese'nin ilk dönemlerinde, hadis dersleri Muhammed Mezher Nânevtevi, Ahmed Ali Sehârenpûrî gibi ünlü âlimler tarafından verilmiştir .³⁹ Bu seçkin âlimler, hayatı boyunca hadis ve hadisle ilgili çalışmalara hizmet ederek, Mezâhiru'l-ulûm'un durumunu iyileştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Mezâhiru'l-ulûm'un tarihinde Ahmed Ali'nin hadis hocası olarak atanması bir dönüm noktasıydı. Bu atanmanın ardında H. 1294 yılında 25 öğrenci ve H. 1295 yılında, 38 öğrenci çalışmalarını onun rehberliğinde tamamlamışlardır .⁴⁰ Hadis derslerinde nitelikli öğretim üyeleri vardı.Onlar;

Abdülali, Ahmed Ali Mûradabadî, Habîbrahman Bedâl, Halil Ahmed Sehârenpûrî, Abdülâtil el-Barkazavî, Muhammed Yunus Jaunpurî, Muhmmmed Yahya Kandehevî, Abdürahman Kemalpurî, , Es'edullah Rampurî, Manzûr Ahmed Han, Seyyid Ahmed, Ahmed el-Kandehevî .⁴¹

1.2.3.2. Mezâhiru'l-ulûm'daki Hadis İhtisas Programı (Tahassus el-Hadis)

Hadis'te uzmanlaşma programının ilk adımı H. 1415'te Şevval ayında atılmıştır. Bölümün kurulmasındaki ana etken, medresenin genel sekreteri ve Müderrisi olan Seyyid Muhammed Şahid Sehârenpûrî'nin talebiydi. Daha sonra bu fikir, Hadis programı için iki yıllık çalışma süresinin verilmesiyle Konsey tarafından kabul edilmiştir. Bu programın koordinatörü olarak Şeyhu'l-Muhaddis el-Kebir Zeynelâbidîn al-A'zami görevlendirilmiştir .⁴² Aşağıda Mezâhiru'l-ulûm'un hadis ihtisas programında okutulan hadis kitapları bulunmaktadır.

Dersler	Kitaplar (birinci yıl)	Kitaplar (ikinci yıl)
Hadislerin sınıflandırılması	Reziyuddin Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, Kefvu'l Attâr fi Safveti Ulûmu'l Attâr. Suyûti, Tedribu'r-Ravi (cilt-1)	Suyûti, Tedribu'r-Ravi (cilt-2) Zehebî, Zikru Men Yu'temedu Kevluhû fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl. Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvi, el-Mutekellimûn fi'r-Ricâl.
Tahrîc-ul Hadis	Dr. Ebu'l-Leys el-Hayrâbâdî, Tahrîcu'l Hadis Neş'etuhu ve Menhecîyatuhu.	Abu Bekir Muhammad b. Ahmed b. Abüsahl el-Serahsî el-Hanefî, Kitabu'l-Mebsût.

³⁸ a.g.e., s. 166.

³⁹ el-Bernî, a.g.e., s. 48

⁴⁰ Sehârenpûrî, a.g.e., s. 167.

⁴¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. el-Bernî, a.g.e., s. 48-49

⁴²Faisal bin Ahmad Shah, Mohd al'Ikhsan Ghazali, a.g.e., s. 50.

	Rûdâni, Cem'ul-Fevaid kitabından 200 hadisin tahriri.	
İlelul-Hadîs	İraki'nin et-Takyîd ve'l-îzâh şerh Mukaddimetü İbni's-Salâh'ın 33. bölüm. Laknevî, er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil. Tâcüddîn Subkî, Kaide fi'l-Cerh ve't-Ta'dil.	
Mütûnu'l Hadîs	Muhammed bin Süleyman er-Rûdâni, Cem'ul-Fevaid Min Cami'il-Usûl ve Mecmau'z-Zevaid.	Cem'ul-Fevaid Min Cami'il-Usûl ve Mecmau'z-Zevaid.
el-Mutala'a va Hifz-ul Ahâdis Muhtarah (Seçilen hadislerin okunması ve ezberlenmesi)	İbn Hacer el-Askalânî, Mukaddimetü Tekrîbu't-Tehzîb. Muhammed Zekeriyâ el-Kandhevî, Mukaddime Evcez-ul-Mesâlik. Dr. Mustafa es-Siba'i, es-Sünne ve Mekânetühâ fi't-teşri'il-İslâmî. 20 hadisin ezberlenmesi.	Mukaddimetü Fethi'l-Bâri. 20 hadisin ezberlenmesi.
Ravilerin isimleri		Sehâvi, Fethu'l-Muğis, (el-Mu'tâlâf va'l Muhtalaf bölümünden Telhîs el Mûteşabih bölümüne kadar). Mizzi, Tehzîbu'l-Kemâl. ⁴³

Dârululûm-ı Diyobend'taki hadis çalışmalarına tabi olarak, Mezâhiru'l-ulûm'daki hadis öğrencileri, sertifikalarını almak için öğretim görevlilerinin gözetiminde ödev projelerini

⁴³ a.g.e., s. 50-51

tamamlamak zorundadırlar. Onlara, Öğretim üyeleri tarafından aşağıda verildiği gibi sağlanan çeşitli araştırma alanları seçmek için seçenekler verilmektedir.

- 1-Sünnet ve hadis muhaliflerinin hareketlerinden kurtulma yolunu incelemek.
- 2-Fakihlerin (hukukçular) ve muhaddislerin (hadis âlimleri) yazılarına veya görüşlerine yapılan saldırılardan korunmayı bilmek.
- 3- Hanefî mezhebinin ana kaynağı olarak kabul edilen hadis kitaplarını incelemek.
- 4-Dârululûm ve Mezâhiru'l-ulûm'da yetişen Hanefi âlimlerin ilim dünyasına katkıları.
- 5- İmam Ebu Hanife ve onun takipçileri nasıl savunulur?.⁴⁴

1.2.3.3. Hadis Öğretiminin Metodu

Mezâhiru'l-ulûm'da, ilk üç aşama, yani ilk seviye, orta seviye ve yüksek seviyenin ilk iki yılındaki öğretim tarzı aynıdır. Öğretmen hadis kitabının metinlerini okuyarak anlamını açıkladığı metod, metin analizi olarak bilinmektedir. Bu aşamada, öğrencilerin, Hadislerin doğru anlamlarını idrak etmeleri amaçlanmaktadır.

Devre-i hadis döneminde, yüksek seviyenin üçüncü yılında, yukarıda belirtilen öğretim biçiminde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu aşamada sadece Hadis kitaplarından oluşan bir ders sistemi sabitlenmiştir. Bu nedenle, öğrencilerin ilgisi sadece Hadis kitapları üzerinde yoğunlaşacaktır. Her klasik hadis kitabı, belirli öğretmenlerin gözetiminde belirli dönemler için belirlenecektir. Çoğu zaman Hadis kitapları tamamen öğretilmektedir. Hadislerin bir tür tekrarı geldiğinde, yani açıklamaya gerek olmayan bir hadis söz konusu olduğunda, basit okuma yöntemi yapılmaktadır. Herhangi bir öğrencinin bir öğretmene soru sorması durumunda, öğretmen o hadis ile ilgili ayrıntılı açıklamada bulunmaktadır.

İhtisas programında, öğretim dönemi iki yıllık bir süre için düzenlenmiştir. Burada ayrıca, Hadislerle ilgili her şey bu yıllarda öğretilir. Hadis metinlerinin içeriğinden daha çok, hadis ile ilgili bilimlere önem verilmektedir.

1.2.4. Camia'nın Parlayan İki Yıldızı

"Mezâhiru'l-ulûm'de geçmiş Hadis tarihine göre, iki önemli âliminden bahsedilmelidir. Her ikisi de burada Hadis çalışmaları için çaba göstermişlerdir. Ayrıca, Medrese'deki hizmetleri daima hatırlanır. Bunlar;

- 1- Halil Ahmed Sehârenpûrî.
- 2- Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî.

1.2.4.1. Halil Ahmed Sehârenpûrî (1346/1927)

Hadis ve fıkıh ilimlerinde meşhur bir bilgidir. Reşîd Ahmed Gangohî'nin manevi danışmanıydı. H. 1269 yılında doğmuş ve on dokuz yaşındayken "Mezâhiru'l-ulûm'a girmiştir".⁴⁵ H. 1314 yılında, oradaki öğretmen olarak atanmıştır.⁴⁶

Otuz yıl bu Medrese'de hadis dersleri vermiştir. Daha sonra, ünlü kitabı olan "Bezlü'l-Mechud fi Halli Ebi Davud'un u yazmaya başlamıştır. Kitabını, HS. 1345'te Kutsal şehir, Medine'ye gittikten sonra, öğrencisi Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin yardımıyla

⁴⁴ a.g.e., s. 51

⁴⁵ el-Bernî, a.g.e., s. 86.

⁴⁶ el-Mezâhirî, a.g.e., s. 89.

tamamlamıştır.⁴⁷ Bu seçkin kitap, ilk defa beş cilt olarak Hindistan'da yayınlanmıştır. Daha sonra aynı kitabın diğer baskıları Suudi Arabistan, Lübnan vb. farklı ülkelerde yayınlanmıştır.

Şeyh Ahmed Zeynî Dahlân, Seyit Ahmet Berzenci gibi meşhur alimlerden icazet⁴⁸ almıştır. 1346'da Rebiu'l-Ahir ayında Medine'de vefat etmiş ve Bâki'ye defnedilmiştir.⁴⁹

1.2.4.2. Muhammed Zekeriyâ el-Muhacir el-Medenî (m. 1982)⁵⁰

Hadis'te Halil Ahmed Sehârenpûrî'den ders almıştır. Hadis âlimi ve Tebliğ Cemaati'nin ideoloğu olarak bilinmektedir. 1898 yılında Kandla'da doğmuştur. Gangôh'da olan babasının medresesinde 10 yıl geçirmiştir. 1910 yılında "Mezâhiru'l-ulûm'a girmiştir.⁵¹

2. Devre-i Hadis Olmaksızın İhtisas Merkezi

2.1. Camia-i Eşrefiyye Mübârekpûr

Camia-i Eşrefiyye, Hindistan'da aşırı sünni olarak bilinen Barelvî ekoluna bağlı önemli İslami eğitim merkezilerinden biridir. Uttarpradeş eyaletinin Azamgârh ilçesinde Mübârekpûr'da yer almaktadır. Nüfusun yetmiş beş bin kişiden fazla olduğu belirtilmektedir.⁵²

Mübârekpûr'un halkı orta halli bir yaşam sürmekte ve İslami öğretilere uygun yaşamaktadır. Çoğunlukla İmam Ahmed Rıza'nın⁵³ ekolünü (Barelvî) izleyenler ve aynı zamanda Hafiz-e-Millet Şah Azîz Muradâbâdî'nin⁵⁴ takipçileridir. Daha önce Mübârekpûr, Kasimâbâd olarak biliniyordu. Daha sonra büyük âlim ve Çistiyye Tarikatı'nı a ait olan Hazreti Seyit Mübarek Şah'ın hatırına Mübârekpûr olarak adlandırılmıştır.⁵⁵

2.1.1. Kuruluşu

Medrese-i Misbah'ul-Ulûm ilâhi Bakş'ın (1863-1937) çalışmasıyla, 1899 yılında mektep olarak başlamıştır. Bir âlim ve hakîm olan hoca, Kânpûr'daki medrese-i Fayiz-e Aâm'da eğitim görmüş ve 1899'da mezun olduktan sonra Mübârekpûr'da bir mektep kurmuştur. Mektep uzun bir süre kalıcı bir meskene sahip değildi ve başlangıçta Kândikûân mescidi olarak bilinen bir camide eğitime devam ediyordu. Birkaç yıl sonra Mescid Dîna Baba adında başka bir caminin önüne taşınılmıştır.⁵⁶

Mektep, kasabanın zengin aileleri tarafından verilen yardımlarla yürütülmüştür.⁵⁷ O zamanlar, Sünni ve Diyobendi ekolları arasında ayrımcılık olmadığı günlerdi. Bu nedenle, tüm Müslüman nüfusü Sünni diye bir grubu oluşturmuştu.

2.1.2. Erken Dönemler

⁴⁷ el-Mezâhirî, a.g.e., s. 89.

⁴⁸ İcâzet: Bir âlimin elinde bulunan hadisleri sözlü veya yazılı olarak rivayet etmesi için talebesine izin vermesidir. Bkz., Nevzat Âşık, "Tahammül", *DİA*, c. IIIIX, s. 381.

⁴⁹ a.g.e., s. 103.

⁵⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. . el-Bernî, a.g.e., s. 135-146.

⁵¹ Khawaja Shamsuddin, *Baran-e-Rahmat- The Rain of Mercy*, c. 2, s. 150.

⁵² Usha Sanyal, *Madrasas in South Asia Teaching Terror?*, Routledge, Abingdon, 2007, s.31.

⁵³ Ahmed Rıza Hân (1865-1921) İslam alimi, hukukçu, teolog, Sufi, reformcu olmakla beraber Barelvî ekolünün kurucusudur (Metcalf, *Islam in South Asia in Practice*, Princeton University Press, Oxford, 2009, s. 342.)

⁵⁴ *Hafiz-e -millet kelimesi*; toplumun koruyucusu anlamına gelmektedir. Hem alim hem de muhaddis olmakla Jamia Aşrafiyya'nın kurucusu olarak da bilinmektedir. 1976'da ölmüştür. (Sanyal, a.g.e., s. 33)

⁵⁵ Mevlânâ Yâsîn Aktar Misbâhi, *el-Camiât el-Eşrefiyye Mübârekpûr*, Şube Neşriyât, Mübârekpûr, 2000, s. 13.

⁵⁶ Arshad Alam, *The reproduction of islamic education: a study of two Madrasas of Mubarakpur, Uttar Pradesh*, Jawaharlal Nehru University, Delhi, 2008, School of Social Sciences, s. 61.

⁵⁷ a.g.e., s. 62.

Mevlânâ Muhammed Sıddîk Gûsâvî, Mevlânâ Nûr Muhammed Mübârekpûrî ve Mevlevî Muhammed Mahmûd gibi büyük âlimler, medrese'nin ilk öğretmenleri'ydi. Ne yazık ki, bunlardan Mevlevî Mahmûd, Deoband ekolü ile ilgiliydi. Medrese yöneticisi ve daha başka kişiler de ondan etkilenmişlerdi.

Böylece Deobandi ekolü'nün ortaya çıkmasıyla birbirine zıt olarak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ardından tartışma başladığında, Allah'ın yalan söyleyip söyleyemeyeceği konusunda, Sünni kesimin Allah'ın asla yalan söyleyemeyeceğine inandığı halde, Mevlevî Mahmûd 'un aynı görüşünde olan bazı öğrencileri, bunun mümkün olduğuna inanmışlardır. Bu ihtilaf büyümüş ve dolayısıyla medrese'yi oldukça olumsuz yönde etkilemiştir ve 1329'da [yaklaşık. 1911] medrese kapatılmıştır. Bu tartışmaların bir sonucu olarak, Deobandiler İhyâül-Ulûm adlı kendi medreselerini kurmuşlardır.⁵⁸

2.1.3. Gelişim Süreci

2.1.3.1. İsimdeki Değişiklikler

Hazreti Şah Abdüllatif Çiştî'nin bir müridi olan Ömer Latîfî'nin bildirdiğine göre, medrese-i Misbâh'ul-Ulûm'un orijinal ismine yapılan bir ekle "Medrese-i Latîfiye Misbah'ul Ulûm" olarak bilinmeye başlamıştır.⁵⁹ Daha sonra Hazreti Seyit Şah Ali Hüseyin Eşrefî Kîçevçevi'nin müridleri tarafından 'Latîfiye' adı verilmiştir.⁶⁰ 1936 yılında bu medrese "Medrese-i Latîfiye Eşrefiyye Misbah'ul Ulûm" olarak bilinmeye başlamıştır.⁶¹

Medrese bir yerden bir yere taşınılmaya başlamış ve sonunda medrese, 1341 yılında Purâni Bastî'de kurulmuştur. Bu medrese genellikle "Purâna Medresesi" olarak bilinmektedir. Daha sonra, bilinmeyen sebeplerle, "Latîfiye" ön eki çıkarılmış ve "Medrese Eşrefiyye Misbâh'ul-Ulûm" olarak bilinmeye başlamıştır.⁶²

Medrese, Mevlânâ Muhammed Sıddîk Gûsâvî'nin vefatından sonra, birçok öğretmenin sık sık giriş ve çıkışlarından dolayı, iyi bir şekilde ilerleyememiştir.

2.1.3.2. Krizden kurtuluşu

Mevlevî Şükrullah Mübârekpûri, Dârululûm'dan mezun olduktan sonra, 1336 yılında Mübârekpûr'a gelmiş ve onun ekolü olan Deobandism'in (Deobandism; Ehl-i-sünnet val Cemaat ile karşılaştırıldığında bazı çarpık inançların olduğu bir gruptur.) yayılması için çalışmaya başlamıştır. Bu ekolün takipçileri, Cuma namazlarını 1337 yılında kendi başına inşa ettikleri başka bir camide kılmaya başlamışlardır. Barelvî ekolünün takipçileri ise Cuma namazlarının, Râcâ Mübarek Şah camisinde kılmışlardır.⁶³

Şükrullah'ın sürekli devam eden çabalarına karşı, Sünniler, onun davasını savunan bir sünni âlime ihtiyacı olduğunu fark etmişler. Dolayısıyla, Sedru-s-Şerîâ Hazreti Mevlânâ Emced Ali Azmî'yi (Ö.1367/1946) ve Muhaddis-i A'zam Mevlânâ Hazreti Muhammed Kîçevçevi'yi de (Ö.1381/1960) davet etmişler ve her iki alim, seçkin bir öğretmen olan; Üstadü'l Ulemâ Celâlet'ul ilm Hafız-i Millet Allâme Şah Aziz Muradâbâdî'yi seçmişlerdir.

⁵⁸ Sanyal, a.g.e., s. 32.

⁵⁹ Alam, a.g.e., s. 67.

⁶⁰ Dilshad Misbahi , *Al-Jamiatul Ashrafia* (in English), <https://dilshadmisbahi.wordpress.com/2017/05/10/al-jamiatul-ashrafia-in-english/>, erişim tarihi:26/11/2018.

⁶¹ Afzal Ahmad, *A study of Madrasa Education in modern perspective of Azamgarh and Jaunpur districts*, Veer Bahadur Singh Purvanchal University, Jaunpur (Uttarprades) , s. xvii (appendix)

⁶² Yâsîn Aktar Misbâhi, a.g.e., s. 23

⁶³ Mübâreke Hüseyin Misbâhi, Çev: M. Seccâd Âlam Misbâhi, *el-Camiatu'l Eşrefiyye*, s. 10. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Âlam, a.g.e., s. 68-69.

Şah Abdülaziz, 1934'te Mübârekpûr 'a gelmiştir. Kısa süre sonra medrese'nin müdürü olarak atanmıştır. Medrese'nin gelişimi için durmaksızın çalışmış ve 1935'te yüksek öğrenimin bir merkezi olmuştur. Dolayısıyla, 1972'de el-Camia Eşrefiyye olarak bilinmeye başlamıştır.⁶⁴

2.1.4. Müfredatı

2.1.4.1. Kısaca Ders Programları

Camia-i Eşrefiyye, müslümanları doğru yola yönlendirerek İslam'ın mesajlarını yayacak ve ülkeye hizmet etmekte aktif rol oynayabilecek öğrencileri yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle, bu amaç akademik programında dikkate alınmıştır. Ders programının genel bir şekli aşağıda verilmiştir.

Şu anda, burada on beş yıllık bir müfredat vardır. (1) Anaokulu -bir yıl- (2) İlk okul- beş yıl- (3) orta okul-beş yıl- (4) Âlimiyya-iki yıl- (5) Fâzilât - iki yıl- . Bundan sonra, Arap Edebiyatı, İslami hukuku, Felsefe ve Mantık gibi konuların herhangi birinde iki yıllık bir ihtisas programı vardır. Seçmeli dersin yanı sıra, öğrencinin bu derste sertifikasını almak için Camia tarafından onaylanan belli bir konuda tez yazması gerekmektedir.

İlk seviyede, Kur'an Kerim, İlahiyat, Ahlâk, Sosyoloji, Urduca, Hintçe, Bilim, Matematik, Coğrafya, Urduca Gramer, Temel İngilizce ve Genel bilgiler öğrenilmektedir.

İkinci aşamada, Farsça gramer, Fars Edebiyatı, Farsça kompozisyon, Urdu Edebiyatı, Skolastik felsefe , İslam Fıkhi, Sıra, Hadis, İslam fıkhi ilkeleri, Arapça morfoloji, Arapça dilbilgisi, Retorik, Ölçübilim ve tartibilim, Arap Edebiyatı, Arapça kompozisyon, Mantık, Felsefe, Tarih, Bilim, Matematik, İngiliz Edebiyatı, İngiliz kompozisyonu, Genel Bilgi, Tecvid-Arapça fonetik ve Bilgisayar gibi konular dahil olmaktadır.

Aşağıdaki konular Âlimiyat ve Fâzilât derecesinde dahil olmaktadır: Ders-i Kur'ân, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh ilkeleri, Miras hukuku, Skolastik felsefe, Retorik, İslam tarihi, Arap Edebiyatı ve kompozisyon, İngiliz Edebiyatı ve kompozisyonu, Mantık, Felsefe, Münâzara-Polemik, Siyaset bilimi, Eğitim ve öğretim sanatı, İslam Fıkıh Tarihi, Arap Dilinin Sırrı, Arapça fonetik ve Bilgisayar.⁶⁵

2.1.5. Camia-İ Eşrefiyye'deki Hadis Öğrenimi

2.1.5.1. Hadis Öğretim Metodu

Bir İslami eğitim kurumu olan Camia-i Eşrefiyye'nin bir özelliği olarak din eğitimine, özellikle hadis ve ilgili bilimlere özen gösterdiği görülmektedir. Orta düzeyinde, müfredatta önemli hadis kitapları yer almaktadır. Bu dönemdeki öğretim tarzı, temel öğretim yöntemine bağlıdır, yani öğrencilerin anlayamadığı yerlerde, öğretmenler okurlar, sonra da tek tek açıklamalar yaparlar. Ayrıca öğrenciler, bu kitaplardan daha fazla faydalanmak için okutulan kitap için yazılmış şerhlere müracaat etmelidirler.

Hadis derslerinde her kitaptan seçilen bölümler öğretilmektedir. Böylece, çeşitli Hadis kitaplarından farklı konuları tartışan bölümler müfredata dahil edilmiştir. Bunun sayesinde dersi tamamlayan öğrenciler, farklı kitaplarla hadisin her seviyesini idrak edebileceklerdir.

⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s. xvii.

⁶⁵ Al jamiatul Aşrafıyya, *syllabus*, <http://aljamiatulashrafia.in/>, erişim tarihi: 25/11/2018.

Uzmanlık dersinde, diğer derslere göre daha fazla özgürlük verilir. Onlar için çalışma konuları, uzmanlık alanları ile ilgili farklı bilim dallarına göre düzenlenmiştir. Her konu, tecrübeli alimler tarafından yönlendirilmektedir. Bu aşamadaki katılımcılar belirli konularla ilgili bazı makaleler hazırlamalıdır. Her şeyden önce, bölümle ilgili herhangi bir konu üzerine bir tez yazması gerekmektedir.

Konu başlığı yeniden ele alındığında, Eşrefiyye'de Hadis çalışmaları için Devre-i hadis sistemi bulunmamaktadır.

3. Öğretim Metodu Olarak Belirli Bölümlerin Metin Analizi

3.1. Bâkiyât-ı Sâlihât, Vellore⁶⁶

Güney Hindistan'daki Müslümanlar için bir yüksek öğretim kurumu olan bu medrese Hindistan'ın Tamil Nâdu eyaletinde yer almaktadır. Buradan mezun olanlar Bâkevi olarak bilinmektedir. Kuzey Hindistan'da Dârululûm-ı Diyobend bilindiği gibi, bu da Güney Hindistan'ın Ümmül Medârisi olarak meşhur olmuştur. Adına sadık kalarak bu medrese'nin faydaları sadece Hindistan'ın güney eyaletleri ile sınırlı kalmamış, onun şöhreti yabancı topraklarına da yayılmıştır. Son 150 yıl boyunca Maldivler, Sri Lanka, Endonezya, Malezya, Tayland, Vietnam ve Filipinler gibi ülkelerden gelen öğrenciler bu medreseden yararlanmışlardır.

3.1.1. Kuruluşu

Güney Hindistan'da iyi bilinen bir İslami yüksek öğrenim merkezi olan Bâkiyât-ı Sâlihât Hindistan'daki din eğitimi tarihinde iyi bir rol oynamıştır.

1857 yılında en son gelen Babür hükümdarı, Bahadır Şah Zafer hapsedilmiş. Böylece, Moğol imparatorluğu sona ermeye başlamıştır. Dolayısıyla, Hint Müslümanları çeşitli baskılarla yüzleşmeye başlamışlardır. Dinî eğitimin ilerlemesinin altın çağından sonra Hindistan'daki İslamî eğitim azalmaya ve bozulmaya başlamıştır. İngiliz hükümeti, müslümanların dini eğitim merkezlerini ihmal ederek ve medrese ve mektepleri yıkınca, buralardaki önde gelen alimler, İslami eğitimin korunması için elinden geleni yapmışlardır. Medrese Bâkiyât-ı Sâlihât bunlardan biriydi.

Medrese, ilk kez, Bâkiyât-ı Sâlihât'ın en büyük kurucusu olan Mevlânâ Şah Abdül Vehhâb'ın⁶⁷ evinde eğitime başlamıştır. Burada, 12 yıl Şah Hazarat tarafından ders verilmiştir. Öğrenci sayısı artınca, medrese 1286/1869 yılında yakındaki mescid'e taşınmıştır. Mescid'de yapılan dersler altı yıl devam etmiş, sonunda 1292 / 1875 yılında medrese için ayrı bir bina yaptırılmıştır.⁶⁸

3.1.2. Akademik Seviye Düzenlemesi

Bâkiyât-ı Sâlihât'ta toplam ders öğrenme süresi dört kategoride sınıflandırılmıştır. Onlar;

1. İbtidâî
2. Muhtasar
3. Mutavvel

⁶⁶ Bâkiyât-ı Sâlihât hakkında yazılan kitapların çok nadir olması nedeniyle, bu bölümde toplanan verilerin çoğu, kurum ve mezunları ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

⁶⁷ Bkz. el-Leknevî, a.g.e., cilt. 1, s. 1306

⁶⁸ 150th anniversary celebration committee BSA College, *A'la Hazrat: Jîvidavum Sandêşavum*, Camia Bâkiyât, Vellore, 2013, s. 7.

4. İftâ

Burada okutulan müfredat, evrensel olarak bilinen Nizamiya müfredâtıdır. Urduçaya önem verildiği gibi İngilizceye de verilmektedir. Medresede Mevlvî Âlim (Lisans) ve Mevlvî Fâzil (Yüksek lisans) dereceleri verilmektedir. Ayrıca, Tasnif, Te'lif, Tahkik ve Tercümede (yazı / düzenleme / araştırma / çeviri) uzmanlık dersi veren bölümler bulunmaktadır. Bu kurumun mezunları sadece ülke içinde değil, aynı zamanda yabancı topraklarda da yüzlerce yükseköğretim merkezini kurmuştur. Bundan bazıları üniversite statüsünü de kazanmıştır.⁶⁹

3.1.3. Hadis Dersi Öğretim Programı

Bâkiyât'ta Mevlânâ Abdurahîm Hazratın koordinatör olarak görevlendirildiği dönemden itibaren hadis çalışmalarına daha fazla önem verilmiştir. Burada hadis çalışmaları için "Dârülhadis" adıyla ayrı bir bina kurmak için elinden geleni yapmıştır. Ama ne yazık ki, hayat boyunca hayalini gerçekleştirememiştir

Eski zamanlarda, buradaki hadis çalışmaları söz konusu olduğunda, bir öğrencinin istediği yöntemine göre, bir hadis kitabı öğrenmek isteyen herkese bu imkân verilmekteydi. Sened (aktarılan zinciri) öğrenme gibi, hadis çalışmalarıyla ilgili hiçbir şeye önem verilmemiştir. Takip edilen tek yöntem, sadece teberrüken basit bir şekilde hadislerin okunuşuydu.⁷⁰

3.1.3.1. Dârülhadis

Bâkiyât'ın tarihinde, Şeyh'ul-Hadis olarak bilinen Şeyh Hasan Hazrat'ın gösterdiği çabaların sonucu olarak, 1973'te Bâkiyât 'ta Dârülhadis'in kuruluşu gerçekleştirilmiştir. İlk kez, bu terim duyulduğunda Dârülhadis'in sadece hadiste uzmanlaşmak için özel olarak inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak sadece Mütevel (son seviye) sınıflarının devam edeceği ayrı bir bina anlamına gelmektedir. Bu aşamada, iki yılda daha fazla Hadis kitapları okutulmaktadır. Ayrıca bu ayrı yapının gerçekleştirilmesiyle Hadis çalışmaları daha fazla önem kazanmıştır.

3.1.3.2. Hadis Öğretim Metodu

Bu çalışmada bahsedilen diğer islami eğitim kurumlarının aksine, Bâkiyât'ta hadis dersleri için takip edilen yöntem, Kütübü-Sitte'den belirli kısımların metin analizidir. Burada hem Devre-i hadis, hem de ihtisas programı olmadan tek bir yöntem kullanıldığı görülmektedir.

Mutavvel seviyede iki Hadis kitabı, yani Sünen-i İbn Mâce ve Sünen-i Nesâî, okutulmaktadır, birincisi yarıyıl sınavına kadar öğretilirken, ikincisi yarıyıldan itibaren final sınavına kadar okutulmaktadır. Ayrıca, bu kursun diğer bir özelliği, Mutavvel birinci yıl ve Mutavvel ikinci yıl için iki ayrı sınıf yoktur. Ancak hem birinci hem ikinci sınıf öğrencileri bu derste aynı sınıfta bir araya gelmektedir. Bu öğretim yöntemi 'Tedâhul' olarak bilinmektedir.

Hem orta hem de Muhtasar seviyede, öğretim yönteminde, metin analizi uygulanmaktadır, öğretmen metnin bir kısmını okur ve daha sonra ihtiyaç olduğunda bazı açıklamalarla anlamını açıklar. Mutavvel aşamasında, öğretim şekli öncekinden farklıdır. Burada, hadislerin analizine önem verilmektedir. Hadisler okunduğunda, öğretmen hadislerin râvileri (sened) hakkında konuşmakta ve hadislerde bulunan fihki konularını açıklamaktadır.

⁶⁹ Rahi Fidai, *Medrese-i-Bâkiyât-Sâlihât Ke İlmi vaÂdâbi Kârânâmê*, Madras, 1996, s .58

⁷⁰ Mevlânâ Şeyh Hasan Hazrat, *Bâkiyatile Dâru'l-Hadisum Kurê Ormakalum*, Vellore, s. 13.

Sonuç

Bu araştırmanın konusu Hindistan'da, İslam ilimlerinde yüksek öğrenim gören öğrencilerin bulunduğu gerçeğinden hareketle, öne çıkan İslami yüksek öğrenim merkezleri olarak belirlenmiştir. Bu merkezler ayrıca hadis ve hadis ile ilgili bilimlerde görülen bazı farklı öğretim yöntemlerine sahiptir.

Daha önce, Hindistan eğitim kurumlarında müfredatın çeşitliliğine odaklanan birçok araştırmalar ve çalışmalar yapılmıştır. Ama bu çalışmaların çoğunda çoğu zaman analiz edildiği nokta, pozitif eğitim sisteminin leh ve aleyhindeki tartışmalar olmuştur. Fakat İslami eğitim müfredatına ve bu kurumlardaki öğretim yöntemlerine ilişkin bu tür araştırmaların bulunmadığı açıkça görülmektedir. Çalışmamızın işte bu boşluğu doldurmak için değerli bir katkı sağlayacağını temenni etmekteyiz.

Konumuz için seçilen dört kurum şunlardır; Dârululûm-ı Diyobend, Mezâhirü'l-ulûm Sehârenpûr, Camia-i Eşrefiyye Mübarekpûr ve Bâkiyât-ı Sâlihât Vellore. Bunların arasında Dârululûm ve Mezâhirü'l-ulûm medreseleri, metin analizi, Devre-i hadis ve Uzmanlık alan dersi olmak üzere üç farklı öğretim metodunu uygulayarak, aynı yöntemleri takip etmektedirler. Üçüncü olan Eşrefiyye medresesi, Devre-i hadis sistemini uygulamamaktadır. Ama, geriye kalan iki yöntemi, yani metin analizi ve uzmanlık alan dersi yöntemini uygulamaktadır. Sonuncu olan Bâkiyât medresesi de sadece bir kitabın belirli bölümlerinin metin analizi yöntemini uygulamaktadır.

Bu dört kurum ve bu kurumlarda yürütülen hadis öğretim metodları karşılaştırıldığında tespit ettiğimiz temel hususlar şunlardır: Dârululûm medresesinin Hadis alanında vermiş olduğu katkılar dikkate alındığında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca üç öğretim metodunun tamamı burada uygulanmaktadır. Dersleri organize etmeleri, hadislerin okunuş biçimi, uzmanlık alan dersinde gereken programları içermeleri gibi birtakım çeşitlilikler de bu medresede kendini açıkça ortaya koymaktadır.

Öğretim metodlarında, her birinin avantaj ve dezavantajı vardır. Genel olarak, Hadis öğrenimi için en önemli ve yararlı olan yöntem uzmanlaşma programıdır. Bu aşama öğrencilerin farklı konuları tanımalarını sağlar. Ancak bu yöntemin programın ilk seviyesinde uygulanması pratik değildir. Çünkü öğrenciler bu aşamada Hadis kitaplarına aşina olmazlar. Aynı zamanda, öğrencilerin belirli bir alanda yazılmış bir çok kitapla ilgilenmeleri de uzmanlaşma programının bir başka özelliğidir. Yani, Öğrenci tek bir kitapla sınırlı kalmaz.

Devre-i hadis metodu, öğrencilerin Hadis kitaplarındaki bütün hadisleri okumalarına ve Hadislerde ele alınan her türlü konuya dair fikir edinmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, bu yöntem onlara tek tek hadislerin incelenmesi hususunda yeterince zaman tanımamaktadır.

Metin analizi ise öğrencilerin hadis metinlerini doğru anlamalarında ve Peyğamber Efendimiz'in sünnetinin derinliklerine ulaşmalarında onlara katkı sağlamaktadır. Ancak, bu yöntemle bir hadisin analizi çok uzun soluklu olmaktadır. Bundan dolayı öğrenciler bir ders döneminde yeterince hadis inceleyememekte ve hadislerin çok az bir kısmına muttali olabilmişlerdir. Bu da öğrencilerde hadis literatürünün gelişmemesi gibi bir sonucu doğurmaktadır. Bu yöntem ilk kez Hadis ile ilgilenenler için kullanılabileceği gibi daha önce yönteme tanıdık olanlar içinde uygulanabilir.

Bu kurumların çoğu İslami ilimlere daha fazla yönelmesine karşılık Camia Eşrefiyye'nin müfredatının, pozitif bilimlere de diğerlerine göre daha çok önem verdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Afzal, A study of Madrasa Education in modern perspective of Azamgarh and Jaunpur districts, Veer Bahadur Singh Purvanchal University, Jaunpur (Uttarpradeş).
- Alam, Arshad, The reproduction of islamic education: a study of two Madrasas of Mubarakpur, Uttar Pradesh, Jawaharlal Nehru University, School of Social Sciences, Delhi, 2008.
- Andre, Wink, Al-Hind;The Making of the Indo-Islamic World, Brill Academic Publishers, Boston, Leiden, 2002.
- Ansari, Mohammad Asjad Ansari, Modern Education in Madrasas: A Perspective Study Of Darul Uloom Deoband, Asia Pacific journal of Research, bas. XLIV, Bangalore, october 2016.
- Aycan, İrfan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekaff", XIV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Aydın, Bayram, Büyük Britaniya'daki İslami Akımlar, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Cilt: /Sayı:3, Aralık 2015.
- Azizuddin, Hussain S.M, Madrassa Education in India, Elevent to twenty first century, 2005.
- Bernî, Dr. Abdurrahman, Ulemâu Diyobend va Hidmâtuhum fi İlmi'l Hadis, Akademia şeyhu'l Hind, Camia İslamiyya Dârululûm, Diyobend.
- Bilgenoğlu, Ali. "Sömürgeler Çağında "Kralın Tacındaki Elmas": Hindistan'ın İngiliz Sömürgecilikindeki Yeri ve Önemi". Apjir 4/3 (Aralık 2020), 271-290.
- Birişik, Abdülhamit, Hint Alt-kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler, Dîvân İlmî Araştırmalar sy. 17 (2004/2).
- BSA College, 150th anniversary celebration committee BSA College, A'la Hazrat: Jîvidavum Sandêşavum, Camia Bâkiyât, Vellore, 2013.
- Chand, Tara, Influence of Islam on Indian Culture, The Indian press private Ltd, Allahabad (India), 1976.
- Dale, Stepher Federick, Islamic Society on The South Asian Fronitier: The Mappilas Of Malabar, Oxford University Press, New York, 1980.
- Daudi, Halid Zaferullah, Pakistan Ve Hindistan'da Hadis Çalışmalar, insan yayınları, İstanbul, 1995.
- Edwina Pio, Jawad Syed, Tahir Kamran, Abbas Zaidi, Faith-Based Violence and Deobandi Militancy in Pakistan, Plgrave macmillan, London, 2016.
- Emîni, Nûr Âlim Halil, Nezzatün Hâtifatün ala'l-Camiât el-İslamiyya: Dârululûm-ı Diyobend el-Hind, el-Camiât el-İslamiyya, Diyobend, 2010.
- Fidai, Rahi, Medrese-i-Bâkiyât-Sâlihât Ke İlmi vaÂdâbi Kârnamê, Madras, 1996.
- Farivâyî, Abdurrahman Abdülcebbâr, Cuhûdün Muhlasa fi Hidmeti –sünneti'l Mutehherâh, idâratu Buhûs'il İslamiyya va davet'il İslamiyya, Benâres, 1980.
- Hasenî, Abdülhayy, Nüzhetü'l-havâtır, I-VIII.

- Hazreti, Hasan, Mevlana Şeyh, Bakiyatile Darul Hadisum Kure Ormakalum, Vellore.
- Hüdevî, Zübeyr, Farangi Mahall Pandita Kudumbam: Makdûmumârude Uttarêndyan Patîpp, Sünnî Yuvajana Sangâm, Çelari, 2009.
- Hüdevî, Zübeyr, Development and Modernisation of Religious Education in Kerala: Role of Samasta Kerala Jam'iyat-ul-Ulema (Basılmamış tezi), Javharlal Nehru University, New Delhi, 2005.
- İkram, S.m, Indian Muslims and Partition of India, Atlantic publishers, New Delhi, 1992.
- İshaq, Muhammad, İndia's Contribution To The Study of Hadith Literature, (Doktora tezi) University of Dacca, East Pakistan, 1955.
- Johns, Kennath W, The New Cambridge History Of India:Socio Religious Reform Movements In British Inida, University Press, Cambridge, 1994.
- Kâsımî, Muhammed Ubeydullah el-Es'adî, Dârululûm-ı Diyobend: Medresetün fikriyyatün tevcîhiyyetün hareketün İslâhiyyatün Da'viyyatün Müessesetün Ta'lîmiyyetün Terbeviyye, Akademiyye Şeyhülhind, Diyobend, 2000.
- Leknevî, Abdülhayy, el-Hind Fil-Ahdil İslâmi, Daru Arafat, Mecme'ul Imam Ahmed b. İrfan li-ihyâ'il maârifî'l İslâmiyye, İndia, 2001.
- M.A, Nayeem, Mughal Administration Of Deccan Under Nizamul Mulk Asaf Jah, 1720-48 A.D., Jaico Publishing House, University of Michigan, 1985.
- Malayamma, Moyîn, Indian Müslim vidyâbyâsam, çila vayi adayâlangal, Mada Vidyâbyâsam Kâlam Dêşam Samskâram , Dhiu Chemmad, 2011.
- Malik, Jamal, Madrasas in South Asia: Teaching Terror?, Routledge, London, 2007.
- Metcalf, Barbara Daly, Islamic Revival in British India; Deoband 1860-1900, Oxford University Press, New Delhi, 2007.
- Miller, Ronald Eric, Mappila Muslims of Kerala: A Study in Islamic Trends, The Hartford Seminary Foundation, Greek Canada, 1973.
- Misbâhi, Mevlânâ Yâsîn Aktar, el-Camiât el-Eşrefiyye Mübârekpûr, Şube Neşriyât, Mübârekpûr, 2000.
- Misbâhi, Mübârek Hüseyin, Çev: M. Seccâd Âlam Misbâhi, el-Camiatu'l Eşrefiyye.
- Muhyiddin, Mevlânâ Ğulâm, Nisâb Ahli Hidmâtê Şer'â Meclisê İşâatül-Uiûm, Hyderâbâd, 2000.
- Mübârekpûrî, Muhammed Ârif Cemîl, el-Câmiatü'l İslamiyya: Dârululûm Kemâ yerâhâ kibâru Şehsiyyet es-Saûdiyya, el-Câmiat el-İslamiyya, Diyobend, 2010.
- Nedvi, Şeyh Abülhasan Ali, Advâun ale'l-Harekât ve'd Da'veti'd-Diniyye ve'l İslâhiyye, el-Mecmeu'l-İslami el-İlmî, Leknev, H/1396.
- Ozcan, Azmi, "Firengi Mahal" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999).
- Özşenel, Mehmet, Pakistan'da Hadis Çalışmaları, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2014.
- Rahman, Dr. Mujeeb, History Of Madrasa Education With Special Reference To Culcutta Madrasa And West Bengal Madrasa Education Board Culcutta, Raees Anwar Rahman and brothers, Culcutta, 1977.

- Rızvî, Seyit Mehbûb, Târîhu- Dârululûm-ı Diyobend, İdarah Dârululûm-ı Diyobend, 1977.
- Riswi, Sm, History Of Darul Uloom Deoband, Majlise Shura, Deoband, 1980.
- Robinson, Fransis, The Ulema of Farangi Mahall and Islamic Culture in Southasia, Permanent Books, Delhi 2001.
- Rûdâni, Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Süleymân (Ö. 1094/1683), Cemu'l Fevâid min Cami'ul-Üsûl va Mecjme'u Zevâid Camia Mezâhir, Sehârenpûr.
- Sakurai, Keiko, Fariba Adelkhah, The Moral Economy of the Madrasa: Islam and Education Today, Routledge, Abingdon, 2011.
- Seccâd, Muhammed b. Yûnus, "el-İmam Muhammed Kâsım Nânevtevi va-r-reddu alâ İtirazât'ıl-Henâdika alal İslam", Vahdatül Umma, 2014.
- Sevlet, Servet, Islamika Samûham Çaritra Samgraham, I-II, IPH, Calicut, 1996.
- Shah, Faisal Bin Ahmad, Mohd Al'ihsan Ghazali. Specialization in Hadith (Takhassus Al-Hadith) At Islamic Studies Institution in India, Journal of Al-Tamaddun, Malasia, 2014, c. 9 bas. 1.
- Shahidullah, Muhammad, ed. Al-Haj Maulana muhammad basharatullah. A Brief History Of Madrasa Education In India. Bani book stall Culcutta, 1987.
- Singh, David Emmanuel. Islamization in Modern South Asia:Deobandi Reform and the Gujjar Response. Walter de Guyter, Berlin, 2012.
- Singh, David Emmanuel. The Independent Madrasas of India: Dar al-'Ulum, Deoband and Nadvat al-'Ulama. Lucknow, journal of Dharma, Dharmaram Vidya Kshetram, India.
- S.M, Jaffar. Education in Muslim India (1000-1800). 1936.
- Zafiruddin, Mufti Muhammad. Dar al-'Ulum Deoband: A Brief Account of its Establishment and Background, Tercüme; Professor Atique A. Siddiqui, Imam Gangohi Academy of Research, Johannesburg, 2012.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 24-43/ Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 24-43

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

ANNE SÜTÜ BANKALARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANALİZİ

Mehmet Naim BOZ

Dr. Öğretmen, MEB , Gemlik-Bursa

PhD. Teacher, Ministry of Public Education, Gemlik-Bursa/Turkey

zarukimin@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-1172-4472

Öz

İnsanın varoluşunun sebebi olan aile İslâm'a göre önemli bir yere sahiptir. İslâm sağlıklı bir neslin ve ailenin devamı için bebeklerin ilk iki yıldaki anne sütüyle beslenmeleri üzerinde titizlikle durmakta konunun önemine dikkat çekmektedir. Naslar da belirtilen emzirme, ister bebeğin annesinden ister başka kadınlardan süt emmeye verilen isimdir. Fitrat (yaratılış) gereği süt emzirme âdeti, naslarla belli ilkelere bağlanmış, böylece süt emzirme âdeti korunmuştur. Öz anne dışındaki kadınlardan emzirmelerin süt kardeşliği oluşturacağını beyan etmiştir. Süt kardeşliği, kan bağı akrabalığı gibi sürekli evlenme yasakları içerisinde kabul edilmektedir. Anne sütü, bebeği çeşitli hastalıklardan koruyan, besin ihtiyaçlarını gideren, Allah (c.c.) tarafından yaratılan üstün nitelikli bir gıdadır. Bu süt normal ve prematüre doğan bebek için hayati önem taşımaktadır. Farklı nedenlerle anne sütünden mahrum kalan bebeklerin bu ihtiyaçlarını telafi etmek için son yıllarda Avrupa'da anne sütü bankaları kurulmaya başlanmıştır. Anne sütü bankalarının kurulması beraberinde birçok hukukî problemler meydana getirmiştir. Mütekaddimîn Fukahâ (ilk dönem İslâm Hukukçuları) süt akrabalığının gerçekleşmesinin şartları ve meydana gelebilecek hukukî sonuçlarını naslar çerçevesinde detaylı incelemiş ve karara bağlamışlardır. Ancak anne sütü bankalarının kurulması ve işleyiş hükmü o dönemlerde böyle bir durum ortaya çıkmadığında konu onlar tarafından ele alınmamıştır. Müteahhirîn Fukahâ (Çağdaş İslâm Hukukçuları) ise bu konuyu ele almış birçok yönüyle incelemiş ve farklı çözümler üretmeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Anne sütü, süt bankacılığı, sağlıklı beslenme, akrabalık bağı, evlilik engeli

ANALYSIS OF MOTHER'S MILK BANKING ACCORDING TO ISLAMIC LAW

Abstract

The family that is the reason for the existence of man and the functioning of this family also have an important place in Islam. Islamic law has given great importance to parental rights-law, which forms the basis of the family. It draws attention to the fact that babies who will ensure the continuation of the generation are fed with breast milk in the first two years. Breastfeeding, expressed in the concept of 'rada' in the Qur'an and hadiths, has become a special name for the baby to suck from both his mother and other women. The milk lactation tradition in the Euphrates was bound by some principles with the Qur'an and Sunnah, and the milk lactation tradition was preserved. It is stated that such breastfeeding will constitute milk fraternity. It has been accepted as a permanent marriage barriers such as milk brotherhood and blood relatives. Breast milk, which meets the nutritional needs of the baby and protects it from various diseases, is a miraculous food created by God for human beings. Breast milk is vital for a premature and normal born baby. In recent years, breast milk banks have been established in Europe to meet this need of babies who cannot get breast milk for different reasons. This issue brought with it many legal problems. Although the conditions and the legal consequences of milk kinship have been examined extensively in our classical sources of fiqh, the establishment and provision of breast milk banks have not been addressed. Contemporary Islamic lawyers have studied this issue in many ways and tried to find different solutions.

Key Words: Breast milk, milk banking, healthy diet, kinship bond, marriage barrier.

Summary

Islam attaches great importance to the functioning of the family structure. It attaches great importance to the rights of the mother and father, which form the basis of the family. Islam draws attention to the breastfeeding of newborns who ensure the continuation of the generation in the first two years. Expressed in the Quran and hadith with the concept of 'rada', breastfeeding has been the special name of breastfeeding by the mother's or other women. In accordance with the nature of creation, the custom of breastfeeding is tied to the principles and preserved in the Qur'an and Sunnah. The Quran states that as a result of these breastfeeding, milk kinship occurred. Milk kinship has been accepted as a permanent marriage obstacle such as blood kinship. Breast milk is a miraculous food that Allah has created for human beings and protects the baby from various diseases by meeting the nutritional needs of the baby. Breast milk is vital for premature and normal born babies. Milk banks have been established in Europe in recent years to meet this need of babies who cannot receive breast milk for different reasons. This issue has brought many legal problems with it. Contemporary Islamic jurists examined this issue in many ways and tried to come up with different solutions.

With the change of time, people's needs and desires are constantly changing. The characteristic of Islamic Law is that it is capable of meeting all needs regardless of the period. It produces solutions to problems arising from human need, based on the Quran and Sunnah. One of these is the milk banking issue. There are no expressions on this subject in the classical Islamic sources such as collecting, collecting, storing breast milk for later use.

This issue emerged in Europe in the middle of the twentieth century. It has been observed that the life that started with the industrial revolution in America and Europe and with the entry of women into the working life, a decrease in the breastfeeding of babies has been observed. With the social change, as a result of the fact that feeding with artificial milk has become the symbol of modern motherhood, the search for a return to breastfeeding has begun. Studies on breast milk have shown that the biological quality and protective role in milk is an important nutrient for the baby. Ear and respiratory tract infections in infants have been observed to occur less frequently in infants fed with breast milk. Breastfeeding is of great importance for the emotion between mother and baby and increases emotional bonding. As a result of the researches, it has been determined that mothers who breastfeed their babies until the age of two feel well and are healthier mentally. Since there is no kinship bond due to breastfeeding in human law, there is no such thing as a marriage barrier.

On the contrary, in Islamic law, a marriage barrier arises due to kinship in milk. The words derived from the root of Radâ 'are mentioned eleven places in the Quran and the related verses and their short explanations are given below:

"Mothers may breastfeed their children two complete years for whoever wishes to complete the nursing [period]. Upon the father is the mothers' provision and their clothing according to what is acceptable. No person is charged with more than his capacity. No mother should be harmed through her child, and no father through his child. And upon the [father's] heir is [a duty] like that [of the father]. And if they both desire weaning through mutual consent from both of them and consultation, there is no blame upon either of them. And if you wish to have your children nursed by a substitute, there is no blame upon you as long as you give payment according to what is acceptable. And fear Allah and know that Allah is seeing of what you do."¹ There is no decisive scripture

---

¹ al-Baqara 2/233.

regarding the duration of breastfeeding, it is understood from the verses that the child will be breastfed for two years if the parents wish. If they do not want to feed the baby with breast milk for two years and if they agree on this, they will terminate it sooner. For various reasons, breastfeeding of children by suitable nursing mothers is a very old practice and custom. Islam did not prohibit this, but encouraged the mother who gave birth to breastfeed. If the mother does not want to breastfeed due to a legitimate excuse, the father of the child will provide the fee for a nursing mother to breastfeed the child.

When there is no marriage obstacle in human law, breast milk banking is seen as normal. This situation constitutes one of the deepest differences between human law. In an environment where there are Muslims who want to practice their religion, milk banking will cause serious problems. This matter; When applied in our country and other Muslim countries, it will bring irreparable problems. Due to the increasing contemporary needs, implementing and disseminating this will have more harmful consequences than benefits. According to the sources of the History of Religions; Milk kinship is not accepted as a barrier to marriage in the monotheistic religions. Only in Islamic law, kinship occurs through milk and is one of the obstacles to marriage.

The existence and practice of the issue of breastfeeding is known from the customs of the pre-Islamic Jahiliyya period. It is known that the Prophet was affected by this practice, which was given to a nursing mother and continued in the tradition of Jahiliyya. Although there were no legal consequences of breastfeeding during this period, a kinship bond was formed between the breastfeeder and the breastfeeder.

Under the breast milk banking institution in Islamic law sources; there is no practice in the form of collecting and storing milk together and storing them for use in case of need. While the issues of selling breast milk and demanding a fee for milk are discussed in Islamic law sources, there is no close issue related to breast milk banking.

Islam has accepted it as haram to sell the meat of a person, whom he regards as the best of all living things, regardless of his condition. Since it is forbidden to sell its meat, they accepted it as haram to sell its milk. It can be used from breast milk only in case of necessity. Milk is a part of human beings and they accepted it as an ineligible good to sell. Hanafis; Although they argue that nothing human, especially breast milk, can be subject to sales contract, if nothing other than breast milk can be found for treatment, they have allowed it to be purchased.

While Islamic scholars discuss the issue of charging for breast milk, they are in unanimity since privacy will not disappear. In the works of the first period Islamic jurists, this issue was discussed as milk kinship. In these works, it is not encountered in the form of "milk bank", that is, the issue of collecting milk, storing it and then sterilizing it for use when needed. This idea has emerged in countries outside of the Islamic geography today, it has started to be expressed and discussed by today's Islamic jurists, and they disagree about whether it is permissible to establish milk banking.

Some modern Islamic jurists are those who defend the idea that breast milk banking can be established and deem it permissible. We can list the reasons as follows: Prohibited to you [for marriage] ... your [milk] mothers who nursed you, your sisters through nursing, your wives' mothers, and your step-daughters under your guardianship [born] of your wives unto whom you have gone in.² In this verse, the expression "mother" who is breastfeeding is used for the prohibition of marriage. In this respect, the prohibition of

---

² al-Nisâ 4/23.

marriage based on milk stems from only breastfeeding. In a hadith of the Prophet (Peace be upon him), "Make things easy for the people, and do not make it difficult for them, and make them calm (with glad tidings) and do not repulse (them)." He ordered the facilitation of things by commanding. In the verse of the Quran, worship and ease in social life are preached as the basic principle. "...Allah intends for you ease and does not intend for you hardship..."³ As a basic principle, the Islamic jurists made an effort to facilitate the judgment on the problems faced, as long as it is not contrary to the Quran and Sunnah. Milk kinship, which causes marriage disability, is expressed with the concept of "radâ". Radâ'; It is a mother's breastfeeding. Breast milk given in different forms does not fulfill the verb "radâ". For example: dropping breast milk into the mouth or nose of the child cannot be expressed as "radâ". As a result, they argued that since milk purchased from milk banks would not constitute a marriage ban, there would be no harm in establishing breast milk banks.

Other modern Islamic jurists argue that it is not permissible to establish milk banks. They decided not to establish a milk bank in the Islamic Fiqh Academy. We can list the reasons as follows: Prohibited to you [for marriage] ... your [milk] mothers who nursed you, your sisters through nursing, your wives' mothers, and your step-daughters under your guardianship [born] of your wives unto whom you have gone in.⁴ According to the hadith narrated from Hazrat Aisha: "... Make those that you forbidden because of their lineage also forbidden because of sucking milk ..." Breastfeeding creates a barrier to marriage. In milk banks, since milk mothers and milk siblings are mixed up, it is difficult to determine among whom the barrier to marriage occurs. As a result, many people who are relatives of milk and do not know each other because of breast milk banks will marry each other.

Even if the establishment of banks is beneficial for the individual, it is socially harmful as it will result in the corruption of the generation. However, the need of premature children can be eliminated through the nursing mother. Likewise, in accordance with the rule of "The damage cannot be removed as much as it is", it will cause greater damages such as the decay of the generation thanks to the breast milk banks established to meet the needs of children who need breast milk. In addition, it has been observed that milk purchased from breast milk banks is harmful in terms of health and hygiene conditions have not been adequately provided. It has been found that infectious diseases such as AIDS and hepatitis are passed on to the child with milk taken from milk banks.

While the issue of breast milk banking is on the agenda in our age, the Religious Affairs Directorate in Turkey has announced that breast milk banks can be established under certain conditions. They require that breast milk be collected separately, the identity information of the mother and child is carefully recorded and the families are informed. It has decided that the milk taken from a particular woman should be given only to male or female children in order to prevent a woman who will give milk from depriving her own child of milk and to limit the privacy between children who drink another woman's milk. In addition, the identities of the breastfeeding woman and the child being breastfed should be recorded and this information should be given to both parties. It has been deemed appropriate that milk belonging to more than one mother should not be mixed in order to ensure this issue with legal regulations and to prevent further expansion of the milk kinship, which prevents marriage. It has been decided that breast milk banks can be established on the condition that no fee is paid to the breastfeeding mother other

³ al-Baqara 2/185.

⁴ al-Nisâ 4/23.

than its expenses, that the milk purchased is not sold for money. Children who have the opportunity to feed with their own mother's milk will not benefit from this system.

Atıf / Cite as: Boz, Mehmet Naim. "Anne Sütü Bankalarının İslâm Hukukuna Göre Analizi". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 24-43.

Giriş

Zamanın değişmesiyle insanların ihtiyaç ve istekleri sürekli değişiklik göstermektedir. Allah'ın (c.c.) kullarına olan sonsuz merhameti gereği onları her çağa cevap veren İslâm dini ile şerefliendirmesidir. İslâm Hukukunun özelliği hangi çağda olursa olsun tüm ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olup, insan ihtiyacından doğan problemlere, naslar çerçevesinde çözümler üretmektedir. Bunlardan biride anne sütü bankacılığı meselesidir. Müttekaddimîn Fukahâ'nın (İlk dönem İslâm Hukukçular) eserlerinde, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere sütlerin toplanması, biriktirilmesi ve saklanması şeklindeki ifadelerle rastlanılmamaktadır. Bu kaynaklarda radâ'⁵- süt akrabalığı- şeklinde zikredilmektedir. Bu mesele prematüre bebekler için Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkmış yeni bir konudur.

Geçmiş dönemlerde İslâm coğrafyasında hiç rastlanılmayan anne sütü bankacılığı, günümüzde çağdaş İslâm hukukçuları konunun câiz olup, olmaması üzerine ilmi sempozyum ve konferanslar düzenleyip konuyu müzakere etmişlerdir. Anne sütü bankacılığı meselesi ilk defa 24 Mayıs 1983 tarihinde Kuveyt devletinde düzenlenen "İslâm ve Çağdaş Tıp Problemleri" sempozyumda Yûsuf el-Karadâvi⁶ tarafından gündeme alınıp müzakere edilmiştir. Bu müzakereler neticesinde görüş birliğine varılmamakla beraber, câiz olmayışını savunanların yanında, el-Karadâvi değişen ve gelişen hayat şartlarına dayanarak anne sütü bankacılığının kurulmasını câiz olacağını savunup bu meselede öncülük yapmıştır.

1. Anne Sütü Bankacılığının Kısa Tarihçesi

Bu fikir yirminci yüzyılın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmış, sanayi devrimi ile başlayan ekonomik hayat, kadınların farklı alanlarda çalışma hayatına girmeleriyle birlikte bebeklerin anne sütü ile beslenmelerinde azalma olduğu görülmüştür. Sosyal değişim hayatıyla birlikte yapay sütlerle beslemenin modern anneliğin simgesi haline dönüşmesi neticesinde, tabii anne sütüne dönüş için arayış yoluna gidilmiştir.⁷

Doğal olarak anne sütü ile beslenmek bebeğin sağlığı için hayati açıdan çok önemlidir. Yapılan deney ve araştırmalar neticesinde anne sütünün içermiş olduğu koruyucu besin niteliği bakımından bebek için birçok yönden vazgeçilmez gıda olduğu tespit edilmiştir. Bebek doğumunun ilk günlerinde salgılanan süt, mineraller bakımından zengin bir besin deposu özelliğine sahiptir.⁸ Anne sütü beyin hücrelerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Doğal anne sütü ile beslenen bebeklerde bir takım enfeksiyonlara çok az rastlanıldığı görülmüştür. Süt emzirme, anne ile çocuk arasında duygusal bağı arttırır.

⁵ Sözlük anlamı; "süt emmek; emzirmek" olup, terim anlamı ise "bir kadının sütünün emzirme yoluyla ya da başka bir şekilde içilip yutulması" demektir. Bu kavram farklı türevleri ile Kur'ân'da 11 defa kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, ("râ'a" md.), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988), 407; Osman Kaşıkçı, "Rada" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/384-386.

⁶ Yûsuf el-Kardâvî'nin anne sütü bankacılığı hakkındaki görüşlerine makalemizin ilerleyen bölümünde yer verilecektir.

⁷ Ahmed ibn Fâris b. Zekeriyâ Ebû Hüseyin, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/306.

⁸ Ahmed Yaman, "İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akrabalığı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002), 57.

Araştırmalar neticesinde bebeğini doğal süreç içerisinde tam olarak emziren kadınlar ruhsal bakımından daha sağlıklı oldukları kanıtlanmıştır. Anne sütü besin öğeleri bakımından bebeğin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir özelliğe sahiptir.⁹ Mesela: Enfeksiyonu önleyip büyüme etmenlerini sağlar. Çene ve diş gelişiminde büyük rol oynayıp, Alerjiye karşı koruyucu özelliğini taşır, zekâ gelişimine yardımcı olur, aynı zamanda bebeği obeziteden korur. Yapılan araştırmalar sonucunda bir annenin çocuğunu emzirmesi kendi sağlığı açısından önemli olup, birçok hastalıkların riskini azalttığı tespit edilmiştir.

Çağımızda ücret karşılığı veya gönüllü bağışçı annelerden süt alıp biriktirme (süt bankacılığı) fikri ortaya çıkmıştır. Bu sütler sterilize edilerek şişelerde üç ay muhafaza edilebilmektedir. Böylece anne sütüyle beslenmeyi sağlamak için ihtiyaç sahibi çocuklara verilmektedir.¹⁰ Bu süt bankacılığı sistemi Brezilya’da yaygın bir şekilde hayata geçirilmiş, ülkenin Sağlık Bakanlığı’nın sağlık politikaları öncülüğünde başarılı bir biçimde sürdürülmesi sağlanmıştır. Ülkenin resmi kayıtlarına göre ortalama iki yüz adet anne sütü bankası bulunduğu, bu bankalardan yüz yetmiş bin bebeğin faydalandığı belirtilmiştir.¹¹

İslâm hukuku dışındaki diğer hukukların yapısında süt emme ve emzirme sebebiyle akrabalık bağı meydana gelmemektedir. Akrabalık bağı oluşmadığından evliliğe engel bir durumda ortaya çıkmamaktadır. İslâm hukukuna göre öz annenin dışında emzirmeden dolayı süt akrabalığı oluşmakta bu sebepten dolayı evlenme engeli ortaya çıkmaktadır. Rada’ kavramı Ku’rân’da 11 kere zikredilmiş olup ilgili âyetlerin meâli ve kısa açıklamaları aşağıda verilmiştir:

Emzirme ve süresi hakkında Ku’rân’da açıklama mevcut olup, bununla ilgili bir âyette şöyle beyan ediliyor: *“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur... Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün... Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah’ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”*¹²

Emzirme müddetini kesin bir ifadeyle ortaya koyan bir nas bulunmamaktadır. Ancak naslarda ifade edilen, ebeveynleri istediği takdirde emzirme müddetini iki yıl tamamlayabilecekleri gibi istemedikleri takdirde iki yıl tam dolmadan süttten kesme konusunda anlaşmaları mümkündür. Farklı nedenlerle bebeklerin, uygun görülen sütanneleri tarafından emzirmeleri İslâmiyet’ten önceki dönemlere dayanan bir âdet olup, İslâm bu âdeti yasaklamakla birlikte, öz annesinin emzirmesini teşvik etmiştir. Bir mazerete binaen anne bebeği emzirmek istemediği takdirde baba ücret karşılığı bir sütannenin çocuğu emzirmesini sağlama yoluna gidecektir.¹³

İslâm dininde sütanne, sütkardeşlerin, evlenmelerinin yasak olması ile ilgili kesin hükümlü naslar bulunmaktadır. Bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *“Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren*

⁹ H. Murat Kumbasar, “Süt Akrabalığı”, *AÜF Dergisi* 16 (2001), 319-320.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed b. Muhammed el- Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr*, (Kahire: Dârü’l-Maârif, 2016), 145.

¹¹ Tufan Büyükcân, “Anne Sütü Bankacılığı ve Çeşitli Ülke Uygulamaları” (Erişim 04.02.2020).

¹² el-Bakara 2/233.

¹³ Hayrettin Karaman, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, haz. Hayreddin Karaman v.d., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 1/371-372.

ANNE SÜTÜ BANKALARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANALİZİ

analarınız, süt bacılarınız, ... size haram kılındı."¹⁴ Sütanne, sütkardeşlerin, evlenmelerinin yasak olması yakın akraba gibi olmaları naslarla sabit olup bu uygulama İslâm'a mahsus bir hükümdür.¹⁵

Süt emme çağındaki bebeğin, sütün dışında başka bir gıda ile beslenip gelişmesinin mümkün olmadığı bu dönemde emziren kadın, öz ana gibi sağlıklı bir şekilde yaşamının devamını sağlamakla yükümlü olup, bu vesile ile Allah (c.c.) bebeğin hayatının idamesine sütanneyi sebep kılmaktadır. İşte bu açıdan bebeğe süt emziren kadın anne hükmünde kabul edilmektedir. Emzirdiği çocuğun kendisi ve bazı yakınlarıyla evlenmesi naslarla kesin olarak haram kabul edilmektedir.¹⁶ Müfessirler âyetin hükmüne binaen, haram kılan emzirmeyi bebeğin ilk iki yaşı ile sınırlı tutmuşlardır.

Ku'rân naslarında sütanneliğine dayalı emzirme meselesi önceki peygamberlerle de söz konusu olduğunu beyan etmektedir. Hz. Mûsâ ile ilgili bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik."*¹⁷ Aynı sûrenin bir başka âyetinde ise şöyle beyan edilmektedir: *"Biz önceden onun, başka sütannelerini kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, "Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?" dedi"*¹⁸

Burada Hz. Mûsâ'nın durumu ile ilgili annesine yapılan vahiy büyük ihtimal Cebrail aracılığıyla peygamberlere yapılan vahiy olmayıp, Allah'ın (c.c.) seçkin kullarının kalbine doğan ilham anlamında yorumlanabilir. Firavun tarafından uygulanan katliamdan Mûsâ'yı kurtarması için Allah (c.c.) tarafından annesine, onu bir müddet emzirmesi, hayatı tehlikeyi hissettiği anda onu bir sandukaya koyup Nil nehrine bırakması ilham edilmiş, gelişen olaylar üzerine annesi tereddüt etmeden Mûsâ'yı nehre bırakmıştı¹⁹

Sağlıklı bir neslin oluşması ve yetişmesi bakımından İslâm aile yapısına büyük önem vermektedir. Bütün yaşanan olumsuzlukları çözüp evlilik hayatının devamından yana hükümler koymuştur. Evlilik hayatının devamının zorlaştığı durumda hak adalet üzere çözüm aramayı va'z etmiştir. Böyle bir durumda yeni doğmuş veya doğacak bebeğin emzirilmesini Talâk süresinde güvence altına alıp, âyette şöyle beyan ediliyor: *"...Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin adınıza (çocuğunuzu) emzirdiklerinde onlara karşılığı verin..."*²⁰ Sûrenin başındaki âyetlerde aile ilişkilerinin hak-hukuka uygun yürümesi ile ilgili bazı hükümler açıklanmış, aile kurumunun ahlâkı ve iktisadî düzenin sağlam bir yapıda olup işleminin, medeniyetlerin sağlam olarak ayakta kalabilmeleri açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir. Aksi takdirde evlilik hayatının devamı zorlaştığı, son çare olarak boşanma durumunda, adaletten şaşmamaları yeni doğmuş veya doğacak bebeğin emzirmesini güvence altına almaktadır.²¹

Beşeri hukuklarda süt kardeşliği diye bir kavram olmadığından dolayısıyla evlilik engeli diye bir durumda söz konusu değildir. Bu bakımdan anne sütü bankacılığının kurulmasında beşeri hukuk açısından bir engel görülmemektedir. Yaklaşım böyle olunca bu mesele İslâm

¹⁴ en-Nisâ 4/23.

¹⁵ Karaman, *Kur'ân Yolu*, 2/41-43.

¹⁶ İbn Âşûr Muhammed Tâhir, *Tefsîr et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâr ey-Tunusiyye,1984), 4/297.

¹⁷ el-Kasas 28/7.

¹⁸ el-Kasas 28/12.

¹⁹ Karaman, *Kur'ân Yolu*,4/216; Ayrıntılı bilgi için bk. Fahreddin Râzî, *Tefsîrül-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dârü'l-İhyâ't-Turâsî'l- Arabî,2010),24/228.

²⁰ et-Talâk 65/6.

²¹ Karaman, *Kur'ân Yolu*, 5/395-396.

Hukuku ile diğer hukuklar arasındaki en belirgin özelliklerden birisini teşkil etmektedir.²² İslâm toplumunda veya Müslümanların yaşadığı bir ortamda süt bankacılığı ciddi çıkmazlara sebep teşkil etmektedir. Bu mesele; ister ülkemiz ister aynı ikilemi yaşayan diğer Müslüman ülkelerde uygulandığında beraberinde telafisi mümkün olmayan problemler getirecektir. Çağdaş ihtiyaçlardan dolayı yaygınlaştırılmak istenen bu uygulama, yarardan çok zararlı sonuçlar doğuracaktır.

Dinler Tarihi kaynaklarında, ister geçmiş muharref semavî dinler ister beşeri dinler olsun süt kardeşliği veya süt akrabalığı diye bir kavram olmadığından dolayısıyla evlenme engeli de söz konusu değildir. Başka bir kadının sütünü emme yolu ile sadece İslâm hukukuna göre akrabalık (süt anne/süt kardeşliği) oluşmakta ve evliliğe engel sebep teşkil etmektedir.²³ Bu bakımdan İslâm hukukçuları bu meseleye eğilmiş ve detayına kadar araştırıp nasların mefhumu aykırı olmamak üzere çözüme dayalı görüş beyan etmişlerdir.

Sütanneliğin varlığı ve uygulaması Câhiliye döneminden bilinmekte olup o dönem uygulanan yaygın adetlerdendi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sütanneye verilmesi câhiliye örfünde devam ettirilen uygulamadan etkilendiği bilinmektedir.²⁴ Bu dönemde sütanneliğin hukuki sonuçları olmamakla birlikte süt emen ile emziren arasında bir akrabalık bağı oluşmaktaydı.²⁵

İslâm hukuku kaynaklarında anne sütü bankacılığı; sütlerin toplanıp bir arada biriktirilmesi ihtiyaç halinde kullanılmak üzere saklanması şeklinde bir uygulanmaya rastlanılmamaktadır. Yukarıda işaret edildiği gibi fıkıh kitaplarında radâ'- süt akrabalığı- şeklinde beyanatlar bulunmaktadır. İslâm hukuku kaynaklarında anne sütünün satılması, sütüne karşılık bir ücret talep etmesi hususları tartışılırken, anne sütü bankacılığı ile ilgili bir meseleye rastlanılmamıştır.

İslâm dinine göre insan tüm canlıların en üstünü (eşrefi mahlûkat) olarak yaratılmıştır. Bu bakımdan her ne şekilde olursa olsun etinin satılması haram kabul edilmektedir. Buna kıyasla etinin satılması haram olanın sütünün de satılması haram olarak kabul edilmektedir. Sadece zarûrâta binâen anne sütünden yararlanmasına cevaz verilmektedir.²⁶ Süt insandan bir parça olup, gayri mütekavvim mal (kullanılıp bir ticaret malı olarak yararlanılması mubah olmayan şey) olarak kabul edilmiştir.²⁷ Hanefiler anne sütü başta olmak üzere insana ait hiçbir şeyin satım akdine konu olamayacağını savunmakla birlikte, zorunlu hallerde tedavi amaçlı anne sütü dışında başka bir çare bulunmuyorsa, para ile satın alınmasına cevaz verilmiştir.²⁸

Hanbeliler, Mâlikîler ve Şâfiîlerin bir kısmı sütanneye süt ücretinin verilebileceğini kabul etmektedirler. İbn Kudâme, anne sütünün satılabilmesi hususunda Hanbelî Fakihleri arasında ihtilâf olduğunu belirtirken, Ahmed b. Hanbel'in iki farklı görüşü olduğunu belirtmiştir. Anne sütünün satılmasını kerih gördüğü halde, zorunlu hallerde satılmasına cevaz verdiği şeklindedir.²⁹ Şâfiîler, insan sütünün koyun sütü gibi bir gıda olarak faydalanılıp, satılabileceğini, her hangi bir gıda gibi satım akdine tabi olabileceğini

²² Kumbasar, *Süt Akrabalığı*, 322.

²³ İbrahim Paçacı, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme Ve Boşanma Örneği)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11(2008), 76.

²⁴ Muhammed b. Affî el- Bâcûrî, el- Hudaî, *Nûrû'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, (Beyrut:yy.,1986),s.7.

²⁵ Yaman, "*Süt Akrabalığı*", 59.

²⁶ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, (İstanbul: Kahraman Yayınları,1985),3/1561.

²⁷ Muhammed b. Ahmed b. Eb. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Darü'l-Ma'rife,1993),15/125.

²⁸ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*, (Kahire: Mektep Mustafa el-Halebî Evlâduhu,1984),7/480.

²⁹ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Beyrut: Dâru'l-İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1984), 7/39.

savunmuşlardır.³⁰ Mâlikî Fakihleri yararlanılması mubah olan bir şeyin, satılmasında da bir beis olmadığından hareketle, helal olan hayvanların sütüne kıyasla anne sütünün de satımı mümkün olabileceğini beyan etmişlerdir.³¹

İslâm hukukçuları anne sütüne karşı ücret alma konusunu tartışırken mahremiyetin ortadan kalkmayacağı konusunda ittifak halindedirler. Emzirme sayısı ve çağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Müctehidlerin ekseriyeti emzirmeden dolayı haramın oluşması, çocuğun ilk iki yaşı ile sınırlı tutup delil olarak şu âyeti göstermişlerdir: “*Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler...*”³² Bebek, doğduğu andan itibaren belli bir süre emzirilmeye muhtaçtır. İlk olarak emzirecek olan onu doğuran annesidir. Emzirme müddetini kesin ifadelerle belirleyen bir nas bulunmamaktadır. Emzirme müddeti bebeğe zarar verilmemek şartıyla ebeveynin tasarrufuna bırakılmıştır.³³ Hz. Âişe (r.a) ve Leys b. Sa’d gibiler Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bir takım uygulamalarından hareketle belli bir yaş sınırı olmadığını dolayısıyla emzirmenin hükmen evlenme engeli olduğu kanaatine varmışlardır.³⁴ Müctehidlerin ekseriyetine göre iki yılını tamamlamamış olan çocuğun emzirme yoluyla midesine inen bir yudumluk süt dahi olsa “süt akrabalığı” için yeterli olacağını savunmuşlardır. Bazı farklı rivayetlerde beş yudumluk emme kadar ancak “süt akrabalığının” olabileceğini söylemişlerdir.³⁵

Mütekaddimîn Fukahâ’nın (İlk Dönem İslâm Hukukçular) eserlerinde bu konu süt akrabalığı olarak ele alınmıştır. Bu eserlerde “anne sütü bankası” şeklinde, sütün biriktirilmesi, saklanması, daha sonra ihtiyaç halinde kullanmak konusuna rastlanılmamaktadır. Konu “Kitabu’r-Radâ” başlığı altında ele alınmıştır. Bu fikir çağımızda İslâm coğrafyasının dışındaki ülkelerde ortaya çıkmış, günümüz İslâm hukukçuları tarafından dile getirilmeye başlanmış, tartışılmış, anne sütü bankacılığının kurulmamasının câiz olup olmaması konusunda ihtilâf etmişlerdir.

2. Anne Sütü Bankalarının Kurulmasına Fetva Verenler (Caiz Görenler)

Çağdaş İslâm Hukukçularından Yûsuf el-Karadâvî,³⁶ anne sütü bankacılığının kurulmasının caiz olduğunu savunmuş, bununla birlikte Mısır Fetva Kurulu Üyesi âlimleri anne sütü bankacılığının kurulmasını mümkün olabileceğini belirtmişlerdir³⁷. Yûsuf el-Karadâvî ve Mısır Fetva Kurulu üyelerinin gerekçelerini şöyle sıralayabiliriz:

a. “...sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı...”³⁸ Âyette belirtilen evlenme engeli bizzat süt emziren anne ile ifade edilmişti. Bu bakımdan süt ile ilgili evlenme yasağının sadece öz anne sütüyle beslenmeden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

³⁰ Muhyiddin Ebû Zekeriyya en-Nevevî, *el-Mecmu’ Şerhi’l-Mühezzeb*, (Cidde: Mektebtü’l-İrşad, 2008), 9/304-305.

³¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 3/1561.

³² el-Bakara 2/233.

³³ Karaman, *Kur’ân Yolu*, 1/371.

³⁴ Karaman, *Kur’ân Yolu*, 2/43.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 2/78-92.

³⁶ 1926 Da Mısırdaki doğdu. Küçük yaşında hafız oldu. Ezher Üniversitesinde Fakülteyi birincilikle bitirdi. Kur’â ve Sünnet alanında Master ve Doktorasını 1973 yılında tamamladı. 2008 yılında ABD’de internet üzerinde okuyucu anketleri ile oluşturduğu Dünyanın ilk 100 entelektüel listesinde 3. Sırada yer aldı. Dünya Müslüman âlimler Birliği Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Timetürk, “Yusuf el-Karadavi” (Erişim 03.02.2020); Yûsuf Kardavî, “Bunuku’l-Halîb”, *Mecelletü’l- Mecmeil Fikhî’l-İslâmî*, (Şehir: Yayınevi, Tarih), 2/2 256-260.

³⁷ Şevket Pekdemir, “İslam Hukukuna Göre Anne Sütü Bankaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1/40 (2015), 540.

³⁸ en-Nisâ 4/23.

b. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”³⁹ buyurarak işlerin kolaylaştırılmasını, zorlaştırılmamasını emretmiştir. Aynı zamanda Ku’rân ibadetler ve sosyal hayatta kolaylığı temel prensip olarak va’z etmiştir. Şöyle ki bir âyette şöyle buyrulmaktadır: “...Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor...”⁴⁰

İslâm Hukukçuları prensip olarak toplum ve insan ihtiyacından kaynaklı oluşabilen problemlerle ilgili çözüm üretirken temelde naslara aykırı olmamak şartıyla hep kolaylaştırmaktan yana gayret göstermişlerdir. Kişi odaklı konularda ihtiyatlı fetva tercih edilirken, toplumsal konularda ise daima toplumun maslahatı tercih edilmektedir. Bu açıdan anne sütü bankaları çağımızın gerektirdiği bir ihtiyaç haline geldiği özellikle prematüre olarak doğan bebeğin veya annesi ölmüş bebeğin anne sütüne ihtiyaç hâsıl olabilir. Bu bakımdan bakıldığında bu bankaların kurulması bireysel olmaktan ziyade toplumsal bir mesele halini almaktadır.⁴¹

c. Evlenmeyi engel teşkil eden süt akrabalığı naslarda “radâ” kavramı ile açıklanmıştır. Radâ’ anlamı ise; annenin doğurduğu çocuğu bizzat göğsünden emzirmesidir. Başka yöntemlerle verilen anne sütü radâ’ anlamını taşımadığından evlenme engeli oluşmamaktadır. Meselâ: söz konusu anne sütünü bebeğin burnuna ve ağzına damlatmakla radâ’ kavramıyla açıklanamaz. Bu anne sütü bankalarında fiili olarak süt emzirme meydana gelmediği için, süt akrabalığının sebebi olan radâ’ gerçekleşmediğine karar verilip hüküm böyle tesis edilir.⁴²

d. Alınması gereken bazı tedbirlerle bu bankalardan kaynaklanan bir takım sıkıntılar bütünüyle ortadan kaldırılmasa bile en asgariye indirgenebilir. Yani küllî kaidelerinden hareketle “Zarar kendi misliyle izale olunamaz”⁴³ “Def’i mefâsid celbi menâfi’den evladır.”⁴⁴ Bu bakımdan anne sütü bankalarının kurulmasını caiz görmemek veya karşı çıkmak toplumsal problemlere çözüm üretmek yerine tam tersine problemlerin katlanarak büyümesine sebebiyet verecektir.

e. Müttekaddimîn Fukahâ’nın eserlerinde emzirmenin kemiyeti, sütün mideye girmesi veya sütannenin kimliği konularında şüphe olduğundan süt akrabalığının gerçekleşmediği belirtilmiştir. Anne sütü bankalarında biriktirilen sütler karıştırıldığından sütün kemiyeti, sütannenin kimliği belirsiz oluşu ve hangi bebeğin hangi kadının sütünü içtiği konularında şüphe meydana geldiğinden söz konusu akrabalığın oluşmadığından evlenme engeli ortadan kalkmakta olduğunu savunmuşlardır.⁴⁵

Netice itibarıyla bu tür bankalardan alınan ve bebeklere verilen sütler evlenme yasağını meydana getirmeyeceğinden kurulmasında fıkhen bir engel olmayacağını savunmuşlardır.

3. Anne Sütü Bankalarının Kurulmasına Fetva Vermeyen (Caiz Görmeyenler)

³⁹ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi , (trc. Harun Yıldırım), 1-11cilt, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010), “ İlim 12”; Ebü’l- Hüseyin b. El-Haccâc b. El-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, 3 cilt, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1992), “Cihad 6”.

⁴⁰ el-Bakara 2/183.

⁴¹ Kardavî, “Bunuku’l-Halîb”, 256.

⁴² Kardavî, “Bunuku’l-Halîb”, 260.

⁴³ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001) “madde 25”.

⁴⁴ *Mecelle*, “madde 30”.

⁴⁵ Pekdemir, “İslam Hukukuna Göre Anne Sütü Bankaları”, 541; ; İbrahim Kattan, *el-İncâb fi Dav’i’l-İslâm*, (Kuveyt: el-Münezzamâtü’l İslâmiyye lîl-Ulûm et-Tıbbiye, 1403/1983),1/63.

Çağımız İslâm hukukçularından Mustafa Ahmed Zerkâ⁴⁶ ve Muhammed Takî el-Osmânî⁴⁷ söz konusu anne sütü bankalarının kurulmasının câiz olmadığını savunmaktadırlar. İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisinde anne sütü bankasının kurulmaması kararını vermişlerdir.⁴⁸ Gerekçelerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Süt emzirmenin evlenme engelini meydana getirdiğini âyette açıkça beyan edildiğini savunup âyette ise şöyle: "...**sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı...**"⁴⁹ beyan edilmektedir. Bu âyetin istidlâlî ve Hz. Aişe'den rivâyet edilen: "**Nesep sebebiyle haram kıldıklarınızı emme sebebiyle de haram kılın**"⁵⁰ hadise göre süt emzirme evlenme engeli meydana getirmektedir. Anne sütü bankalarından alınıp bebeğe verilen sütün kime ait olduğunu tespit etmek mümkün olmayacağından, sütkardeşler ve sütün sahibi (sütanne) karışacağından evlenme engelini kimler arasında meydana geldiğini tespit etmek zor olacaktır.⁵¹ Bunun sonucunda anne sütü bankalarından dolayı süt akrabası olan ve birbirini tanımayan birçok insanın birbirleriyle evlenmesine sebep olacaktır.

b. Yukarıda zikredilen söz konusu naslarda emzirme mutlak kavramlarla beyan edilmiştir. Fukahâ'nın çoğunluğuna göre; bebeğin bizzat bir anne den emzirilmesiyle meydana gelen süt akrabalığı gibi sütü bebeğin ağzına veya burnuna damlatılmasıyla da süt akrabalığı gerçekleşmiş olacaktır. Bu görüş ile küllî fıkıh kaideleri tetkik edildiğinde süt bankalarının kurulması caiz olmadığı kanaatine varılacaktır. "**Def'i mefâsid celbi menâfiden evladır.**"⁵² Kaidesi göz önünde bulundursa bile; prematüre doğan bebekler için anne sütü bankaları bir ihtiyaç kabul edilebilir, ancak genel olarak toplumun genel ahlâk ve aile yapısına zarar vereceği için kurulması doğru değildir.

c. Bu bankalar belki bireysel yönden yararlı olma ihtimali olabilir ancak neslin ifsâdi gibi sonuçlar doğuracağından toplumsal zararların meydana gelmesi kaçınılmazdır.⁵³ Prematüre olarak dünyaya gelen çocuğun, anne sütüne olan ihtiyacını bir sütanne tarafından karşılanabilir. "**Zarar kendi misliyle izale olunmaz**" kaidesine binaen anne

⁴⁶ 1904 te Halep'te doğdu. Hafızlığını Küçük yaşta tamamladı. Halep'teki Fransız mektebinde okudu. Arap Edebiyatı ve Tarih üzere eğitim aldı. Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinden birincilikle mezun oldu. Mecelle üzerinde özel eğitim aldı. Ulusal ve uluslararası mahkemelerde avukatlık yaptı. Babasının vefatı üzerine Halebin tanınmış büyük medreselerinde ders verdi. Emekliliğinden sonrada Suriye Üniversitesi Hukuk Fakültesinde İslâm Hukuku derslerini verdi. 1954 te Halep Milletvekili seçildi. 1956 da Adalet ve Evkaf bakanlığını yaptı. 1966 da Kuveyt'te çıkarılan *Mevsû'atül- Fıkhi'l-İslâmî* projesinin sorumlusu oldu. 1980 da Kral Faysal İslâm Araştırmaları ödülüne layık görüldü. İlmî çalışmalarla geçen kırk yıllık ömür ve yetiştirdiği binlerce talebesi olan Zerkâ 1999 yılında Riyad'da vefat etti. Geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "Mustafa Ahmed Zerkâ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/286-289.

⁴⁷ 1943 Hindistan doğumludur. 5 yaşında babasıyla Karaçi'ye (Pakistan) gitmiş. Babası başta olmak üzere küçük yaşından itibaren yörenin meşhur âlimlerinden eğitimi almıştır. İslâmî ilimlerle birlikte Karaçi'de Hukuk, İktisad eğitimi tamamlamıştır. Eğitimi Farsça, Urduca ve Arapça üzere görmüştür. Akademik eğitimini Pencap Üniversitesinde tamamlamıştır. Hadis, Fıkıh, tasavvuf ve İslâm finansı üzerine alanında otorite sahibi olup, Pakistanlı bir İslâm âlimidir. Pakistan'da islâmî faaliyet alanında önemli görev ve katkıları olmuştur. Üstlenmiş olduğu görevlerden bir kısmı şöyledir: Pakistan Yüksek Mahkemesinde Şeriat hâkimi, Karaçi Dârü'l-Ulûm Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Cidde İslâm Fıkıh Akademisi Başkan Yardımcısı. Mekke Dünya İslâm Birliği İslâm Hukuku Akademisi üyesi, Avrupa Fetva ve Araştırma Komitesi Üyesi. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Takî el-Osmânî, *Fetva Usulü, Çevirmen: Emre Yazıcı* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 1. Baskı, 2010),1-5.

⁴⁸Ayrıntılı bilgi için bk. Komisyon, *Mecelletü Mecmail Fıkhi'l İslami* (İslam Fıkıh Akademisi), c. II, Sayı: I, ss.285-290; Çiftahan, "Kararlar ve Tavsiyeler" (Erişim 07.02.2020).

⁴⁹ en-Nisa 4/23.

⁵⁰ Buhârî, "Nikâh" 20; Müslim, "Radâ" 2,(1444).

⁵¹ Karadâvî, "*Bunuku'l-Halib*", 2/255.

⁵² Mecelle, "madde 30".

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Cabir İsmail Hecahcah, "*Bunuku'l-Halib fi Davi'l-Fıkhi'l-İslâm*", *Mecelletü'l- Ürdüniyye fî'd-Dirâsâtü'l- İslâmiyye*, 9/6 (2013), 163.

sütüne duyulan ihtiyacı gidermek için kurulan bu bankalar aracılığıyla neslin ifsâdi söz konusu olacağından yarardan ziyade daha büyük zararlar meydana getirecektir.⁵⁴ Süt akrabalığının meydana gelme şartını, sadece radâ' anlamının bizzat bir annenin göğsünden emmeyle bebek ve anne arasında meydana gelecek akrabalığa dayandırmak sağlıklı olmayacağı gibi, dolayısıyla süt akrabalığını yalnız bu yakınlığa hasretmekte doğru olmayacaktır.⁵⁵

d. Bir başka açıdan anne sütü bankalarından alınan sütler, tam sağlık olmayıp sakıncalı gıda grubunda değerlendirilmektedir. Yapılan tespitlerde kurulan süt bankalarında hijyen açısından gerekli şartlar sağlanamamıştır.⁵⁶ Bu bankalardan alınan sütler aracılığıyla bebeğe AIDS ve hepatit gibi hastalıkların bulaştığı görülmüştür. Bu bakımdan bazı ülkelerde kurulan süt bankalarının tekrar kapatıldığı tespit edilmiştir.⁵⁷

4. Şartlara Bağlı Olarak Anne Sütü Bankacılığının Kurulmasını Caiz Görenler

Çağımızda anne sütü bankacılığı konusu batı ülkelerinde sıcak gündem oluştururken ülkemizde ise Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu bu konuyu gündemine almış bir takım şartlar dâhilinde kurulabileceğini açıklamışlardır.⁵⁸ Ülkemiz İslâm hukukçularından Hayrettin Karaman zorunlu ihtiyaca binaen belli şartlar dâhilinde kurulmasının mümkün olabileceğini açıklamıştır. Yani; toplanılacak anne sütlerinin toplarken ayrı ayrı toplatılması ve sütlerin birbirine asla karıştırılmaması, sütü veren anne ile sütü emen bebeğin iki tarafın kimlik bilgilerinin kayıt altına alınıp özenle korunması, bu bilgilerin taraflara resmi olarak verilmesi, ilgili birimin kayıtlarında evlenme engellerinin bulunduğuna dair şerh düşmeyi şart koşturmuştur.⁵⁹

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu bu tür anne sütü bankalarının kurulabilmesini aşağıda belirtilen şartlar çerçevesinde olabileceğini beyan etmiştir:

a. Sütü verecek olan annenin kendi doğurduğu çocuğunu süttten mahrum bırakmaması, emzirmeden dolayı meydana gelebilecek mahremiyet alanını, olabildiği kadarınca daraltmak için gerekli tedbiri sağlamak açısından, doğurduğu erkek çocuğunu emziren bir annenin sütünü erkeğe, kız çocuğunun da kız çocuğa verilmesi.

b. Süt alınan anne ile emzirilen çocuğun kimlik bilgilerinin özenle kayıt altına alınıp tarafların bilgilendirilmesi, bu bilgileri yasal düzenleme ile güvence altına alınmasını sağlanması.

c. Süt verecek olan anneye, kişisel masrafları (ulaşım, yeme, içme vb.) dışında herhangi bir tahsis edilip verilmemesi, toplanacak olan sütlerin asla para karşılığı alınmaması ve satılmaması, öz annesinin sütü ile beslenme imkânı olan bebeklerin bu süt bankalarından yararlandırılmaması.⁶⁰

Çağdaş İslâm Hukukçularının bir kısmı Müttekaddimîn Fukahâ'nın (İlk dönem İslâm Hukukçuları) ictihad ve yorumlarından istifade ederek çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Bunlardan biri ülkemiz İslâm hukukçularından Hayrettin Karaman'a göre anne sütü

⁵⁴ Pekdemir, "İslam Hukukuna Göre Anne Sütü Bankaları", 544.

⁵⁵ Şevket Pekdemir, "İslam Hukukuna Göre Anne Sütü Bankaları", 543; Kattan, *el -İncâb fî Dav'i'l-İslâm*, 1/ 74-76.

⁵⁶ Yaman, "İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akrabalığı", 64-65.

⁵⁷ Büyükcân, "Anne Sütü Bankacılığı ve Çeşitli Ülke Uygulamaları".

⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "Soru Önergesi", (Erişim 10.02.2020).

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Hayrettin Karaman, "İki Mesele", *Hayrettin Karaman* (Erişim 09.02.2020).

⁶⁰ TBMM, "Soru Önergesi".

ANNE SÜTÜ BANKALARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANALİZİ

bankacılığından maksat; “kadınlardan alınan sütlerin, ihtiyacı olan bebeklere verilmek üzere uygun ortamda korunması ve korunduğu ortamdır”.

Araştırmalar neticesinde anne sütleri bebeğe ayrı ayrı verildiği gibi sütler birbirine karıştırılarak da verildiği tespit edilmektedir. Böyle bir durumda hangi kadının sütü hangi bebeğe verildiğini tespit etmek mümkün olmamaktadır. İslâm dışı dinler ve topluluklarda sütanneliği olayında evlenme engeli bulunmamakta bu uygulamada sakınca görülmemektedir. Bu bakımdan ister bağış ister para karşılında satılmak suretiyle, bebekler için en sağlıklı gıda olan anne sütünden yararlanma tercih edilmektedir.

İslâm hukukuna göre; sütanneliğinden dolayı evlenme engeli kesin olarak bulunmaktadır. Bundan dolayı çocuk, iki yaşına gelinceye kadar sütü emdiği kadının süt çocuğu olur. Bu bakımdan emdiği kadının, usulü (Baba, dedeler, anne ve nineler), füruu (çocuklar ve torunlar) ile evlenmesi hükmen haramdır. Bundan önceki dönemlerde emzikli kadınların fazla gelen sütlerini alıp bir arada toplayıp, sağlıklı bir ortamda koruyup ihtiyaç sahibi olan bebeklere emzirmek gibi bir uygulama olmadığından, Müttekaddimîn fukahâ (İlk dönem İslâm hukukçular) bu konu üzerinde durmamışlardır.

Çağımızda bazı Avrupa ülkelerinde bu fikir ortaya çıkmaya başlayınca bir kısım İslâm hukukçuları, bu sütler birbirine karıştırıldığı ve kim kimin sütünü emdiğinden meçhul olduğundan, sütün direkt sütü veren kadının memesinden değil, biberon vb. bir şeyle verildiği, bunun sonucunda sütanneliği ilişkisi meydana gelmez demişlerdir.

Kanaat’ımızca meçhul (bilinmeyen) bir kadının sütünü bir bebeğe vermek için olağan üstü zaruretten meydana gelmesi gerekir. Yani tüm alternatifler tüketildiğinde anne sütü verilmediği takdirde bebek için hayatî tehlikenin oluşması gerekir. Böyle durumda süt, ihtiyaca binaen verildiğinden, veren kadının kim olduğu bilinmediğinden, kişiler bilmeden yaptıkları işlerden İslâm hukukuna göre sorumlu olmazlar. Zaruret dışında bu sütler alınıp bebeklere verilmek üzere bir yerde saklanıp bekletilecekse, sütün kimin ait olduğu, sütün muhafaza edildiği materyalin üzerine yazılması, devlet kontrolünde süreklilik sağlayacak erişimi kolayı olan ve evlilikte görülebilecek ilgili alanlara kaydedilmelidir. Sütün verileceği bebeğin kimlik bilgileri sütü veren annenin kimlik bilgileri yanına kaydedilmeli, taraflara devlet güvencesi altında resmi bilgi ve belge verilmelidir.

Bir bebeğe iki yaşına (veya süttten kesilinceye) kadar birden fazla kadının sütü verilse veya emse bu kadınların tümü bebeğin sütannesi olur, hüküm öyle icra edilir. Sütleri karıştırılarak verilen kadınların tümü bebeğin sütannesi olurlar. Sütanneliğin meydana gelmesindeki belirleyici olan unsur, sütün bebeğe nereden ve nasıl verildiği değil, sütün bebeğin midesine girmesidir. Süt bankalarından yararlanmak isteyen Müslümanların belirlenen nedenlerden dolayı hassas davranmaları gerekir.⁶¹

İslâm coğrafyasının tanınmış âlimlerinden Yûsuf Karadâvî anne sütü bankasının kurulmasını câiz görenlerdendir. Karadâvî “Şeriatın haram kabul ettiği sütkardeşlik meselesini şöyle açıklamıştır: Âyette, nikâh altına alınması haram sayılan kadınların açıklamasında: “...Sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları,...size haram kılındı.”⁶² Âyette belirtilen haramlık için sütanneliği esas alınmıştır. Âyette açıklanan bu annelik, sadece süt almakla oluşan bir durum olmayıp, tam tersine çocuk için annelik duygusundan oluşan şefkat, aradaki bağı oluşturan emzirme ve kucaklamanın olması şarttır. Bu durumdaki annelikten süt kardeşliği meydana gelmektedir. Burada asıl olan annelik olup, geri kalan ikinci plandadır. Naslardan bu anlaşılması gerekir, çünkü nasların

⁶¹ Karaman, “İki Mesele”.

⁶² en-Nisa 4/23.

hepsinde emme ve emzirmeden söz edilir. Annenin bebeği bizzat memesinden emzirmesi ona değer verdiğinin göstergesidir. Emzirmenin dışındaki her hangi bir şekilde süt verip beslemekle olmaz.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ise: “Süt kardeşliği nesebin haram kıldığını haram kılar” buyurmasından anlaşılan Allah (c.c.) emme ve emzirme yoluyla evlilikleri haram kılmaktadır. Emzirmekten maksat kadının memesini emzirdiği bebeğin bizzat ağzına koymasıyla olur. Tercih edilmesi gereken, kalbin mutmain olması açısından emme ve emzirme hükümlerine kaynaklık eden nasların zahirine göre hareket etmek gereklidir.⁶³

Sonuç

Farklı görüş beyan eden İslâm hukukçuları gerekçelerine dayanarak vardıkları sonuçlar elbette ki takdire şayandır. Durumuna göre bu farklı görüşlerden istifade edilmesi kaçınılmazdır. Çağımızda sanayileşme ile başlayan kentleşme hayatı toplumların önceden alışkın olmadıkları birçok problemleri beraberinde getirmiştir. İslâm dini dışındaki muharref semavî ve beşeri dinler ve cemiyetlerde sütanneliğinden dolayı evlilik engeli söz konusu olmadığından, anne sütü bankacılığının kurulmasında sakınca görülmemiştir. Bebeklere en uygun ve en sağlıklı gıda olan anne sütünden yararlanmak için süt bankacılığı tercih edilmiştir.

Çağdaş İslâm hukukçuları bu ve benzeri problemlerin çözümünü şer’î delillerden yararlanarak çözüm üretme gayreti içindedirler. Bu problemlerden biri anne sütü bankacılığı meselesidir. İslâm Hukukçularının yaklaşımını zikrettikten sonra, aslında anne sütü bankacılığı uygulaması, nasların genel mefhumunda böyle bir yasak net olarak anlaşılmamaktadır. Zor şartlarda, istisnai durumlarda ölmek ve hayatta kalabilmek için zaruri miktarda domuz etini bile yemenin mubah kabul edildiğinden hareketle⁶⁴ aşağıda sayacağımız şartlara bağlı kalarak kurulmasını câiz görenlerle aynı kanaati taşımaktayız şöyle ki:

- Her şeyden önce anne sütü bankaları devletin ilgili kurumlarının (Sağlık Bakanlığı) denetimi ve gözetiminde olmalı. Anne sütü bankacılığına olan ihtiyacın belirlenmesi ilgili, yetkili ve ehil olan bilim kurulu üyeleri tarafından araştırma ve çalışmalar yapılmalıdır.
- Toplanan sütler mahallinde kullanılıp değerlendirilmelidir. Kızılay’ın Kan Toplama Merkezleri gibi Süt Bağış Merkezleri veya “Anne Sütü Vakfı” gibi bir isimlendirme ile buraya bağışlanan sütlerin, Kızılay’ın topladığı kanlar gibi farklı farklı ünitelerde saklayıp, bağışçı annenin tüm gerekli bilgileri Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlık No (T.C. No) barkod şeklinde sütün muhafaza edildiği ünitenin üzerine yazılıp yapıştırılmalıdır.
- Teknolojinin tüm imkânlarından yararlanarak sütü veren annenin T.C. vatandaşlık numarası ile nüfus müdürlüklerinde ilgili annenin sayfasında bir link açılıp sütü verdiğine dair o linkte kayıt altına alınmalıdır. Sütü emmen çocuğunda T.C. vatandaşlık numarası ile nüfus müdürlüklerinde bebeğin sayfasında bir link açılıp kimin sütünü emdiyse onun vatandaşlık numarasıyla kayıt yapılmalıdır. Kayıtlar aynı anda iki taraf içinde yapılmalıdır. Hz. Peygamber’in “Siz kadınlar süt kardeşlerinizi iyi düşünün!..”⁶⁵ buyurması, bu işin mümkün oluşuna işaret ettiği kanaatindeyiz.

⁶³ Yûsuf Karadâvî, *İslâm’ın İşığında Çağdaş Meselelere Fetvalar*, trc. Vahdettin İnce, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2001), 4/190-193

⁶⁴ el-Bakara 2/173.

⁶⁵ Buhârî, “Nikâh” 21; Müslim, “Radâ” 32, (1455).

ANNE SÜTÜ BANKALARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANALİZİ

d. Def'i mefâsid'i en asgariye indirgemek için, gerekli tüm resmi kayıtlarla birlikte erkek çocuğunu emziren annenin sütü ihtiyaç sahibi erkek çocuğa, kız çocuğunu emziren annenin sütü ihtiyaç sahibi kız çocuğa verilmesi tercih edilmelidir.

e. Anne sütü bankacılığı kurumunda çalıştırılacak görevliler İslâm'ın evelenmeyi engellediği süt kardeşliği konusunun hassasiyeti üzerine tıbbi, dini, ruhi, içtimaî alanların uzmanları tarafından özel seminerlere alınıp bilgilendirip yetiştirilip belgelendirilmelidir.

f. Türk Medeni Kanunu'nun mevcut durumuna göre sütkardeşlerin evliliklerinde bir engel bulunmamaktadır. Sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi ülkemiz için büyük önem taşıdığından bu yanlış uygulamanın bir an önce giderilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan yasa yapıcıların bu hususu dikkate almaları talebimizdir.

g. Tüm resmi ve özel hastanelerin doğum ünitelerindeki doktorlara, çalışanlara ve anne adaylarına süt kardeşliği ile ilgili bilgilendirme seminerlerin verilmeli, bununla ilgili el broşürleri hazırlatıp verilmelidir. Tıp fakültelerinin müfredatlarında İslâm hukukuna göre süt kardeşliği oluşma esasları hakkında yer verilip ders olarak okutulmalıdır.

e- Yukarıda sıralanan şartlar oluşmasında zorluk görüldüğünde asgari çözüm olarak İslam İşbirliği Teşkilatı, Dünya Sağlık Örgütü ve İslâm coğrafyası devletlerinin sağlık bakanları öncülüğünde gelişen teknolojiye yararlanarak % 100 anne sütü özeliğine sahip hiç bir kimyasal katkı madde olmadan organik bebe mamalarının üretilmesi çözüm için yararlı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdulbâki Muhammed Fuâd, ("rđ'a" md.), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1988.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-u İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Buhârî Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi*, (trc. Harun Yıldırım), 11cilt, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010.

Çiftehan, "Kararlar ve Tavsiyeler". Erişim 07.02.2020. <http://www.ciftehan.com/GerekliBilgiler/Din/Fikih/Cesitli%20Meseleler/Fikih%20Akademi%20Kararlari.htm>

Ebû Hüseyin, Ahmed ibn Fâris b. Zekeriya. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-Münîr*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2016.

el-Osmânî Muhammed Takî, *Fetva Usulü*, Çevirmen: Emre Yazıcı (İstanbul: Yasin Yayınevi, 1. Baskı, 2010).

Hayrettin Karaman. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. haz. Hayreddin Karaman v.d., 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003).

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-Muhtar alâ Dürri'l-Muhtar*. 14 cilt. Kahire: Mektep Mustafa el-Halebî ve Evlâduhû, 1984.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîr et-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Dâr et-Tunusiyye, 1984.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrem el-İfrikî. *Lisânü'l- Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dârü's-Sad, ty.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. 4 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1985.
- Karaman, Hayrettin. "İki Mesele". *Hayrettin Karaman*. Erişim 09.02.2020. <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/laikduzen/3/0122.htm>
- Karadavî, Yûsuf. "Bunuku'l-Halîb", Mecelletü Mecmail Fıkhi'l-İslamî, 2 cilt, (Cidde: Menşürât el- Mücemma, 1985).
- Karadavî, Yûsuf. *Çağdaş Meselelere Fetvalar*. Çev. Vahdettin İnce, 7 cilt, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2001).
- Kaşıkcı, Osman. "Rada". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kattan İbrahim, *el-İncâb fî Dav'i'l-İslâm*, 3 cilt, (Kuveyt: el-Münezzamat'ul-İslamiyye lil-Ulum et-Tıbbiye 1403/1983).
- Komasyon. *Türkiye'ye Özgü Beslenme Rehberi*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2004.
- Köse, Saffet. "Mustafa Ahmed Zerkâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/286-289. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kumbasar, H. Murat. "Süt Akralığı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001) 317-332.
- Müslim Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-Sahîh, 3 cilt, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).
- en-Nevevi. Muhyiddin Ebû Zekerîyya. *el-Mecmu' şerhi'l-mühezzeb*. 23 cilt. Cidde: Mektebtü'l-İrşad, 2008.
- Paçacı, İbrahim. "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlene Ve Boşanma Örneği)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008) 59-92.
- Pekdemir, Şevket. "İslam Hukukuna Göre Anne Sütü Bankaları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 1/40 (2015) 537-554.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîrü'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2010.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl. *el-Mebsût*. 30 cilt. Beyrut: Darü'l- Ma'rife, 1993.
- Timetürk, "Yûsuf el-Karadavi". Erişim 03.02.2020. <https://www.timeturk.com/Yûsuf-el-Karadâvi/biyografi-787151>
- Tufan Büyükcan. "Anne Sütü Bankacılığı ve Çeşitli Ülke Uygulamaları". Erişim 04.02.2020. https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_2013_000_0_0189_0000/0028.pdf
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). "Soru Önergesi". Erişim 10.02.2020. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-18911c.pdf>
- Yaman, Ahmed. "İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akralığı". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2002) 55-67.

ANNE SÜTÜ BANKALARININ İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ANALİZİ

Yıldırım Mustafa, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss: 44-60/ Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 44-60

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIZÂDELİLER SİVASÎLER ARASINDA MUSÂFAHA-İNHİNÂ TARTIŞMALARI*

Ali DURMUŞ

Dr. Öğretmen, MEB, Bursa

PhD. Teacher, Ministry of Public Education, Bursa /Turkey

alidurmus6116@gmail.com

orcid.org/0000-0002-9279-1983

Öz

Bu makale XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde dinî siyâsî sebeplerle ortaya çıkan, yaklaşık bir asır boyunca devleti çeşitli yönlerden meşgul eden ve bazı kutuplaşmalara neden olan Kadizâdeliler Hareketinin *musâfaha* ve *inhinâ* ile ilgili görüşlerini içermektedir. Kadizâde Mehmed Efendi'ye (öl. 1045/1635) nispetle Kadizâdeliler olarak anılan söz konusu hareket tarih boyunca çeşitli zamanlarda ve coğrafyalarda tartışılan bir takım itikadî, fikhî ve tasavvufî meseleleri yeniden gündeme taşımıştır. Bu meseleler arasında *musâfaha* ve *inhinâ* da bu açıdan dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu noktadan hareketle, çalışmamızın temeli onların bu iki kavram hakkındaki düşünceleri üzerine oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Kadizâdeliler hareketinin ortaya çıkışından itibaren tarihi süreç içerisindeki gelişiminden, hareketi temsil eden liderlerden ve mutasavvif muhaliflerinden kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca Kadizâdelilerden önce, tarih boyunca İslâm ulemâsı arasında çeşitli yönlerle tartışılan "musâfaha ve inhinâ" kavramlarının anlamları ele alınmış, ulemâ ve fukahânın konuyla ilgili lehte ve aleyhte olan görüşleri aktararak değerlendirilmiştir. Ardından söz konusu iki konuya yer veren Kadizâde Mehmed Efendi, Ahmed Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1631-32), Üstuvânî Mehmed Efendi (öl. 1071/1661) ve Vâni Mehmed Efendi'nin (öl. 1096/1685) konuyla ilgili görüşleri aktararak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Kadizâdelilerin muhalifleri olan Halvetîlerden konuya dair fikir beyan eden Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin (öl. 1049/1639) düşünceleri de kısaca özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Osmanlı Devleti, Kadizâdeliler Hareketi, Musâfaha, İnhinâ.

AMONG QĀDİZÂDELĪS AND SĪVĀSĪS DISPUTES OF HANDSHAKING-BENDING IN THE 17TH CENTURY IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

This article contains the views of the Qādizādelīs Movement, which emerged in the Ottoman Empire in the 17th century due to religious and political reasons, occupied the state in the various aspects and caused for about a century and caused some polarization, about handshaking (*muşāfaha*) and bending (*inhinā*). The aforesaid movement which is referred to as Qādizādelīs in relation to Qādī-zāde Mehmed Efendi (d. 1045/1635), brought forward some of creed, juridical and mystical issues discussed in various times and zones throughout history. Among these issues, handshaking and bending also attract attention in this respect. Therefore, from this point of view, the basis of our study has been formed on their opinions about these two concepts. In addition, in our article, the development of the Qādizādelīs Movement in the historical process since its emergence, the leaders representing the movement and the sufi opponents are mentioned briefly. Also, the meaning of the concepts of *musāfaha* and *inhinā*, which were discussed in various aspects among Islamic scholars throughout history, before the Qādizādelīs, were discussed; the pros and cons of scribes on the subject were explained and evaluated. Then the views of Qādī-zāde Mehmed Efendi, Ahmed Rūmī Akhisārī (d. 1041/1631-32), Ustuvānī Mehmed Efendi (d. 1071/1661) and Vānī Mehmed Efendi's (d.1096/1685) who explained the aforesaid two subjects, were discussed and evaluated. Furthermore, the thoughts of Abdülmecid Sivāsī Efendi (d. 1049/1639), who expressed his opinion on the subject from the Halvetīs which were Qādizādelīs opponents, were also summarized briefly.

* Bu çalışma müellifin doktora tezinden üretilmiştir.

Key Words: History of Islamic Sects, Ottoman Empire, Qādî-zâdelî's Movement, Handshaking, Bending.

Atıf / Cite as: Durmuş, Ali. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kadızâdeliler Sivasîler Arasında Musâfaha-İnhinâ Tartışmaları". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 44-60.

Giriş

XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde ortaya çıkan hem dinî hem de siyasî bir niteliğe sahip olan Kadızâdeliler Hareketi, Osmanlı halkını ve yönetimini bir asra yakın bir süre boyunca çeşitli yönlerden etkisi altına almış bir harekettir. Hareketin lideri durumunda olan Kadızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635) ile onun takipçileri Ahmed Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1631-32), Üstuvânî Mehmed Efendi (öl. 1072/1661) ve Vânî Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) kendi dönemlerinde hem dinî hem de siyasî sahada en etkili ulemâ grubu arasında yer almıştır. Kadızâde ile Akhisârî zamanında hareket daha çok fikrî sahaya hapsedilmiş olsa da, Üstuvânî ile birlikte durum değişmiş ve fikirler eylemlere dönüşmeye başlamıştır. Söz konusu liderler, bir yandan tarih boyunca tartışılmalı bazı itikadî, fikhî ve tasavvufî meselelerin gündeme taşınması ve yeniden tartışılmasında önemli rol oynamış; bir yandan da Osmanlı halkının henüz yeni tanıştığı tütün, kahve ve kahvehanelere karşı radikal tepkileriyle ön plana çıkmıştır. Özellikle tasavvufî ritüellerle ilgili düşünceleri onları Halvetîler ve Mevlevîler gibi devrin önde gelen bazı tarikatlarına karşı sert düşüncelere ve söylemlere sevk etmiştir. Bu durum ise XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde oldukça faal olan genelde Halvetîlerin özelde ise Sivasîlerin sert tepkisine neden olmuştur. Kadızâde Mehmed Efendi ile Ahmed Rûmî Akhisârî zamanında onların tasavvufî ile ilgili düşüncelerine karşı en sert tepki gösteren ve aleyhlerinde bir takım risâleler kaleme alan, Halvetîliğin Sivâsiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) olmuştur. Hareketin ikinci döneminin lideri olarak tavsif edebileceğimiz Şamlı Üstuvânî Mehmed Efendi'nin görüşlerine karşı durup, aleyhinde bir takım telifatta bulunan Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin yeğeni ve halefi olan Abdülehad Nûrî (öl. 1061/1651) olmuştur. Hareketin üçüncü ve son evresinin lideri olarak sayacağımız Vânî Mehmed Efendi'nin görüşlerine karşı duran ve onunla mücadele eden mutasavvıf ise Halvetîliğin Mısıriyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Niyâzî-i Mısırî'dir (öl. 1105/1694). Bazı tarihçi ve araştırmacılar tarafından Kadızâdelilerin medrese ehlini temsil ettiği iddia edilerek, bu mücadele kuru bir tekke-medrese çatışması olarak yorumlanmış;¹ bazı araştırmacılar tarafından bu çekişmeler fâkih-sûfî mücadelesi olarak okunmuştur.² Bazıları da Kadızâdelilerin söz konusu tavrından hareketle onları Selefî olmakla itham etmiştir.³ Ancak Kadızâdelilerin eserleri mütalaa edildiğinde ve söz konusu görüşleri enine boyuna değerlendirildiğinde bu iddiaların temellerinin zayıf hatta bazısının dayanaktan yoksun olduğunu görmek mümkündür.

Tarih boyunca ulemâ arasında İslâm coğrafyasında zaman zaman tartışılan dinî temalı bir takım meselelerin Kadızâdeliler ile yeniden gündeme taşındığı bir gerçektir ki, dönemin mütefekkirlerinden Kâtip Çelebî (öl. 1067/1657), bu tartışmaların hemen hemen her birine değinmiş ve iki tarafın da aşırıya gittiğini belirtmiştir. Bu meseleler Hızır'ın hayatta olup olmaması; tegannînin, kabir ziyaretlerinin, kandil geceleri kılınan namazların, sûflilerin raks ve deverân yapmasının, Yezîd'e lanetin, tasliye ve tarziyenin, musâfaha ve inhinânın caiz

¹ Örneğin bk: Cengiz Gündoğdu, "17. Yy Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad-Kadızâde-Sivâsî", *Dini Araştırmalar* 2/5 (1999), 205. Bazı araştırmacılar ise bu yorumun yanlış olduğunu, böyle bir çatışmanın mümkün olmadığını öne sürmektedir. Örneğin bk: Fatih Çınar, "İsmâil es-Sivâsî ve Sûflilerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 323-324.

² Örneğin bk: Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 97.

³ Örneğin bk: İbrahim Baz, *Kadızâdeliler Sivasîler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 53-67.

olup olmaması; Firavun'un ve İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) imanları meselesi; bid'at ve hurâfeler; emir bi'l-ma'rûf ve nehiy 'an'il-münkerin vacibiyeti ve bir kimsenin "*Ben Hz. İbrahim'in ümmetindenim.*" demesinin caiz olup olmaması gibi hususlardan ibarettir.

Söz konusu meselelerde Kadızâdelilerin büyük çoğunluğu kendi fikirlerini aktif bir şekilde yaymak için vaazlarını ve siyasî idareyle olan münasebetlerini baskı unsuru olarak kullanmaktan geri durmazken, Sivasîler de kendi müntesiplerini ve tekkelerini onların aleyhinde kullanmış ve durum adeta bir güç savaşına dönüşmüştür. Kadızâdelilerin olaylara yaklaşımı, zâhid Hanefî fukahâ geleneğinde olduğu gibi daha radikal ve tutucu olmuştur.⁴ Ancak buna Hanefî-Mâtürîdî olduğu halde bazı hususlarda İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ekolünün tesiri altında kalan Akhisârî'nin görüşleri dâhil olunca, durum iyice göze batar hale gelmiştir.

İşte bu çalışmamızda Kadızâdeliler hareketinin tarihi gelişimi ve Sivasîlerle olan münasebetleri hakkında özet bilgi verilip; onların telifatından hareketle tarafeyn arasında tartışılan hususlardan biri olan musâfaha ve inhinânın caiz olup olmaması hususundaki fikirleri ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Kadızâdeliler Hareketinin Doğuşu ve Halvetîlerle İlişkisi

Kadızâdeliler hareketi XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde İstanbul merkezli olarak ortaya çıkmış dinî-siyasî bir harekettir. Hareketin ortaya çıkışındaki sebepleri ise sosyal, siyasî, ekonomik ve dinî sebepler olarak sıralamak mümkündür. Duraklama devrinin (1593-1703) Osmanlının hemen her alanında hissedilir hale gelmesi ile devlette sosyal, siyasî ve iktisadî bir takım sıkıntıların zuhur etmesi hareketin ortaya çıkmasına etki etmiştir. Siyasî otoritenin zayıflaması, devletin ekonomik çıkmazlara sürüklenmesi ve askerî gücünün zayıflaması, sık sık baş gösteren ve bastırılmakta zorlanan isyanların vuku bulması, tımar sisteminin ve ilmiye sınıfının bozulması, tayin ve terfilerde bir takım usulsüzlüklerin baş göstermesi gibi bazı problemler hareketin doğuşunu hızlandırmıştır. Bütün bunlar dönemin bazı ulemâsını, devlette huzur ve sükûnetin sağlanabilmesi için İslâm'ın emir ve yasaklarının tavizsiz uygulanması ve Hz. Peygamber'in sünnetinden sapılmaması hususunda radikal görüşlere itmiştir. Bunların tamamına, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış görüş ve fikirleri bakımından dönemin en etkili âlimlerinden biri olan Birgivi Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) örnekliliği de dâhil olunca; onun görüşlerini birkaç adım daha öteye götürmek suretiyle daha da sivrilten Kadızâdelilerin doğuşu kaçınılmaz olmuştur.

Hareketi tarihsel olarak *üç dönemde* ele almak mümkündür. İlk dönem daha çok fikrî tartışmaların yaşandığı dönem olup bu dönemde harekete liderlik eden Kadızâde Mehmed Efendi olmuştur. Dönemin âlimlerinden iyi bir eğitim alan Kadızâde, vaizliğine Murad Paşa Camiinde başlamış, aynı dönemlerde Halvetî meşayihinden Ömer Fânî Efendi'ye (öl. 1032/1623) intisap etmiştir. Uzun bir müddet onun terbiyesinde yetişen Kadızâde, kandil gecelerinde kılınan namazlar hususunda şeyhiyle ihtilafa düşmesi sebebiyle ondan ayrılarak Murad Paşa Camiindeki görevine devam etmiştir. Oldukça etkileyici bir üsluba, hitabete ve ikna kabiliyetine sahip olması nedeniyle hem karşısında daima artan bir muhatap kitlesi bulmuş; hem de terfi üstüne terfi alarak kısa sürede Ayasofya Camii vaizliği ve dersiâmlığına yükselmiştir.⁵ Bulduğu konumu "*Elhamdülillah ki Allah Teâlâ beni Arabî*

⁴ Zâhid Hanefî fukahâsı ve Kadızâdeliler hareketi üzerindeki etkisi hakkında geniş bilgi için bk: Ali Durmuş, *Osmanlıda Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 317-323.

⁵ Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 95-104.

ve akli ilimlerle rızıklandırdı. ...İlimden başka hiçbir şeyle vaktimi geçirmedim.”⁶ sözleriyle izah eden Kadızâde, kelâm, akâid, fıkıh ve tefsir gibi İslâmî ilimlerin hemen her biriyle ilgili birçok eser kaleme almıştır.⁷ Önceki şeyhi Ömer Efendi sebebiyle Halvetiyye tarikatından soğuyan Kadızâde, Yalova’da ikamet etmekte olan dönemin Nakşî şeyhlerinden, Şeyh Muhammed en-Nakşîbendî’ye intisap etmiş ve bir eserinde onları çokça sevdiğini belirtmiştir.⁸ XVII. Yüzyılda Sultan IV. Murad’ın uyguladığı tütün, kahve ve kahvehane yasaklarına destek verdiği için sarayın takdirini kazanan Kadızâde, çeşitli duanâmeler, layihâlar ve nasihatnâmeler kaleme alarak sultana takdim etmiştir. IV. Murad 1044/1634’te düzenlediği Revan seferine Kadızâde’yi ordu vaizi olarak görevlendirse de, sefer esnasında hastalanarak 1045/1635’te vefat etmiştir.⁹

Kadızâde’nin çağdaşı olan Ahmed Rûmî Akhisârî de bu dönemde hareketin ilmî yönünü oluşturarak, Kadızâdelilerin görüşlerine kaynak ve ilham olmayı becerebilmiştir. Dönemin Saruhan sancağına bağlı Akhisar kazasında ikamet eden ve genellikle ilimle meşgul olan Akhisârî, kaleme aldığı birçok eserle Kadızâde’nin fikirlerine destek olmuştur.¹⁰ Kadızâde’ye nispetle daha sakin bir yaşam süren Ahmed Rûmî, 1041/1631-32 yılında Akhisar’da vefat etmiştir.¹¹ Aynı dönemde Kadızâdelilerin öne sürdükleri fikirlerine muhalif olarak Halvetiyye’nin Şemsiyye kolundan Abdülmecid Sivâsî tebarüz etmiştir. Daha önce III. Mehmed’in davetiyle Sivas’tan İstanbul’a gelen¹² ve dönemin büyük camilerinde vaizlik görevinde bulunan Sivâsî, I. Ahmed’in (öl. 1026/1617) isteğiyle Sultan Ahmed Camii vaizliğine getirilmiştir.¹³ Sivâsî, hem Kadızâdelilerin görüşlerine kürsülerden muhalefet etmiş, hem de çeşitli eserler telif ederek risâlelerinde onları sertçe eleştirmiştir.¹⁴

Kadızâde’nin ölümünden sonra Dimaşk’tan İstanbul’a gelen ve Ayasofya Camii sütunlarından birinin dibinde ders vermekle meşhur olduğu için “Üstuvânî” olarak anılan Mehmed Efendi’nin görüşleriyle hareket ikinci evresini yaşamıştır. Ayasofya Camiinde ders verdiği sıralarda Kadızâde ile tanıştığı ve onun derslerine katıldığı düşünölen Üstuvânî,¹⁵ onun ölümünden sonra sadece teoride kalan fikirlerini bir adım daha ileri taşıyarak eyleme geçirmiştir. En az Kadızâde kadar güçlü bir hitabete sahip olmasının yanı sıra ilmî birikimi ile öne çıktığı için, zamanla saray hademelerinden baltacı, kapıcı ve bostancaların çoğu da derslerine katılır olmuştur. Bu vesileyle sarayda meşhur olan Üstuvânî IV. Mehmed’in isteğiyle önce Sultan Ahmed Camii imamlığına, sonra Fatih Camii vaiz ve dersiâmlığına

⁶ Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfaa* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3), 62b.

⁷ Eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 105-123.

⁸ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b.

⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 1/102, 2/708, 2/727; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin ve Esmâ’i’l-Müellifin ve Âşârü’l-Muşannifin*, çev. Kilisli Rifat Bilge, tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç (Ankara: MEB Yayınları, 1955), 2/277; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1988) 3/1 358; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemül-Müellifin: Terâcimu Muşannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ, 1957), 12/33.

¹⁰ Eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 125-131.

¹¹ Çelebî, *Keşfü’z-Zünûn*, 2/1590; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299–1915*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1333), 1/33; Kehhâle, *Mu’cemül-Müellifin*, 1/157; Bağdatlı, *Hediyetü’l-Ârifin*, 1/167.

¹² Cengiz Gündoğdu, “Pâdişah-Tarikat Şeyhi Münasebetleri Açısından Aziz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaşı Abdülmecid-i Sivâsî”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*, ed. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı, 2006) 2/25-26.

¹³ Şeyhi Mehmed Efendi, *eş-Şekaiku’n-Nu’maniyye ve Zeyilleri: Vekayii’l-Fudala*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/63; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 3/480.

¹⁴ Eserler hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 134-138

¹⁵ Refik Ergin, *İslâm Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 77-78.

getirilmiş, akabinde has odaya alınarak burada “padişah hocası” unvanıyla dersler vermeye devam etmiştir.¹⁶ Vaaz ve dersleriyle halk üzerinde önemli bir tesir bırakan Üstuvânî'nin etrafında zamanla içlerinde imamlık ve vaizlik gibi görevlerde bulunan birçok taraftar birikmiştir. Vaazlarında sık sık bid'at ve hurâfe vurgusu yapan bu grup zamanla Halvetî, Bektaşî ve Mevlevîlerinde içlerinde olduğu bazı tasavvufî ekollere karşı “irşad ve tebliğ” mahiyetinde bir takım tacizlerde bulunmaya başlamıştır. Zira dönemin bazı tarikatlarını bid'atçılıkla; aşırıya giden bazı müntesiplerini de cehaletle ve dolaylı olarak müşriklikle suçladıkları kaynaklarda mervîdir.¹⁷ Bu tacizler zamanla “tekkeleri yıkmakla tehdit edecek kadar” ileri gitmiştir.¹⁸ Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) ve Ebüssuûd Efendi'nin (öl. 982/1574) raks ve deverân aleyhindeki fetvalarına sığınan söz konusu kitle, dönemin bazı meşâyihine tehditkâr mektuplar yazmaya başlamışlardır.¹⁹

Üstuvânî ve beraberindekilerinin hem fikrî hem de fiilî mücadelelerine karşı durarak onlara muhalefet etmekle tanınan mutasavvıf, dönemin Halvetî meşâyihinden Abdülehad Nûrî Efendi'dir. Bir yandan tekkesinde meşihat görevini üslenen Abdülehad Nûrî Efendi, bir yandan da Fatih, Beyazıt, Ayasofya ve Sultan Ahmed gibi büyük camilerde vaizlik görevlerini ifa etmiştir.²⁰ Dolayısıyla tarafeyn arasında vuku bulan tartışmaların vaaz kürsülerinde genişçe yer bulduğunu söylemek mümkündür. Bu dönem Üstuvânî yalnızca bir eser telif etmekle yetinip²¹ vaazlara ağırlık verirken; Abdülehad Nûrî Efendi kaleme aldığı onlarca eserle²² Üstuvânî ve destekçilerinin görüşlerini eleştiri yağmuruna tutmuştur. Ayrıca, Kadizâdelilerin sık sık kaynak olarak gösterdiği Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'si hasımları tarafından hedef haline gelmiş ve üzerine bir takım reddiyeler yazılmak suretiyle söz konusu eser itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.²³ Üstuvânî ve destekçilerinin “teganni yaptıkları” gerekçesiyle Fatih Camiinde naat okuyan müezzinlerin üzerine yürümelerinin ardından baş gösteren olaylar bardağı taşıran son damla olmuş ve Üstuvânî ve destekçileri 23 Eylül 1656'da Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdir.²⁴

Üstuvânî'nin ölümünden sonra olaylar bir nebze durulsa da, Erzurum'da vaizlik görevini eda ederken bir vesileyle Erzurum Beylerbeyi Fâzıl Ahmed Paşa (öl. 1087/1676) ile tanışan Vânî Mehmed Efendi ile hareket son evresini yaşamıştır. Zira Ahmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden sonra onun davetiyle İstanbul'a gelen Vânî, sadrazam vasıtasıyla IV. Mehmed ile tanışma ve dostluk kurma fırsatı elde etmiştir. Bir yandan Osmanlı İstanbul'unun büyük camilerinde vaizlik yapan bir yandan da padişah hocalığı ve hünkâr vaizliği görevlerini ifa eden Vânî, Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Ahmed'in hocalığını da üslenmiştir. Padişahla aralarındaki samimi ilişki sebebiyle oldukça saygın bir konum elde

¹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınları, 1969), 6/2720; 6/2722; Şeyhî, *eş-Şekaikü'n-Nu'maniyye*, 3/558; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 359; Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî Muhibbî, *Hulasâtü'l-Eser fi A'yânî'l-Karnî'l-Hâdi Aşer* (Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.), 3/387.

¹⁷ Naima, *Naima Tarihi*, 5/2093.

¹⁸ Mehmet Fatih Gökçek, *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 12.

¹⁹ Naima, *Naima Tarihi*, 5/2094; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 360.

²⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/486; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/51.

²¹ Üstuvânî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 159-163.

²² Abdülehad Nûrî Efendi'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 165-171.

²³ Bu hususta geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadizâdeliler Hareketi*, 178-180.

²⁴ Naimâ, *Naima Tarihi*, 6/2723-2725; Gökçek, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 13-14; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, Türk Tarih Encümeni (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928) 1/58-59; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 364; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, haz. Metin Hasırcı (İstanbul: Emir Yayınları, 1999), 3/906-907; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyînamesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 83-84; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 11/13-14.

eden Vâni, dönemin şeyhülislâmlarının üzerinde de bir itibara sahip olmuştur. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (öl. 1095/1683) ve Vâni'nin teşvikiyle 1094/1683'te Viyana seferine çıkan IV. Mehmed, Vâni'yi ordu vaizi olarak görevlendirmiş ancak savaşın yenilgi ile neticelenmesi onun Kestel'e sürgün edilmesine neden olmuştur. Vâni 1095/1685'te Kestel'de vefat etmiştir. IV. Mehmed zamanında kahvehanelerin kapatılması, sema-deverân yasaklarının oldukça sert bir şekilde uygulanması, bazı şeyhlerin sürgünle cezalandırılması ve tekkelerin kapatılması, Kanber Dede Tekkesi ve türbesinin yıktırılması gibi dönemin bazı dikkat çeken olaylarının padişahın hocası ve danışmanı olan Vâni'nin etkisiyle gerçekleştiği iddia edilmiştir. Vâni kaleme aldığı onlarca eserinde Kadızâde Mehmed Efendi, Akhisârî ve Üstuvâni'nin görüşlerini pekiştirmiş ve muhaliflerini sertçe eleştirmiştir.

Vâni'ye muhalif olarak en dikkat çeken isimlerden biri de aynı dönem Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusu olarak kabul edilen Niyâzî-i Mısri olmuştur. Bu dönemin yasaklarından oldukça etkilenen Mısri üç kere sürgünle cezalandırılmış ve sürgündeyken Limni'de 1105/1694'te vefat etmiştir.²⁵ Kaleme aldığı risâlelerinde ve günlüklerinde²⁶ başına gelen bütün musibetlerin tek sorumlusunun Vâni olduğunu, Vâni'nin padişahı tesiri altına alarak tekkeleri kapattırıp sema ve deverânı yasakladığını belirtmiştir.²⁷ Ayrıca ona olan kin ve nefretini "zâlim, dinsiz, mülhîd, Hamziyye şeyhi, echel-i halkullah, sebeb-inifâk-ı dîn-i Muhammediyye, şeytân-ı racîm, mel'ûn ve kâfir" gibi sert sözlerle ifade etmekle kalmayıp, Osmanlı yönetimini de benzer ithamlarla eleştirmiştir.²⁸

Vâni'nin sürgününden sonra hareket durulmuşsa da, 1096/1685'te ölümüyle etkisini yitirmeye başlamıştır. Bazı tarihçiler²⁹ Vâni'nin ölümünden sonra onun iki çocuğunun öldürüldüğü "Edirne Vakası" olaylarını, Kadızâdeliler-Sivasîler olaylarının bir devamı olarak gösterse de, buna Vâni'nin damadı Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin ve dönemin yönetiminin sebep olduğu varsayımının daha kuvvetli olduğu muhakkaktır.³⁰

2. Musâfaha ve İhinâ

"Yaymak, açmak; plaka haline getirmek; bir şey ile kaplamak; affetmek, bağışlamak" gibi anlamına gelen "ş-f-h" kökünden türeyen *musâfaha*, "el almak, el sıkışmak, iki elin birbirini avuçlaması ve selâmlaşmak" gibi anlamlar içermektedir.³¹ İnsanların gündelik yaşamlarında birbirleriyle karşılaştıklarında selâmlaşmak için veyahut birbirlerinden ayrılırken vedalaşmak için ele ele tutuşarak tokalaşmaları anlamına gelen *musâfaha* Kur'ân'da geçmemekle birlikte affetmek ve bağışlamak anlamındaki kökü çeşitli yerlerde kullanılmıştır.³² Hadislerde ise Hz. Peygamber'in üzerinde sıkça durduğu ve âdâb-ı muaşeret kurallarından saydığı önemli bir husustur.

²⁵ Geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 196-200.

²⁶ Mısri'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 200-204.

²⁷ Niyâzî-i Mısri, *İrfan Sofraları*, trc. Süleyman Ateş, (Ankara: Emeş Matbaası, 1971), 171-172.

²⁸ Niyâzî-i Mısri, *Niyâzî Mısri'nin Hatıraları*, haz. Halil Çeçen, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2005), 42, 85, 87,108; Mısri, *İrfan Sofraları*, 184; Ayrıca geniş bilgi için bk: Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 223-227.

²⁹ Örneğin bk: Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, sad. Neşet Çağatay (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980) 3/4 23.

³⁰ Bu hususta geniş bilgi için bk: Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'âsı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10/445-446; Mehmet Serhan Tayşi, "Seyyid Feyzullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 6/527-528; Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, 208-209.

³¹ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Lübnan: Dâru İhyâ-i Turâsî'l-Arabî, 1419/1999) 7/356-357; Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Hüseyin Kassâr (Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1969), 6/542; İbrahim Hatipoğlu, "Musâfaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/229.

³² Örneğin bk: Nûr 24/22, et-Tegâbün 64/14; el-Hicr 15/85.

Musâfaha her ne kadar selâmlaşmak için yapılsa ve tavsiye edilse de; zamanla bazı namazların hemen akabinde cemaat arasında yapılmaya başlanmış ve Müslüman toplumlarda adeta bir “gelenek” olarak yerleşmiştir. Ayrıca bunun ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı da tartışma konusudur. Bazıları bunu Hz. Peygamber zamanına dayandırmakla delillendirmiş, bazıları sonradan ihdas edildiğini öne sürerek reddetmiştir.

İnhinâ ise “eğilmek, bükülmek, kıvrılmak; meyli olmak; şefkat beslemek, acımak” anlamlarına gelen “*hanâ*” ve “*hanû*” masterlarından türetilen “eğilmek, kıvrılarak uzanmak, sapmak, başını eğerek selâm vermek, üzerine eğilmek” gibi anlamlara gelen “*inhanâ*” fiilinin den türemiş bir kelimedir.³³ Günlük hayatta ise daha çok “eğilerek veya baş eğerek selâm vermek veya el etek öpererek selâm vermek” şeklinde anlaşılmış ve İslâm’a uygunluğu açısından zaman zaman tartışılan konulardan olmuştur.

3. Kadizâdelilerden Önce Musâfaha ve İnhinâ ile İlgili Tartışmalar

Tarih boyunca musâfaha hakkında yapılan tartışmaların büyük bir kısmı selâmlaşma sebebiyle yapılan musâfahadan veyahut selâmlaşırken eğilme anlamına gelen *inhanâ*dan ziyade, namazlardan sonra yapılan musâfaha hakkında olmuştur ve klasik fıkıh kaynaklarında konu etraflıca ele alınmıştır.³⁴ İslâm fukahâsının bir kısmı eserlerinde bu hususa yer vermekle yetinirken, bir kısmı da konuyla ilgili bir takım risâleler kaleme almış, lehte ve aleyhte bir takım görüşler zikretmişlerdir.

Namazların akabinde yapılan musâfahalaşmanın hükmü hususunda ulemâ genelde iki görüş etrafında birleşmiştir. Bu görüşlerden ilki namazlardan sonra yapılan musâfahanın mubah olduğu, yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmadığı³⁵ şeklindedir. İzzeddîn b. Abdüsselâm (öl. 660/1262), Nevevî (öl. 676/1277) ve Ammar b. Ali eş-Şürünbülâfî (öl. 1069/1659) gibi âlimler bu görüş üzeredirler. Ayrıca bu grupta yer alan ulemânın bazıları bunun müstehap olduğunu, çünkü namazlardan sonra yapılan musâfahanın tanışma ve kaynaşmaya sebep olduğunu, bunun karşılıklı bir sevgi göstergesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Onlara göre namaz adeta bir buluşma yeridir. Müslümanlar buluştuklarında musâfaha yapabiliyorlarsa namazlardan sonra yapmalarında da bir sakınca yoktur. Bu grupta yer alan ulemâ sahâbenin Hz. Peygamber ile bazı namazların akabinde musâfahalaştığını belirterek³⁶ bu hususta çeşitli hadisler nakletmek suretiyle görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır.

İzzeddîn b. Abdüsselâm gibi bazı ulemâ da bid’atı, vacib, haram, mendûb, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısma ayırıp, sabah ve ikinci namazlarından sonra musâfahalaşmayı mubah bid’at içerisine dâhil etmiştir.³⁷ İmâm Şâtıbî (öl. 790/1388) gibi bazı ulemâ ise bu taksim merdûd olup, şer’î bir delile dayanmadığını belirterek kabul edilemeyeceğini öne sürmüştür.³⁸ Nevevî ise Müslümanların her karşılaşmaları durumunda musâfaha yapmalarının müstehap olduğunu belirterek sabah ve ikinci namazlarından sonra yapılan musâfahanın şer’î bir dayanağı olmadığını ancak

³³ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 200.

³⁴ Örneğin bk: Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar ‘alâ Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenvîru’l-Ebsâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru’l-Âlemi’l-Kütüb, 1463/2003) 9/547.

³⁵ Geniş bilgi için bk: Abdü’n-Nâsır b. Hızır Mîlad, *el-Musâraha fî Ahkâmi’l-Musâfaha* (Medine: Daru’l-Yusr, 1469), 73-77

³⁶ Mîlad, *el-Musâraha*, 74.

³⁷ Mîlad, *el-Musâraha*, 74-75; İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtar*, 9/547.

³⁸ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Girnatî Şâtıbî, *el-İtisam*, thk. Ebû Ubeyd Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân, (y.y., Mektebetü’t-Tevhîd, t.y.), 1/321; Mîlad, *el-Musâraha*, 76.

yapılmasında da herhangi bir mahzur görülmediğini belirtmiştir.³⁹ Burada ulemânın sabah ve ikindi namazlarını vurgulaması, o dönem cemaat arasındaki musâfahalaşmanın özellikle bu iki namazın akabinde gerçekleştiğine dayanmaktadır.

İkinci görüş ise söz konusu durumun mekruh veya haram olduğu ve dolayısıyla yapılmaması gerektiği fikridir ki İbn Hacer el-Heytemî eş-Şâfiî (öl. 974/1567), İbn Hacc el-Mâlikî (öl. 737/1336), İbn Teymiyye, İzz b. Abdisselâm ve Birgivî gibi âlimleri bu grupta zikretmek mümkündür.⁴⁰ Bu grupta yer alan ulemâ namazlardan sonra musâfaha yapmanın Hz. Peygamber zamanında olmayıp sonradan ihdas edildiğini ve konuyla ilgili Hz. Peygamber'den veyahut selef âlimlerinden herhangi bir rivayetin bulunmadığını belirtmektedirler. Onlara göre bu hususta "Kim bizde olmayan bir şeyi ihdas ederse, o merduddur."⁴¹ hadisi gereğince, namazlardan sonra yapılan musâfaha merdud olup delilsiz ve hükümsüzdür.⁴² Örneğin İzz b. Abdisselâm sabah ve ikindi namazı sonrasında yapılan musâfahanın bid'at ve merdûd olduğunu belirtmiş; namazdan önce cemaate katılmak için gelen kişilerle musâfaha etmenin ise meşru olduğunu vurgulamıştır.⁴³ Bazı ulemâ ise namaz akabinde yapılan musâfahanın bir Râfîzî âdeti olduğunu ve kesinlikle terk edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁴⁴

Kadızedelilerin eserlerinde sık sık referans gösterdiği Birgivî Mehmed Efendi de konuyla ilgili "Musâfaha" adıyla bir risâle kaleme almış ve eserinde namazlardan sonra yapılan musâfahanın bid'at ve mekruh olduğunu vurgulamıştır. Ona göre sünnet veya vacip olarak algılanan ancak gerçekte sünnet veya vacip olmayan her mubah mekruhtur. Dolayısıyla halk tarafından sünnet telakkisiyle yapıldığı için namaz sonrasında yapılan musâfaha bid'attır ve şer'î bir dayanağı olmadığı için terkedilmesi gerekmektedir.⁴⁵ Ona göre dört mezhepten birçok fakih bunun merdud ve mekruh olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Tazim sebebiyle eğilerek selâm vermek veya almak anlamına gelen inhinâ ise, İslâm ulemâsının kahir ekseriyeti tarafından hoş karşılanmamış; selâmlaşmada aşırılığa gitme olarak yorumlanmıştır.⁴⁷ El-etek öpmek ise klasik fıkıh kitaplarında "el öpme" konusuyla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Saygı anlamında Hz. Peygamber'in elinin veya alınının öpüldüğüne dair rivayetler bulunmasına rağmen Mâlikî mezhebinde eli öpülen kişinin mütekebbir veya zengin olmaması ve makam-mevki sahibi olmaması gibi şartlar koşulmuş; böyle kişilerin elinin öpülmesi mekruh sayılmış, hatta bazıları bu durumu "küçük secde" olarak yorumlamıştır. Hanefî mezhebinde ise ulemânın büyük çoğunluğu bu hususlarda örfün ve niyetlerin belirleyici etken olduğunu vurgulamış ve teberrük yoluyla adil sultanların veyahut takvalı kişilerin ellerinin öpülmesini hoş karşılamıştır. Fakat İslâm ulemâsının büyük çoğunluğu tarafından, yöneticilerin önünde yere kapanmak veya yer

³⁹ Mîlad, *el-Musâraha*, 75.

⁴⁰ Nebi Bozkurt, "Tokalaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/218. Abdullah Sıtkı İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi ve Fıkıh Açısından Değerlendirilmesi", *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivî*, ed. Mehmet Bayyigit v.d. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019), 1/266.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Riyad: Dârü's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), "Sulh", 5; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Davud es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998), "Sünnet", 5.

⁴² Mîlad, *el-Musâraha*, 77-78.

⁴³ el-İzz b. Abdüsselâm İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm es-Sülemî eş-Şâfiî, *Kitâbu'l-Fetâvâ* (Beirut: Dârü'l-Ma'ârife, 1986), 46-47.

⁴⁴ Mîlad, *el-Musâraha*, 78.

⁴⁵ İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi", 258.

⁴⁶ İlhan, "Birgivî Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi", 265-266.

⁴⁷ Mehmet Efendioğlu, "Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/342.

öpmek “secde” anlamına geleceği için tahrîmen mekruh veyahut haram olarak nitelendirilmiş; buna rıza gösteren kişiler de günahkâr kabul edilmiştir.⁴⁸

Görüldüğü gibi Kadızâdeliler'den önce, günlük yaşamda selâmlaşma amacıyla yapılan musâfahadan ziyade namazların akabinde yapılan musâfahanın caiz olup olmadığı hususu İslâm ulemâsı arasında tartışılmalı bir husustur. Ayrıca Kadızâdelilerden önce, ekser-i ulemâ indinde inhinâ da selâmlaşmada aşırılık olarak yorumlanmış ve doğru görülmemiştir.

4. Kadızâdelilerin Musâfahave İnhinâ ile İlgili Görüşleri

Kadızâdelilerin lideri olan Kadızâde Mehmed Efendi, Birgivî'nin mezkûr eserine oldukça benzeyen *Risâle fi'l-Musâfaha ba'de's-Salavât* adıyla bir risâle telif etmiş ve bu eserin konu ile ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Müslümanların karşılaştıklarında veya buluştuklarında yaptıkları musâfahalamada bir beis olmadığını ve bunun sünnet olduğunu belirten Kadızâde, namazlardan sonra yapılan musâfahanın, bid'at ve merdud olduğunu zikredip, yapılmaması gerektiği vurgulamaktadır. İbn Hacer, İbn Hacc el-Mâlikî, İzz b. Abdisselâm ve Birgivî gibi bu uygulamanın mekruh olup sünnete dayanmadığını ve herhangi bir dinî delili olmadığını belirtmiştir. Görüşlerine delil olarak “*Peygamber size neyi verdiyse onu alın ve sizden neyi yasakladıysa ondan sakının.*” (*Haşır 59/7*) ayetini gösteren Kadızâde, bu adetten sakınılması gerektiğini belirtmektedir. Görüşlerini temellendirmek için Hanefî âlimlerin yanı sıra Şâfiî ve Mâlikî ulemânın da görüşlerine başvururken Hanbelî herhangi bir âlimden bahsetmemesi de dikkat çeken bir başka husustur.⁴⁹

Akhisârî ise *Mecâlis* adlı eserinin ellinci meclisinde konuyu bir bölüm olarak ele almakta ancak konuya Kadızâde'den daha genişçe yer ayırmaktadır. Kadızâde gibi müslümanların karşılaştığında musâfaha etmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını ve bunun sünnet olduğunu belirten Akhisârî, buluşma anındaki musâfahanın buluşmayı tamamladığını, bunun Allah katında bağışlanmaya sebep olduğunu ve hadislerde övüldüğünü de vurgulamaktadır.⁵⁰ Akhisârî, kendi zamanlarında cuma ve bayram namazlarından sonra yapılan musâfahayı kastederek, bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen herhangi bir hadisin olmadığını bu nedenle delilsiz kaldığını, delilsiz olan hususların ise ulemâ indinde merdud olduğunu ve bu âdetin devam ettirilmesinin caiz olmadığını öne sürmektedir.

Akhisârî musâfahanın caiz olmadığına üç önemli delil sunmaktadır. Bunlardan ilki “*Peygamber size neyi verdiyse onu alın, peygamber sizden neyi nehyettiyseniz ondan kaçın.*”⁵¹ ayeti; ikincisi “*Artık onun emrine muhalefet edenler başlarına bir belanın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar.*”⁵² ayetidir. Üçüncüsü ise, Hz. Aişe'den nakledilen “*Kim olmayan bir şeyi ihdas ederse o reddedilmiştir.*”⁵³ hadisidir.⁵⁴ Ayrıca o, Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî ulemâsının namazlardan sonra yapılan musâfahanın kerâhatine hükmettiğini ve bunu bid'at kabul ettiğini açıklamaktadır. Abdurrahman b. İsmail Ebû Şâme (öl. 665/1267), İbnü'l-Hâc el-Mâlikî, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350), İbrahim el-Halebî (öl. 956/1549) ve İbn Hacer eş-Şâfiî gibi üç mezhebe mensup

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar*, 5/245; Salim Ögüt, “Öpme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/86.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Kadızâde Mehmed Efendi, *Risâle fi'l-Musâfaha ba'de's-Salavât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 5962-II), 156b-157a.

⁵⁰ eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Rûmî el-Hanefî Akhisârî, *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâifu'l-Bid'i ve Mekâmi'u'l-Eşrâr*, ed. eş-Şeyh İrşâd el-Hakk el-Eserî (Lahor-Pakistan: Süheyl Akademi, 2009), 392-393.

⁵¹ El-Haşr 59/7.

⁵² Nûr 24/63.

⁵³ Buhârî, “Sulh”, 5; Ebû Dâvûd “Sünnet”, 5.

⁵⁴ Akhisârî, *Mecâlis*, 393.

ulemâdan çeşitli nakillerde bulunarak görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır.⁵⁵ Netice itibariyle bu âdetin Râfızîlerin bir uygulaması olduğunu, sahabe ve tabiîn döneminde bulunmayıp sonradan ortaya çıkmış çirkin bir bid'attan ibaret olduğunu, bu fiilin yasaklanması gerektiğini, irtikâp edenlerin sünnete muhalefetten dolayı zecredilmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁵⁶

Üstuvânî Mehmed Efendi'nin öğrencileri tarafından onun derslerinden derleme yoluyla kaleme alınan *Fevâidü'l-Kebîr* adlı eserinde, musâfaha konusu genişçe ele alınmayıp bu hususa değinilmekle yetinilmektedir. Söz konusu eserde, Amasyalı Yusuf Sinânüddîn Halvetî'nin (öl. 1000/1592) *Tebyînü'l-Mehârim*'inden naklen cuma namazından sonra camide yapılan musâfahanın dört mezhepte de bir dayanağı olmayıp, bid'at ve mekruh olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca iki Müslümanın buluştuklarında musâfaha etmelerinin ise sünnet olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁷

Vânî Mehmed Efendi de, cehrî zikirle ilgili olan risâlesinde "*Fi Beyâni Kerâheti'l-Musâfaha*" başlığı altında bu konulara değinmekte ve Akhisârî'nin konuyla ilgili naklettiği bilgilerin bir benzerini tekrar etmektedir. İki Müslümanın karşılaşması esnasında musâfaha yapmasında herhangi bir sakınca bulunmayıp aksine sevap olduğunu nakleden Vânî, namazlardan sonra yapılan musâfaha ile ilgili lehte ve aleyhte olan görüşleri bildirmektedir. Ardından ise bunun herhangi bir şer'î delile dayanmadığını ve dolayısıyla bid'at ve mekruh olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸

Dönemin mütefekkirlerinden Kâtip Çelebi, isim vermeden Kadızâdelileri eleştirerek, onların halkın namazlardan sonra tokalaşmasına yukarıda bahsettiğimiz gibi "*Râfızîlerin adeditir.*" diye karşı çıktıklarını, bunu yapanların ise bid'at işlemiş sayılacaklarını ve günahkâr olacaklarını iddia ettiklerini nakletmektedir.⁵⁹ Bu hususta orta yolu tercih eden Çelebi namaz sonrası musâfahanın bid'at olduğunu belirterek, halk arasında yerleşmiş olan bid'atları mümkün olduğunca iyiliğe yormak gerektiğini vurgulamaktadır. Çelebi, "Cuma günleri camilerde kişi önce kendisi elini uzatmasın, eğer yanında oturan uzatırsa, ne çare, musâfaha eyleye. Zira etmezse o adam ya utanır, ya kırılır, elbette ne olursa olsun koyar ona. Bu zaman bu bid'atı işlemek müminin hatrını ehvendir." şeklinde bir tavsiyede bulunmaktadır.⁶⁰

Kaynaklarda nakledilen bilgilere göre Kadızâdelilerin tartıştığı hususlardan biri de inhinâdır.⁶¹ Ancak bu hususa eserlerinde sadece Vânî Mehmed Efendi yer vermiştir. Cehrî zikirle ilgili risâlesinde musâfaha konusu içerisinde inhinâyâ değinerek, âlimlerin ve âdil sultanların elinin öpülmesi hususunda sahabeden herhangi bir nakil bulunmadığını belirtmektedir. Ancak sahabenin Hz. Peygamber'in etrafını öptüğünü, hatta Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebû Bekir'in onu alından iki gözü arasından öptüğünü nakleden bazı rivayetleri sıralamaktadır.⁶² Vânî, musâfaha ve öpme ile ilgili bazı fikhî meseleleri kısaca aktardıktan sonra, Müslümanların bir başkasıyla tokalaştıktan sonra tokalaştığı kişiye değen kendi ellerini öpmelerinin mesnetsiz ve ruhsatsız olup, dinen mekruh olduğunu zikretmektedir. Âlimlerin ayaklarının bastığı yerlerin öpülmesinin ise kesinlikle haram

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Akhisârî, *Mecâlis*, 393-395.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk: Akhisârî, *Mecâlis*, 393-394.

⁵⁷ Üstuvânî Mehmed Efendi, *Fevâidü'l-Kebîr* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, 2770), 148b.

⁵⁸ Vânî Mehmed Efendi, *Beyânu mâ Yuzkeru fi Kerâheti'z-Zikri Cehrân* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 406/4), 202b, 203a.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Mizanu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 75.

⁶⁰ Çelebi, *Mizanu'l-Hak*, 75-76.

⁶¹ Naima, *Naima Tarihi*, 6/2718; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 357; Çelebi, *Mizanu'l-Hak*, 77-79; Gökçek, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 11.

⁶² Vânî, *Kerâhetü'z-Zikr*, 202b-203a.

olacağına dikkat çekerek bu hususta fukahâdan lehte ve aleyhte bazı nakiller aktarmaktadır. Vânî, Müslümanların birbirleriyle kucaklaşmadan, birbirine sarılmadan sadece musâfaha yapmalarının sünnet olduğunu vurgulayarak, musâfaha hususunda ifrata ve mübalağaya kaçan bütün davranışların bid'at olduğuna dikkat çekmekte, bu tür hareketlerden kaçınmak gerektiğini de zikretmektedir.⁶³

Kadizâdelilerin muhalifi durumunda Halvetiyye meşayihından, konuya dair eserlerinde görüş belirten tek kişi Abdülmecid Sivâsî Efendi'dir. Sivasî, *Dürer-i Akâid* adlı eserinde musâfahanın müslümanlar arasında sevgi ve muhabbeti artırdığını, dolayısıyla karşı karşıya gelen müslümanların birbirleriyle musâfaha yapmaları gerektiğini belirterek konuyla ilgili bir kaç hadis nakletmektedir. Ardından namazlardan sonra musâfaha yapılmasında bir beis olmayıp müstehap olduğunu öne sürerek, bu hususta çeşitli nakiller ileri sürmekte ve bunu bid'at sayan Kadizâdelileri riyakârlıkla ve ilm-i fikhî bilmemekle itham etmektedir. Ayrıca o, Müslümanların kalplerini birbirine ısındıran bazı adetlerin bid'at gösterilmeye çalışılıp caiz olmadıklarının vurgulanmasına anlam veremediğini belirtmekte; haramlar dururken, Kadizâdelilerin sadece mubah olan veya mekruh sayılan bir takım işleri bid'at saymakla uğraşıp nifak çıkardıklarını vurgulamaktadır.⁶⁴

SONUÇ

Kadizâdeliler Hareketi XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan dinî-siyasî bir hareket olup radikalizmi temsil etmiştir. Tarih boyunca İslâm ulemâsı arasında, çeşitli zaman ve coğrafyalarda tartışılan bir takım meseleleri yeniden gündeme taşımış ve Halvetîlerle karşılıklı olarak bu meseleleri tartışmışlardır. Selâmlaşırken inhinâ yapmak ve namazlardan sonra musâfaha yapmak da bu meseleler arasında yer almıştır. Kadizâdelilerden önce İslâm fukahâsının büyük bir kısmı kaleme aldıkları eserlerde inhinâdan ve namazların dışında günlük hayatta yapılan musâfahalaşmadan ziyade namazların akabinde yapılan musâfahalaşmayı konu edinmiş ve bir takım görüşler ortaya atmışlardır. Dolayısıyla musâfaha ve inhinâ tarihte sadece Kadizâdeliler tarafından tartışılmamıştır.

Kadizâdelilerin tamamı musâfaha ile ilgili eserlerinde görüş beyan etmiştir. Kadizâde eserinde Hanbelî âlimlerin görüşlerine değinmeksizin görüşlerini delillendirirken, Akhisârî, Üstuvânî ve Vânî bunun dört mezhepte de makul ve makbul olmadığını vurgulamıştır. Dolayısıyla Kadizâdelilerin tamamı yukarıda zikrettiğimiz ikinci grupta yer almıştır.

Kadizâdeliler görüşlerini temellendirmeleri için daha çok bid'atların caiz olmamasıyla ilgili olan âyet ve hadisleri delil olarak kullanmış ve bu uygulamayı da bir bid'at olarak kabul etmiştir. Ayrıca onların namaz sonrası yapılan musâfahayı bir tür Râfîzî âdeti olduğuna vurgu yaptıkları; dolayısıyla halkın bundan men edilmesi gerektiğini, musâfahalaşmaya devam edenlerin ise zecredilmeleri gerektiğini öne sürdükleri görülmüştür. Bu durum onların bid'atlara karşı tutumlarını ve bid'atlarla mücadeledeki metotlarını da ortaya koymuştur. Zira Kadizâdelilerin her birinin mezkûr konunun üzerinde hassas bir şekilde durarak görüş beyan etmesi, onların İslâm toplumlarında dinden olduğu zannedilerek yapılan bazı bid'atlara karşı amansız mücadele içinde olduklarını göstermiştir. Kadizâdelilerin musâfaha ve inhinâ üzerinde yoğunlaşmalarının, bu mevzularda eserlerinde yer vermelerinin temelinde onların bid'at ve hurafelere karşı mücadele etme emellerinin

---

⁶³ Vânî, *Kerâhetü'z-Zikr*, 203a-203b.

⁶⁴ Abdülmecid Sivasî, *Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikîn ve Kâid* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 300/1), 80a-81a.

bulunduğu anlaşılmıştır. Hatta bu mücadeleleri sebebiyle zaman zaman muhalifleri tarafından “Haramlar dururken sadece mubah veya mekruh olan birtakım işleri bid’at saymakla uğraşıyorlar.”⁶⁵ şeklinde eleştirilmiştir.

Sivâsîler’in namaz sonrası yapılan musâfahanın halkın birbiriyle kaynaşmasına ve müminlerin kalplerinin birbirleriyle ısınmasına vesile olduğunu vurgulamalarıyla konuya daha çok tasavvufî bir bakış açısıyla yaklaştıkları müşahede edilmiştir. Öte yandan Sivâsîler Kadızâdelileri fıkıh ilminden anlamamakla itham ederlerken, Kadızâdelilerin meselelere örfleri, gelenekleri ve toplum yararlarını gözetmeksizin yaklaştıklarını vurguladıkları anlaşılmıştır. Konuyu bu noktada ele alan Kâtip Çelebi’nin bu uygulamayı bid’at olarak kabul edip, halkın maslahatına olan hususlarda bazı bid’atlara göz yumulabileceğini belirtmekle tarafeyn arasında orta yolu tercih ettiği görülmüştür.

Öte yandan inhinâ konusunun Vânî’nin haricinde diğer Kadızâdeli liderlerin eserlerinde yer almaması, onların döneminde bu hususun sadece kürsülerden tartışıldığını göstermiştir. Vânî “inhinâ” hususuna yer vererek, musâfahanın sünnete uygun olarak ifa edilmesi gerektiğini ve musâfahalaşmada ifrat ve tefrite kaçılmaması gerektiğini belirtmekle, onun, misafiri ve hatta hocası olduğu sarayı bu hususta aşırıya kaçmamaları yönünde dolaylı olarak uyardığı müşahede edilmiştir. Âlimlerin ayaklarının bastığı yerlerin öpülmesinin ifrat ve mübalağa sebebiyle kesinlikle haram olacağını belirtmekle de dönemin tasavvufî ekollerinde meşâyıha karşı gösterilen benzer davranışlardan vazgeçilmesi gerektiğini kastettiği anlaşılmıştır.

⁶⁵ Sivâsî, *Dürr-i Akâid*, 80a-81a.

KAYNAKÇA

- Akhisârî, eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Rûmî el-Hanefî. *Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahyâr ve Mehâifu'l-Bid'i ve Mekâmi'u'l-Eşrâr*. ed. eş-Şeyh İrşâd el-Hakk el-Eserî. Lahor-Pakistan: Süheyl Akademi, 2009.
- Bağdatlı, Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâi'l-Müellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*. çev. Kilisli Rifat Bilge. tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1955.
- Baz, İbrahim. *Kadizadeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Bozkurt, Nebi. "Tokalaşma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/217-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Dârü's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299–1915*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1333.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübive'l-Fünûn*. trc. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Çınar, Fatih. "İsmâil es-Sivâsî ve Sûfilerin Raks/Deverânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 323-340.
- Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyînamesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Durmuş, Ali. *Osmanlıda Dinî Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadizâdeliler Hareketi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 5 cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ergin, Refik. *İslâm Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadizâdeliler Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gökçek, Mehmet Fatih. *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gündoğdu, Cengiz. "17. Yy Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad-Kadizâde-Sivâsî". *Dini Araştırmalar* 2/5 (1999), 203-224.
- Gündoğdu, Cengiz. "Pâdişah-Tarîkat Şeyhi Münasebetleri Açısından Azîz Mahmud Hüdâyî ve Çağdaş Abdülmecîd-i Sivâsî". *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*. ed. Hasan Kamil Yılmaz. 2/15-38. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Başkanlığı, 2006.
- Hammer, Joseph Freiherr von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Yayına haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Musâfaha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/229. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddu'l-Muhtar 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîru'l-Ebsâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. 12 cilt. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1463/2003.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 17 cilt. Lübnan: Dâru İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, 1419/1999.
- İlhan, Abdullah Sıtkı. "Birgivi Mehmed Efendi'nin Musafaha Adlı Risâlesi ve Fikhî Açından Değerlendirilmesi". *Balıkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyigit v.d. 1/252-269. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- el-İzz, b. Abdüsselâm İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm es-Sülemî eş-Şâfî. *Kitâbu'l-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1986.
- Kadızzâde, Mehmed Efendi. *Risâle fi'l-Musâfaha ba'de's-Salavât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 5962-II. 156b-157a.
- Kadızzâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfaa*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Muşannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Mısırî, Niyâzî-i. *İrfan Sofraları*. trc. Süleyman Ateş. Ankara: Emeş Matbaası, 1971.
- Mısırî, Niyâzî. *Niyazî Mısırî'nin Hatıraları*. haz. Halil Çeçen. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- Mîlad, Abdü'n-Nâsır b. Hızır. *el-Musâraha fi Ahkâmi'l-Musâfaha*. Medine: Dâru'l-Yusr, 1469.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî. *Hulasâtü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdi Aşer*. 4 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Naima, Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. 6 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları, 1969.
- Nuri, Mustafa Paşa. *Netâyicü'l-Vukûat: Kurumlar ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. sad. Neşet Çağatay. 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Özcan, Abdülkadir. "Edirne Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Rasim, Ahmed. *Osmanlı Tarihi*. haz. Metin Hasırcı. 8 cilt. İstanbul: Emir Yayınları, 1999.
- Silahdar, Fındıklılı Mehmed Ağa. *Silahdar Tarihi*. Türk Tarih Encümeni. 2 cilt. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Sivasî, Abdülmecid. *Dürer-i Akâid ve Gurer-i Külli Sâikîn ve Kâid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan, 300/1. 1a-121a.
- Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Girnatî. *el-İ'tisam*. thk. Ebû Ubeyd Meşhûr b. Hasan Âli-i Selmân. 4 Cilt. y.y., Mektebetü't-Tevhîd, t.y.),
- Şeyhi, Mehmed Efendi. *eş-Şekaiku'n-Nu'maniyye ve Zeyilleri: Vekayü'l-Fudala*. nşr. Abdülkadir Özcan. 4 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Seyyid Feyzullah Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIZÂDELİLER SİVASÎLER ARASINDA MUSÂFAHA-İNHİNÂ
TARTIŞMALARI

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Vânî, Mehmed Efendi. *Beyânu mâ Yuzkeru fî Kerâheti'z-Zikri Cehrân*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, 406/4. 189b-204a.

Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. 4 cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Hüseyin Kassâr. 40 cilt. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti'l-Kuveyt, 1969.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 61-87/Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 61-87

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE İSLÂM İTİKADI AÇISINDAN DEĞİŞİM

Ethem KARAÇOBAN

Dr. Öğretmen, MEB, Gebze Anadolu İmam Hatip Lisesi, Kocaeli

PhD. Teacher, Ministry of Public Education, Gebze Anatolian Imam Hatip High School, Kocaeli/Turkey

ethemkaracoban@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8906-8287

Öz

Kurân açısından tek bir din vardır o da tevhid esasına dayanan İslâm dinidir. Ancak bu din insanlığın tek dini olarak kalmamış, insanlar bu dini çizgiyi değiştirerek kendilerine yeni dinler edinmişlerdir. Bunun üzerine Allah tarafından yeni uyarıcılar vasıtasıyla tevhid çağrılmışlar çağrıyı kabul edip kendinde olanı değiştirmek suretiyle yeni bir hayat tarzını seçenler olduğu gibi kendinde olanları koruma adına çağrıyı reddedenler de olmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi saikleri çeşitli olan değişim insanın hayat tarzlarını belirlemede önemli rol üstlenmiştir. İnsan, Mü'min mi kâfir mi ya da muvahhid mi müşrik mi olacağı hususundaki tercihlerini bu değişimler vasıtasıyla belirlemiştir. Bu yönüyle peygamberlerin en önemli misyonlarının değişim olduğunu ifade edebiliriz. Belirtilen noktalardan hareketle biz çalışmamızda önce dinin aslını oluşturan iman, inanç ve hep bu iki kavramla yan yana sözü edilen bazen övülen bazen yerilen değişim üzerinde durup akabinde İslâm'ın toplumları değiştirmesi ve toplumların münzel İslâm'dan inhirafı konularını ele almaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Tevhid, İman, İnanç, Değişim.

CHANGE IN TERMS OF ISLAMIC FAITH

Abstract

There is only one religion in terms of the Quran, and that is the Religion of Islam, which is based on the basis of tawhid. However, this religion did not remain the only religion of humanity, people changed this religious line and acquired new religions for themselves. Thereupon, they were invited by Allah to tawhid through new warners, and there were those who accepted the call and chose a new way of life by changing what they had, as well as rejected the call in order to protect those who were in themselves. As can be understood from here, change, whose motives are varied, has played an important role in determining human lifestyles. Through these changes, man has determined his preferences as to whether he will be a believer or an unbeliever, or a monoteist or a polytheist. In this respect, we can say that the most important mission of the prophets is change. Based on the points indicated, we will first focus on faith, belief and the change that is always mentioned side by side with these two concepts, which constitute the original of religion, and then we will try to deal with the change of Islam and the denial of societies from inspired Islam.

Keywords: Kalam, Tawhid, Belief, Faith, Change.

Atıf / Cite as: Karaçoban, Ethem. "İslâm İtikadı Açısından Değişim". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 61-87.

Giriş

Doğru ya da yanlışlıkları bir yana insanların olduğu her yerde onlara yön veren hayatını anlamlı kılan inançları ve bu inançlardan müteşekkil dinleri her zaman varlığını sürdürmüştür. Müslüman itikadına göre bu dinlerin ilki İslâm olduğu gibi sonuncusu da İslâm'dır. Yine İslâm inancına göre ilk peygamber Hz Âdem'e din olarak ne verildiyse diğer

peygamberlere ve son peygamber Hz. Muhammed'e de aynısı verilmiştir. Nitekim Ku'an-ı Kerim'de farklı yerlerde bu konuya açıkça temas eden âyetler zikredilmiştir. "Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur."¹ Hz. Muhammed'e indirildiği son şekliyle ise dinin kemale erdiği Kurân-ı Kerim tarafından açıkça beyan edilmiştir.²

Dinlerin inananları, kendilerine sunulan dinî esasları koruma ve sonraki nesillere aktarmada gayret göstermişler ise de bu her zaman beklenen neticeyi verememiştir. Bunun sebepleri çoktur. Ancak netice itibarıyla dinlerin akide sistemleri tahrif edilmiş, insanlar doğru yoldan ayrılarak farklı şekillerde inançlar edinerek Kur'an'ın ifadesiyle "dalâlet"e düşmüşlerdir. Akabinde sünnetullah gereği başka bir peygamber gönderilmiş ve insanlar tekrar tevhide davet edilmişler, yapılan çağrıyı kabul ederek "hidâyet" e erenler olduğu gibi çağrıyı kabul etmeyenler de olmuş... Bu çizgi son peygamber Hz Muhammed'e kadar devam etmiştir.

Tarihin bu şekildeki döngüsüne bakılırsa insanların hidâyet ve dalâlet arasında gidip geldikleri söylenebilir. İster hidâyete erenler ister sapıtanlar açısından bakalım aslında meselenin bu gün sosyolojinin ana konularından olan değişim olduğu ortadadır. Mezkûr yönüyle bakıldığında peygamberlerin, din kurucuların, önderlerin mücadelesinin değişim mücadelesi olduğunu söyleyebiliriz. Hatta İslâm inancı açısından değerlendirilecek olursa değişimin insanın dünya hayatından önce başladığını ifade edebiliriz ki bu da çeşitli âyetlerde vurgulanan ve Hz. Âdem ile Hz Havva'nın kendileri için konulan sınırı aşmalarıdır. "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz" dedik. Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de "Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için orada yerleşecek bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır" dedik. Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.³ Aslında ilk bakışta sosyolojik görünen değişim konusunun yukarıda zikredilen veya burada zikredilmemesine rağmen Kur'an'da farklı konular kapsamında çeşitli yerlerde karşımıza çıkan ve değişime vurgu yapan ifadeler göz önüne alındığında dinî ilimlerin özellikle de Kelâm'ın ilgi alanına girdiğini söyleyebiliriz.

Konuyu iki başlık altında incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunlardan birincisi, İslâm'ın toplumları değiştirmesi ikincisi ise toplumların inhirafı sonucu dinlerini değiştirmesidir. Her iki başlıkla ilgili olmak üzere inanç, iman ve hem ilerleme hem gerilemeyle sonuçlanması muhtemel olan değişim kavramları öne çıkmaktadır. İnsanlar sahip oldukları inançlara uygun davrandıklarında kendilerini huzurlu, inanç esaslarına uygun davranmadıklarında ise huzursuz hissederler. Bir başka ifade ile inançlar insanlar için güvenli bir limandır. Kişinin bu limanda huzurlu ya da huzursuz olması onun inançlarla olan ilişkisine bağlıdır. İnançlar kişilerin problemlerini çözmede ona yol gösterir. Problemlerini çözemediği durumlar da buna dâhildir. Bu yönüyle her durumda hayatını anlamlandırmada bireylere rehberlik eden inançlar ve kültürel değerler bugünkü kadar hızlı ve kitlesel olmasa bile zaman içerisinde değişimin etkisine maruz kalmışlardır. Kaçınılmaz olan bu değişim, ister insan olmanın en temel değerlerinden geriye gitmek

¹ el- A'râf 7/59. Benzer ifadeler için bak. el-A'râf 7/ 65,73,85; Hud 11/25-26, 50, 61,84.

² el- Maide /3.

³ el-Bakara 2/35-37.

olarak anlaşılın (dalâlet), isterse insanlık tarihinde bir ilerleme olarak algılansın (hidâyet), değişim varlığını sürdürmekle kalmamakta hızı gün geçtikçe hatta her an artmaktadır.⁴

Konu aynı olsa da değişim hususunda Kurân'ın yaklaşımı sosyal bilimcilerin yaklaşımından oldukça farklıdır. Zira sosyal bilimciler çoğunlukla dine belirli kalıplardan bakarak insanın manevi boyutuna gereken ağırlığı vermeyip zaman zaman da dine cephe aldıklarından nesnel sonuçlara varmaları zorlaşmıştır. Oysa Kur'an'da değişim ağırlıklı olarak değerler açısından konu edinmiş ve çoğunlukla bozulma yönüne vurgu yapılmıştır. Bozulmanın sorumlusu olarak bütün uyarılara rağmen, istenilmeyen fiil ve tercihleri nedeniyle "kendinde olanı değiştiren" insana işaret edilmiştir. Elbette olumlu yönde seyreden değişimin faili de yine yaptığı güzel tercih ve amellerle "kendinde olanı değiştiren" insandır. Bu çerçevede başkalaşmadan, bozulmadan, öteki olmadan meydana gelen değişme, istenilen bir durumdur. Burada olabildiğince değişimin istikametini sağlamak durumunda olanlar aydınlar ya da âlimlerdir. Bu görev peygamberlerin varisleri olarak onlara verilmiştir.

Değişim olgusunun burada üzerinde durulmayacak olan birçok nedeni vardır. Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere değişimin tek istikameti yoktur. İyi ya da kötü istikamette seyredebilir. Ancak günümüzde değişim söz konusu olduğunda, bu değişimden çoğunlukla, çağdaşlaşmanın amaçlandığını ifade etmek gerekir. Çağdaşlaşmanın tanımında ise sıklıkla karşımıza çıkan belirleyici unsur, hayatın kutsaldan arındırılmasıdır.⁵ Bu bağlamda kullanılan modernleşme kavramı için de benzer durum söz konusudur.⁶ Zira modernleşme: Egemen güçlerin emperyalist arzularına varmak için sultanları altındaki ülkelerin örflerini, âdetlerini, hayat şeklini, kültürünü ve dinî değerlerini değiştirmek maksadıyla yürüttükleri faaliyetin bir parçası olarak ele alınmıştır.⁷

Değişim, "Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik."⁸ âyetinden de açıkça anlaşılacağı gibi tevhîd mücadelesi kapsamında bütün Peygamberlere tevdi edilen çok önemli bir görev ve kaçınılmaz sosyolojik bir olgu ise değişimle bireyin dolayısıyla bireyin sahip olduğu dinî inançların etkileşiminin nasıl olması gerektiği önemlidir. Değişim sonunda kişi artık başka bir inanç sistemine dâhil olabilir. Bunun da bireysel ve toplumsal sonuçları vardır. Çalışmamızda konuya bu zaviyeden yaklaşarak İslâm'ın değişim gücü ve daha sonra ise İslâm dininde görülen bazı değişimler merkeze alınmak suretiyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İnanç ve İman

İnanç için genel kabul görececek bir tanım vermenin kolay olmadığı ortadadır. Zira, inançla ilgili olarak ileri sürülen tanımlamalardan bunu anlamak mümkündür. Burada bu tanımlardan bazıları zikredilecektir. Arapçada inanç kelimesini ifade için genellikle, kesin karar ile gönülden bağlanılan, benimsenen, düğüm atmış gibi sağlam bir yapıya sahip inanmayı ifade eden ve akd kökünden türeyen akîde (çoğulu akaid) ve yine aynı kökten türetilen itikad sözcükleri kullanılır.⁹ İnanç, İngilizcede "belief" ile ifade edilir ve bir şeye; bir önermeye, bir göreve yahut bir kişiye zihinsel ya da duygusal veya her ikisiyle teslim

⁴ Muhammed Abid el-Cabiri, "Çağdaş Dünyada Şeriatın Tatbiki Problemi", çev. Abdullah Şahin, *İslâmiyât* 1/4 (Ekim-Aralık 1998), 27.

⁵ Nur Vergin, "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış", *Toplum ve Bilim* 29/30 (Bahar-Yaz 1985),12.

⁶ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: 1979), 275.

⁷ İzzet Er, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Akçağ, 1998), 210.

⁸ en-Nahl 16/36.

⁹ Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 2/212-216.

olmayı ifade eder.¹⁰ Geniş bir kullanım alanı olan inanç kelimesi; sanmak, kabul etmek,¹¹ güvenmek bir şeyi doğru olarak benimsemek, doğru bilmek, bir şeyin varlığını, doğruluğunu kabul etmek, sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek, kanarak aldanmak anlamlarına gelir. “Onun bütün söylediklerine inandım” cümlesinde doğru olarak benimsemek; “Ben size inanırım.” ifadesinde doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek; “cinlere inanmak” varlığını, doğruluğunu kabul etmek; “Allah’a inanmak” iman etmek, en yüce varlık olarak kabul etmek; “Her reklama inanmayın.” ise kanarak aldanmak anlamlarını ifade eder¹². İnanç kavramının anlamıyla ilgili olarak benzer tanımlar sıralamak mümkündür.

İman, Kurân-ı Kerim’de 800’den fazla yerde zikredilmekte olup “emn” mastarından türemiştir. Emn, korkunun, eman ise ihanetin zıddıdır. İman karşısındakine güven vermek, tasdik etmek ve içtenlikle benimsemek manalarını içerir.¹³ “İman” ve “emn” kelimelerinin bir haberi ve sahibini yalanlamaktan ve karşı gelme korkusundan emin kılma anlamı vardır.¹⁴ İmanın, “bilmek”, “inanmak”, “şüphe götürmez bir şekilde ikna olmak” manalarına dikkat çekilerek, sık sık ileri sürüldüğü şekliyle, imanın bağnazca kabul edilen akıl dışı bir bağlanma ve teslim olma manasını ifade etmeyeceği üzerinde durulmuştur.¹⁵ İman kelimesi sevgi barındıran bir tutum gerektirir. Bundan dolayı “âmene bi” ile “âmene” ya da İngilizcedeki “believe in” ile “believe that” arasındaki anlam farkına dikkat çekilmiştir. “Âmene” fiilinin kullanımında obje, herhangi bir nesne olabilir. Oysa “âmene bi”de obje bir kişi veya bir tanrıdır. Ayrıca birincisinde inanç oldukça nesnel biçimde bireysel duygulardan uzak bir şekilde ifade edilirken ikincisinde bir kişiyle olan şahsi bir ilişki söz konusudur ki, bu ilişkide duygu boyutu asla gözden uzak tutulamaz. Bu tür bir ilişki kişisel olup duygusaldır ve temelde sevgiye dayanır. Bu duygusallığın ve sevginin dinamizmi ve sürekliliği taraflarının karşılıklı güvenini merkeze alır.¹⁶ Bunun yanında Kur’an-ı Kerim’de yine imanı ifade etmek üzere, “doğru söylemek” anlamına gelen “sıdk”, “şüpheden uzak olarak bilmek” manasında “yakn” (yakîn) ve “huzur bulmak, güven duymak” manalarına gelen “itmi’nân”¹⁷ gibi kelimeler de kullanılmıştır.¹⁸ Kısaca iman; kalbe güven, huzur vermek, doğrulamak, bir şeyin doğruluğunu tasdik etmek, yürekte benimsemek ve kabul etmek manasına gelir. Türkçede ise buna “inanmak” denir.¹⁹ O halde sözlük anlamında, herhangi bir şeyin doğruluğunu kabul ederek onu tasdik etmeye iman denir.²⁰ Dinî anlamda iman ise, Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak²¹ şeklinde tanımlanabilir.

¹⁰ Micheal Scriven, “Belief”, *Encyclopedia Americana* (New York:1958), 3/501; Geddes MacGregor, “Doubt And Belief”, *The Encyclopedia Of Religion* (New York: Macmillan Publishing Company, 1987), 4/426.

¹¹ Orhan Hançerlioğlu, “İnanç”, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977), 3/82.

¹² Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 31; *Güncel Türkçe Sözlük*, “İnanmak” (Erişim 10 Mayıs 2020).

¹³ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut, 1994), 13/21; Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihü’l-gayb* (Mısır: ts.),1/163; Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu’l-Akâid*, Hazırlayan, Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları,1980), 276.

¹⁴ Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 110.

¹⁵ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 18.

¹⁶ Temel Yeşilyurt, “İman Objektivite ve Yanlışlanabilirlik”, *Günümüz İnanç Problemleri* (İlâhiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Sempozyumu) (Erzurum, 2001),80.

¹⁷ el-Bakara 2/4, 260; el-Mâide 5/50; er-Ra’d 13/28)

¹⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 22/212-214

¹⁹ Hüseyin Atay, *Kurân’a Göre İman Esasları* (Ankara: Ajans Türk Matbaası, tarihsiz.), 2.

²⁰ Atay, *Kurân’a Göre İman Esasları*, 13; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980),153.

²¹ Sinanoğlu, “İman”, 22/212-214.

Bu bağlamda iman ve inancın muhtevasına bakılacak olursa birçok ortak yönünün olmasına rağmen aralarındaki farklılıklar kolayca görülür. Konuya dikkat çeken psikologlardan bazılarında göre iman ve inanç kavramları arasında anlam farkı bulunmakla beraber asıl fark büyük ölçüde psikolojiktir. Buna göre inanç, statik bir kavramdır ve inanılan nesneye karşı güçlü duygusal bir tutum içermez. İman ise daha canlı bir terim olup heyecan verici bir yönü bulunmaktadır.²² İmanın, iman etme fiilinin bir inanç boyutunun olduğu muhakkaktır. Bir başka deyişle inanç olmadan imanın olmayacağı açıktır. Ancak buradaki inancı yani imanı, kelâmî tartışmalara girmeden, onun çok geniş anlamları içinden ayırarak; “sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek” anlamında almak gerekir. Zira İslâm itikadı açısından imandan nihai noktadaki kasıt Allah’ın varlığına olan inançtır. Bu da aslında belirli durumlarda Allah tarafından verilmiştir. İnançlar çoğu zaman çevrenin ürünü olabildiklerinden fertlere göre değişiklik gösterebilmesine²³ karşın kişilerin imanlarında değişiklik olmaz. Değişiklik olduğu takdirde artık o inanç diğer inançlardan bir inançtır. İmanın muhtevasını oluşturan vahiy, peygamberlik, âhiret gibi diğer iman konuları temelde Allah inancına dayanır. Bu sebeple İslâmî literatürde Allah’a iman “aslü’l-usûl” sayılmıştır.²⁴ Tevhid inancı açısından bakıldığında iman tekliği sadece Müslümanlar için söz konusu değildir. Toplumlar farklı peygamberler, farklı kitaplar ve farklı şeriatlar gönderilmiş olsa da aslında din aynı dindir. Çünkü dinin esasını teşkil eden hususlarda hiçbir değişiklik yoktur. Bu özelliğiyle de din evrenseldir. En son Hz. Peygamber vasıtasıyla son kurtuluş reçetesi olarak insanlığa sunulmuş ve tamamlanmıştır.²⁵

2. Değişim

Değişme kavramının sosyolojinin temel kavramlarından olduğunu ve geniş bir kullanım alanının mevcudiyetini hatırlamamızda tutmamızda fayda var. Değişimin sosyoloji açısından önemini anlatması bakımından “Fizyolojide kan dolaşımı ne ise sosyolojide de değişme odur.” ifadesi oldukça önemlidir.²⁶ Biz konunun önemini göz önünde tutarak, burada kısaca günümüzde araştırılan konular arasında sadâret makamına yükselmiş olan²⁷ sosyal değişimin tanımını verip sosyolojik tartışmalara girmeden İslâm itikadının değişim ile olan ilişkisini ele almaya çalışacağız.

Değişim denildiğinde birbirine yakın anlamlar ihtiva eden tariflere rastlarız.²⁸ Biraz da olaya nereden bakıldığına göre farklı yönler vurgu yapılan çeşitli sosyal değişme teorileri vardır. Günümüz için sosyologlar arasında üzerinde çoğunluğun mutabık olduğu bir tanımdan bahsetmek kolay değildir.²⁹ Belirli bir istikameti garanti etmeyen değişim, önceki durumdan başka bir duruma geçmeyi ifade eder.³⁰ Buralarda konu edilen ve sosyolojinin temel konularından biri, hatta en önemlisi olan değişimden, istikameti hangi yöne olursa olsun moda gibi basit değişmelerin ötesindeki kaymaları anlamak gerekir. Bu özelliğiyle

²² Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 / 1 (Nisan 2005), 135.

²³ Mahmut Aydın, “Wilfred Cantwell Smith’de Dinsel Çoğulculuk”, *İslâm ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 96.

²⁴ Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm*, 4; Ali Köse, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 22/214-216.

²⁵ el-Mâide 5/3.

²⁶ Zeki Aslantürk – Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 405.

²⁷ Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 69.

²⁸ Abdullah Yeşil, “Örgütlerde Değişimin Önemi Ve Değişim Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme” *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/5 (2018), 309.

²⁹ Muhammed Muslihiddin, *İslâm ve Sosyoloji*, çev. Sami Şener (İstanbul: Akabe, 1987), 52.

³⁰ Mehmet Akif Helvacı, *Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi: İlke, Yöntem ve Süreçler* (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005), 14.

toplumsal değişme daha çok toplumun yapısındaki temel ve geniş değişimleri belirtir: Ailenin örgütlenişindeki, hayat kazanma yollarındaki, dinsel davranışlardaki, insanlar tarafından benimsenen değerlerdeki ve kullanılan teknolojiadaki değişimler bunlardan bazılarıdır. Bir başka deyişle terim toplumun temel kurum ve örgütlenişindeki kaymaları belirler.³¹ Bütün bunlardan sonra toplumsal değişimin, toplumu meydana getiren kurumlar ve toplumsal ilişkilerde mevcut durumdan yeni başka bir duruma geçişi ifade ettiğini söyleyebiliriz.³² Değişim İslâm düşüncesinde olumsuz olarak tahrif, inhiraf, tağayyur, tebeddül ve ifsad, olumlu anlamda ise, ihya, ıslah, tecdîd, tekâmül, terakkî, diriliş gibi kelimelerle ifade edilmiştir.³³

Değişimin tamamen toplumun çürümesini ifade ettiğini dile getirenlerin olduğunu ve bunların primitivizm taraftarı olarak tanımlandıklarını da belirtelim. Primitivizm taraftarı olan insanlar kendi yaşantılarını yeterli görmeyip, kendilerinden daha iyi bir hayat yaşadıklarını düşündükleri atalarına özlem duymuşlar, zaman zaman da bu özlem duygusunu daha ileri bir seviyeye taşıyarak atalarını kutsallaştırmışlardır. “Büyük babalarımızdan daha rezil olan babalarımız, kendilerinden daha da rezil olan bizleri dünyaya getirdiler ve bizler ise bizden daha soysuz nesiller dünyaya getireceğiz.”³⁴ İfadesiyle bu durum güzel tasvir edilmiştir. İbn Haldun’da da (ö. 808/1405) görüldüğü gibi W.E. Moore (ö. 1958) da benzer bir şekilde, cemiyeti bir organizma olarak ele almak suretiyle değişimi inceler. Bu anlayışa göre cemiyetler; doğar, büyür, zayıflar ve ölürlür. Böylece değişme mükemmelliğe doğru değil, yok olmaya doğru bir gidişten başka bir şey değildir.³⁵

Verilen tanımlardan sonra İslâm ve değişim ilişkisini iki yönden ele almanın doğru olacağı kanaatindeyiz. Birincisi, İslâm’ın toplumları değiştirmesi, ikincisi ise toplumların İslâm’dan inhirafı.

3. İslâm’ın Toplumları Değiştirmesi

İslâm’ın toplumları değiştirmesine geçmeden genel olarak din ve değişim konusuna kısaca temas etmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Dinlerin sosyal değişmeyi engellediği görüşü yaygınlığını korumaktadır. Bu kısmen doğru bir mülâhazadır. Dinlerin, özellikle geniş kitlelere hitap eden ilâhî dinlerin çağlar boyu değişmeyen menseki, inanç esasları vardır. En azından bunların korunması açısından dinlerin özlerini muhafaza ederek geniş kitlelere ulaşabilmeleri yönüyle değişime karşı olmalarında şaşılacak bir şey yoktur. Diğer yandan dinler bizzat değişimi teşvik ederler. Bu değişim sonucu da istedikleri sistemi kurmayı hedef edinirler.³⁶ Peygamberlerin kavimleriyle verdikleri çetin mücadelelerin temelinde toplumların bir takım inançlarını ve hayat tarzlarını değiştirme çabası vardır. Ancak inançlar dayanıklıdır ve inananları güçlü bir şekilde etkisi altına alır. Hatta bu etki o kadar güçlüdür ki müntesipleri istese de kolay kolay inançların etkisinden kurtulamaz. İşte bu özelliklerinden dolayı çoğu zaman değişime uğrayan inançlar tamamen değişip toplum hafızasından silinmek yerine farklı bir şekil alarak toplum nezdinde hayatîyetini devam ettirir. Özellikle bu inanç toplumda kabul görmüş ve yaygınlaşmış ise bu inancın izlerinin

³¹Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Geçeği* (Bernard Berelson ve Gary A. Steiner’den naklen) (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995), 55.

³² İsmail Doğan, *Sosyoloji* (Ankara: Sistem Yayınları, 1995), 180; Mehmet Yazıcı, “Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler”, [researchgate.net](https://www.researchgate.net) (Erişim 16 Mayıs 2020).

³³ Sabri Hizmetli, “İslam ve Değişim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (Ağustos 1997), 91; Ethem Karaçoban, “Vasat Ümmeti Arama Çabaları Kapsamında Modernizm”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 1 (Eylül 2020), 120 .

³⁴ Ortega Y Gasset, *Kütlelerin İsyanı*, çev. Nejat Muallimoğlu (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 39.

³⁵ Muslihiddin, *İslâm ve Sosyoloji*, 51.

³⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 333.

silinmesi daha da zorlaşır.³⁷ Halk inançlarından kolay kolay vazgeçmez. İnkâr edenlerin atalarının inançlarında nasıl ısrar ettikleri Kurân-ı Kerim’de birçok yerde dile getirilmiştir.³⁸ Benzer örnekleri diğer ilâhî kitaplarda da bulmak mümkündür.³⁹ Kâtip Çelebi’nin (ö.1068/1658) bid’at ve yeniliklerden bahsederken kullandığı ifadeleri halk inançlarının yerleşikliği ve mukavemeti bakımından önemlidir. Çelebi’ye göre bütün bid’atlar halk arasında bir töre ve âdete dayanır. Bunlar halk arasında yayıldıktan sonra bunları kaldırmaya çalışmak ahmaklıktır. Halk ister sünnet olsun ister bid’at alışkanlıklarını terk etmez. “Meğer elinde kılıç biri çıkıp da hepsini kılıçtan geçirsin. Sünnete tam tamına riâyet edip uymak istenirse hal müşkildir. Bu aykırılık zamanın ve mekânın başkalığından lazım gelir.”⁴⁰

Sosyolojide taraftar bulan, dinin değişmeye engel olduğu görüşüne rağmen, aksi görüşte olanlar da vardır. Bunu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Günümüze baktığımızda, gerçekten bazı Müslüman toplumlarda yeniliklere bir direniş, hem de şiddetli bir direnişin olduğu görülür. Diğer yandan yine bazı Müslüman toplumlarda din, değişimin temel dinamiğidir. Bir başka ifade ile dinin kendi başına değişimi engellediği ve idameyi sağlayan bir güç olarak etkileme yaptığı görüşü bütünüyle doğru kabul edilebilecek bir muhtevaya sahip görünmüyor. Son zamanlarda din olgusunu inceleyen araştırmalar, dinin özellikle üçüncü dünya adı altında mütalaa edilen söz konusu toplumlarda neşvünemâ bulan dinsel akımların, din fikri etrafında örgütlenen hareketlerin çoğunda mücadeleciler bir öze sahip olduğunu kabul etmeye başlamışlardır.⁴¹ Bazı sosyologlar modernleşmenin zuhuru ve hızlanmasıyla beraber, zamanla dinlerin toplumsal hayattan ve daha ileri bir adım olarak insanın hayatından çekileceğini düşünmüşlerdir. Özellikle devrimizin sosyolojik yaklaşımları bu görüşü ispat etme konusunda az çaba sarf etmemiştir. Auguste Comte’un (ö.1857) sosyolojideki meşhur Üç Hal Kanunu’nun üçüncüsü dinlerin geleceğiyle ilgilidir. Toplumsal ve doğal yasaların belirlenmesinde teolojiye ya da soyut düşüncelere yer yoktur. Burada artık bilginin tek kaynağı gözlem ve deneydir. İnsanlık artık “Pozitif Evre”de yaşamaktadır. Bu aşama ile insanlık geleneksel tanrı anlayışlarından bir daha geri dönmek üzere kurtulmaktadır.⁴² Buna göre insanlık için son aşama olan bu safhada düşünceler, görüşler, hatta inançlar bilime, empirik temellere dayandırılacaktır.⁴³ Ancak dünyadaki son gelişmeler bu görüşlerle önemli çelişkiler taşıdığı görülmektedir.⁴⁴ Nitekim tüm bu yaklaşımlar teorilerde kalmış ve sekülerleşme düşünceleri etrafında geliştirilen dinî inançlardan uzak ve mutlu insan beklentisi gerçekleşmemiştir. Aksine din bütün unsurlarıyla insanın gündeminde olmaya ve müntesiplerinin hayatını şekillendirmeye devam etmektedir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen dinî yönelimlere dikkat çeken sosyologlar bu durumu büyük uyanış, yeni dinsel bilinçlilik, dinin yeniden kuruluşu gibi nitelendirmelerle adlandırmaktadırlar. Sözü edilen yönelişler sadece İslâm, Hıristiyanlık, Budizm gibi büyük dinlere mahsus olmayıp aynı zamanda büyüsel eğilimlere, mistik ve ruhsal öğretilere, yeni dinsel tarzlara gösterilen ilgileri de

³⁷ Muslihiddin, *İslâm ve Sosyoloji*, 103.

³⁸ el-Bakara 2/170; el-Maide 5/104.

³⁹ Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu* (İstanbul: İnsan Yayınları, tarihsiz), 40.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB, 1972), 65.

⁴¹ Vergin, “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, 10.

⁴² Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 178.

⁴³ Mustafa Derviş Dereli, *Din Fenomenine Sosyolojik Yaklaşımları-Peter L. Berger Örneği-* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 14.

⁴⁴ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi* (İstanbul: Bilge, 1999), 9.

içermektedir. Söz konusu dinî yönelişleri sanatta, edebiyatta, medyada, film ve dizilerde bolca görmek mümkündür.⁴⁵

Bu hareketliliğin olduğu bir dünyada, bütün dinlerde iyi ya da kötü çift taraflı bir değişimin olduğu açık olarak görülür. Zira yeni inanç sistemine dâhil olan insanlar saf bireyler olarak değil önceki din ve inanışlarından bakiyelerle gelmektedir. Yani din bir taraftan toplumu radikal bir tarzda etkilerken kendisi de toplumsal şartlardan etkilenir. Kendisi çift taraflı bu etkileşim sonunda bazı yönleriyle değişmiş olsa bile yine de mevcut kimliğiyle çoğu yerde bireysel ve toplumsal anlayış ve yaşantılarda belirleyici olur.⁴⁶ Üzerinde durduğumuz bu husus elbette insanlık tarihiyle ilgili olup modern zamanla sınırlı değildir. Bu yönüyle inançlar üzerine bina edilmiş olan dinler hem devrimci hem muhafazakâr bir özelliğe sahiptir. Dinlerin özerk alanları vardır ki bu alanlar değişimin dışında olup bunlarla toplumlara damgalarını vururlar. İşte bu özellikler korunmak, muhafaza edilmek zorundadır. Ancak diğer alanlarda buldukları coğrafyalardan etkilenirler.

Değişime karşı olup olmadıkları hususundaki teorik tartışmaları bir yana dinlerin toplumları nasıl değiştirdiği tarihi bir realite olarak ortadadır. Bu durumu son ilâhî din olan İslâm dininde açık olarak görmek mümkündür. Tevhid anlayışı üzerine bina edilen İslâm dininin Allah inancı dinamiktir. O, ölümsüzdür ve her daim yaratmaktadır.⁴⁷ Bu dinamik anlayış sebebiyledir ki İslâm dininin doğuşu ve tarihi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda onun değişime zorlayıcı yönünün oldukça güçlü olduğu görülür. Katı gelenekçi Arap toplumunda ve daha sonraları diğer milletler üzerinde meydana getirdiği değişimler ortadadır. Geleneklerine, geleneksel dinlerine sıkı sıkıya bağlı olan toplumları, İslâm dininin nereden nereye getirdiği, Müslüman toplumların geldiği nokta ile çok açık olarak kendisini göstermektedir. Bunun böyle olması kaçınılmazdır. Zira genel anlamda dinlerin, özelde ise İslâm dininin temel amaçlarından biri, belki de en önemlisi bazı toplumsal inanç ve değerleri değiştirmektir. Dinlerin zuhurunun içinde yaşanan toplumda varlığını sürdüren birtakım toplumsal sıkıntı ve sapmalarla (dalâlet) ilgili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu zaviyeden bakıldığında din, doktrin açısından samimiyetle kabul edildiği ve tam manasıyla kavrandığı takdirde kişiliği tamamıyla değiştirebilecek enerjiye sahip hakikatler sistemidir.⁴⁸ Öyleyse dinin başlıca amacının kendi sistemi açısından dalâlet içinde gördüğü bireyi kurtuluşa çağırması anlamına gelen ihtidâ yoluyla insanın iç ve dış dünyasını yönlendirmek ve birçok hususu temelinden değiştirmek olduğu ortaya çıkar. Bu bağlamda, Kurân'ın çürümüş ve kokuşmuş olan gelenekten, sahih geleneğe, şirkten tevhide doğru bir değişmeyi ve bir ihtidâ hareketini vurguladığı söylenebilir. Bu da tevhid mücadelesinin ana unsurudur. Tarih boyunca bütün peygamberlerin mücadeleleri bu çerçevede cereyan etmiştir. Tevhid bütün boyutlarıyla fertler tarafından içselleştirildikten sonra artık inananların vazifesi, tevhid geleneğini muhafaza etmek ve hayata geçirmek olacaktır.⁴⁹ Bu önemlidir. Nitekim Kurân'ı Kerim daha peygamberleri hayatta iken tevhîdî çizgiden ayrılan insanların durumlarını bize haber vermektedir.⁵⁰ Din işte burada muhafazakârdır.

⁴⁵ Mustafa Arslan, *Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkinin Sosyolojik Analizi*, 197.

⁴⁶ Alev Erkilet Başar, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler* (İstanbul:2000), 108.

⁴⁷ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Rahman 55/29.

⁴⁸ Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, tarihsiz), 18.

⁴⁹ Hayrettin Karaman, "Fıkıhta Gelenek ve Yenileşme", *İslâm Gelenek ve Yenileşme* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 29-40.

⁵⁰ el-Bakara 2/51,54,92,93; en-Nisâ 153; el-A'râf 7/148, 152; Tâhâ 20/88-91.

Değişim açısından bakıldığında; İslâm'ın başarısı gerçekten dikkat çekmektedir. Yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanda oluşturulan ve model olma özelliğine bütünüyle sahip olan bir iman ve ahlâk toplumu. Birkaç yüzyıl içinde tarih sahnesine çıkarılan sayıları yüzü aşan kelâm mektebi ve en az dört büyük felsefe geleneği. Yirmi civarında fıkıh ve hukuk okulu, başka milletlerin mirasını da kısmen içine alan zengin bir siyaset ve devlet geleneği. İnsanlığa yüzyıllarca hidâyet kaynağı olan büyük bir dinî başarı söz konusudur.⁵¹

Bu çerçevede İslâm içinde doğduğu toplumun sahip olduğu değerlerin bir kısmını kökten kaldırmış, bir kısmını islah etmiş diğer bir kısmını ise devam ettirmiştir. Değerlerin devam ettirilmelerinde ya da değiştirilmelerinde onların İslâm inanç esaslarına göre olan konumu belirleyici rol oynamıştır. Zira İslâm tevhid anlayışını savunarak bunun karşısında yer alan şirk ile şiddetli bir mücadeleye girmiş ve tevhid anlayışının karşısında olup şirke ait olan her şeyi cahiliye olarak tanımlamıştır. İşte burada İslâm'ın getirdiği değişimin hedefinin var olan her şeyi değil tevhidle uyuşmayan hususları ortadan kaldırmak olduğu ortaya çıkar. Hz. Peygamber içinde yetiştiği ve şirke ait unsurlarla bezenmiş olan toplumun dinî, siyasi, ekonomik ve sosyal yaşantısının yerine yeni bir düşünce sistemi bina etmek üzere risâlet ile görevlendirildiğinde bu noktadan hareket etmiş ve tevhid inancına uymayan, insan haklarını görmezden gelen kısacası adaletsizlik üzerine bina edilmiş bir sistemi değiştirmeyi hedef almıştır. Bunun yanında tevhid düşüncesine muhalif olmayan gelenek ve âdetleri korumuş, bazen daha faydalı ve daha geniş bir içeriğe kavuşturmuştur.⁵² Demek oluyor ki inanç, gelenek ve âdetlerin kabul veya reddi Kurân'a göre belirlenmektedir. İnanç Kurân-ı Kerim'e uygun ise makbul, uygun değilse merduktur.⁵³

Bu cümleden olmak üzere, Cahilî Arapların sıkı sıkıya bağlı oldukları, şirk koşma, Allah'a ona yakışmayacak özellikler isnad etme, içki, kumar gibi hususlar Kur'an-ı Kerim tarafından şiddetle reddedilirken, yine aynı insanların bazı inanç, uygulama ve ibadetlerinin Kur'an-ı Kerim tarafından açık bir şekilde emredildiği görülür. Yakıştırdıkları yardımcıları bir yana bırakırsak, Allah'a ve cinlere inanmaları, Kâbe'yi tavaf etmeleri ilk akla gelenlerdendir.⁵⁴ İslâm dininden önce Mekke'de yaşayan insanlar Allah'a inanıyor⁵⁵ ve Allah ismini de kullanıyorlardı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, "Onlara de ki: "Biliyorsanız söyleyin, bu yeryüzü ve onda bulunan her şeyin sahibi kimdir? "Allah'tır." diyecekler..."⁵⁶ buyurulmaktadır. Bu nedenledir ki Kurânda müşrikler Allah'a inanmamalarından dolayı değil, O'na ortak koşmalarından dolayı tenkit edilmişlerdir. "Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur indirip, onunla, ağaçlarını sizin yetiştiremeyeceğiniz gönül alıcı güzel bahçeler meydana getiren mi? Allah ile birlikte başka ilâh mı var!? Hayır, onlar (Allah'a) eş tutan bir kavimdir."⁵⁷ Cinler Arapların ilahları arasındaydı. Cahiliye dönemi Arapları hurafelerle dolu cin inancına sahiplerdi. Bu inanca göre cinler yeryüzünde oturur ve birçok eylemde bulunurlardı.⁵⁸ Daha ileri giden müşrikler cinleri Allah'a eş koşar,⁵⁹ aralarında soy birliği olduğuna inanır⁶⁰ ve onlara tapınırlardı.⁶¹ Hâlbuki İslâm inancına göre cinler de Allah'a ibadet

⁵¹ Mehmet Aydın, "Değişim Sürecinde İslâm", İslâmî Araştırmalar 6/4 (1992), 225-229.

⁵² Mustafa Fayda, "Asr-ı Saadet Döneminde Gelenek ve Yenileşme", *İslâm Gelenek ve Yenileşme* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 20.

⁵³ Ethem Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 116.

⁵⁴ Muhammed Arkun, *el-Fikrül-İslâmî*, çev. Haşim Salih (Londra, 1990), 145.

⁵⁵ Yûsuf, 12/106.

⁵⁶ el-Mü'minûn, 23/84-89.

⁵⁷ en-Nenml, 27/60.

⁵⁸ M. Süreyya Şahin, "Cin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/ 5-8.

⁵⁹ el-En'âm, 6/100.

⁶⁰ es-Sâffât, 37/158.

⁶¹ Sebe', 34/41.

için yaratılmış,⁶² onlara da peygamber gönderilmiş⁶³ ve bunun sonunda bir kısmı inanmış diğer bir kısmı ise inkâr etmiştir.⁶⁴ Müşrikler Kâbe'yi tavafa çok önem verirlerdi. Kâbe'yi tavaf cahilî bir sünnet (gelenek) olup dinî âdetlerindendi. Kâbe'ye hürmet gösterir, orada ibadet yapar ve dua ederlerdi. Bunlar tevhid dinine ait hususlardı.⁶⁵ Müşriklerin diğer bazı inanç ve ibadetlerinde de görüldüğü üzere Kâbe'yi tavaf da ilk çıkışından çok farklı bir noktaya geldiğinden mevcut durumuyla İslâm itikadı açısından devamına müsaade edilmemiştir. Müşrikler, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi.⁶⁶ Kur'an-ı Kerîm müşrik geleneği olduğundan hareketle Kâbe'yi tavafı kaldırmadı. Bunu ıslah yönüne gitti. Temelde yapılan fiil doğru, ama fiilin yapılış illeti ve şekli yanlıştı. Bu yüzden Kurân ıslah metodunu uyguladı. Tevbe sûresi nazil olunca Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi (ö. 40/661) göndererek, müşriklere Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesinin yasaklandığını bildirmiştir.⁶⁷ Yine gusül meselesi İslâm öncesine aittir. İslâm öncesi Araplar cünüp olduklarında yıkanıp temizlenmedikçe başka bir işlem yapmazlardı.⁶⁸ Bazı zor meselelerin çözümü için başvurulan hakem olayları da böyledir. Merkezî otoriteden yoksun Mekke sakinlerinin problemlerini çözmeye geleneksel unsurlar önemli rol oynardı. Aralarında çıkan anlaşmazlıkları gidermede kabile reisleri ve özellikle hakemlere başvurma Arapların en önemli gelenekleri arasındaydı.⁶⁹ Hz. Peygamber otuz beş yaşlarında iken Kâbe'nin yeniden yapımında ortaya çıkan tartışmayı önlemede üstlendiği hakemlik, hem geleneğin bir devamı hem de geleneğin dışına çıkma, yani bir yeniliktir. Hakemliğin devamı yönünden gelenek devam etmiş olmasına rağmen, Hz. Muhammed'in zamanın meşhur hakemlerinden olmayışı yönünden bu uygulama geleneğin dışına çıkmıştı. Kur'an-ı Kerîm'de hakem geleneği devam ettirilmiş, ancak asıl hüküm sahibinin Allah olduğu,⁷⁰ inananların meselelerinde, Hz. Peygamber'i hakem tayin etmeleri gerektiği⁷¹ ve bunun yanında evlilik anlaşmazlıklarında tarafların yakınlarından birer hakem belirlenmesi istenmiş,⁷² adaletin tesisi üzerinde ısrarla durulmuştur.⁷³ Buradaki yenilik, hakemlerin hüküm verme süreçlerinde geleneklerin değil, Allah ve Resulü'nün, esas alınmasının istenmesidir. Müslümanlar arasında zuhur eden ilk fırkanın hakem uygulamasından kaynaklandığını da hatırlatalım.

Bu çabalar sonunda putperest Arap halkı içinden, Mü'min olarak adlandırılan bir topluluk meydana gelmiştir. Bu yeni topluluk, tebliğle uyararak cahilî inançlardan sıyrılmak suretiyle kendinde olanı değiştirmiş ve böylece "vasat; mu'tedil,"⁷⁴ iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve benzer özellikleriyle "en hayırlı ümmet"⁷⁵ vasfına haiz olmuştur.

Demek ki İslâm eski putperestlik geleneklerini ve izlerini zihinlerden silmeye çalışmasına rağmen, uygun gördüğü noktalarda bu inançlardan bazılarını kendi düşünce ve hedeflerine ters düşmeyecek bir şekilde ıslah edip kabul etmiştir. Başka bir deyişle; Kur'an-ı Kerîm yeni yapıyı kurmak için zaman zaman bu eski dinî uygulama ve anlayışları, eskilere ait değerleri kullanmıştır.⁷⁶ Diğer milletlerin usûl ve esaslarına başvurma, onları kabul etme Hz.

⁶² ez-Zâriyât, 51/56.

⁶³ el-En'âm, 6/130.

⁶⁴ el-Cin, 72/14.

⁶⁵ İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı (Kitâbü'l-Asnam)*, çev. Beyza Düşüngen (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 40.

⁶⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah (Konya: 1401/1981), 75.

⁶⁷ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 80.

⁶⁸ Ali Şeriatî, *İslâm Nedir*, çev. Ali Seyyidoğlu (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987), 117.

⁶⁹ Ahmet Akgündüz, "Hakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/ 171.

⁷⁰ el-En'âm 6/114.

⁷¹ en-Nisa 4/65.

⁷² en-Nisa 4/35.

⁷³ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/58; el-Mâide 5/8; Sâd 38/22,26.

⁷⁴ el-Bakara 2/143.

⁷⁵ Âl-i İmrân 3/110.

⁷⁶ Muhammed Arkun, *el-Fikrül-İslâmî*, 145.

Peygamber zamanından sonra da devam etmiştir. Söz gelimi Hz. Ömer (ö. 23/644), gerçekleştirilen fetihler sonunda sınırları oldukça genişleyen toprakların dökümünü yapmak, vergi düzenlemesini ve dağılımını tespit edebilmek için Suriye ve İranlıların takip ettikleri usulü almakta hiçbir sakınca görmemiştir.⁷⁷ Özetle dile getirecek olursak, Kurân'ın ilke olarak geleneğe değil ama meşru değerini yitirmiş ve belli bir bölge şartlarında teşekkül etmiş, formdan ibaret kalmış, tevhid anlayışının üzerini örtmüş ya da onunla uyşamayacak karaktere bürünmüş geleneksel yapıya karşı olduğu söylenebilir. İşte bu noktada İslâm dininin değişimci kimliği öne çıkmaktadır.

Öyleyse İslâm dini bir yönüyle değişimci diğer bir yönüyle de muhafazakâr bir kimliğe sahiptir. İslâm'ın temel dinamiklerinin değişmezliğinden söz etmiştik. Müslüman'ın bu bağlamda kararlı olması yani değişmeye direnmesi ondan beklenen bir durumdur. Hatta uğruna tereddütsüz canını vermekten çekinmeyeceği kaçınılmaz bir görevidir. Bir başka deyişle, ondan bir taraftan dininin değişmezlerine bağlı kalması, diğer taraftan dinî anlayışını canlı tutması ve bilincini yenilemesi istenir. Bunun böyle olması İslâm'ın ilâhî ve son din olmasıyla yakından ilgilidir. Zira onun temel sabitelerinde bir değişme ve yozlaşma olduğunda bu din artık İslâm dini olmaktan çıkacak ve onu onaracak artık ilâhî bir müdahale (yeni bir peygamber gönderme) olmayacaktır. İslâm işte bu muhafazakâr yönüyle varlığını ve geniş kitleleri etkilemeyi sürdürmektedir. Dolayısıyla İslâm'ın temel dinamiklerinin değişime uğramadan varlığını devam ettireceği görüşü sübjektif bir görüş ve bir yanılsama değildir.⁷⁸ Dinin kaideleri, Şarî'nin tayin ve tespit ettiği şekliyle kalmak, orijinal haliyle muhafaza edilmek zorundadır. Bir başka ifade ile Peygamber örneği temel kaideler üzerinde kendini yenileyerek devam eden ebedi bir modeldir.⁷⁹ İslâm dininin doğuşu ve tarihi göz önünde bulundurulduğunda hem onun değişime zorlayıcı gücüne hem de varlığını sürdürebilme kudretine sahip olduğu ortaya çıkar. Daha önce de değinildiği gibi katı gelenekçi Arap toplumunda ve daha sonraları diğer milletler üzerinde icra ettiği değişimler ortadadır.

Bazı sosyologların dinlerin, özellikle de İslâm dininin var olan değerleri muhafaza ettiği, geleneği sürdürdüğü iddialarına rağmen⁸⁰ İslâm dininin değişim gücüne işaret etmek üzere katı tutumlu Arap toplumunda icra ettiği bazı köklü değişimlere değinmiş bulunuyoruz. Diğer yandan dinler emir ve yasaklarıyla toplumdaki önemli değişme ve gelişmelere sebep olmuştur. Pek çok kültürel ünite dindarca yaşayabilme çabasından doğmuştur. Bilimin gelişmesinde dinin muharrik güç olduğu ortadadır. Mezkûr özellikleriyle dinlerin mimariyi, plastik sanatları, musiki, şiir gibi sanat dallarını geliştirdiği hususunda kimsenin şüphesi yoktur. Hatta bilimin gelişmesinde nice dinî veri hipotez görevi yapmıştır.

4. Toplumların İslâm Anlayışlarını Değiştirmesi

Dinlerin değişmez sabitelerinin (inanç esasları), tevatüren sabit olmuş ibadetlerin, zaman ve coğrafyayla ilgisi olmayan uygulamalarının değişimin dışında tutulmasının zorunluluğu açıktır. Zira dokunulmaz alanlarını kaybeden bir din, din olmaktan da çıkmış demektir.⁸¹ Özellikle akaid esaslarına yönelik bazı beşer müdahaleleri sonucunda İslâm dininin

⁷⁷ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 1/ 637; Philip Khuri Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 1/264. Geleneğin önemiyle ilgili olarak bk. Karaçoban, *Gezbe ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, 137 vd.

⁷⁸ Marshall G.S Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev. Komisyon (İstanbul: Yeni Şafak, 1995), 1/9.

⁷⁹ Sezai Karakoç, *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi* (İstanbul: Diriliş, Yayınları, 1995), 3/109.

⁸⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 480.

⁸¹ Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 66.

dışındaki ilâhî menşeli dinler tevhidî özelliklerini kaybedip bozulmuşlardır.⁸² İslâm bünyesinde ise ana anlayışa uymayan, aşırı fikirler ileri sürerek (gulûv) Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu İslâm anlayışının dışına çıkanlar sapkın mezhepler (Gâliye) olarak adlandırılmış ve ana bünyeden dışlanmışlardır. Aşırı fikirlere sahip olanlardan bir kısmı teşbih, bedâ, ric'at, tenâsüh konularında dile getirdikleri görüşleriyle imamlarını yaratılmışlar kategorisinden çıkararak onlarda ilahî özellikler olduğunu iddia etmek suretiyle imamlarını ilâha benzetmişlerdir.⁸³ Şehristânî'ye göre bu tür fikirler daha çok Yahudi ve Hıristiyan mezheplerinden Şia'ya geçmiş, Şia'dan da teşbih konusunda görüleceği gibi bu görüşler Ehl-i sünnet'ten bazılarına sirayet etmiştir.⁸⁴

Açıklanan hususlar sahih dinî anlayıştan bir sapma olup inanan insanların işledikleri amellerin ve yaptıkları tercihlerin bir sonucudur. Tüm bunlar insan eliyle meydana gelmiştir. Yani prensip olarak değişimin nedenleri insanla alakalıdır. Bu hususta sorumluluk tamamen insana aittir. Aslında burada konuya Kur'an-ı Kerim'in ifadelerini hatırlatmak yerinde olacaktır: "Hiçbir kavim içinde olanı değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez."⁸⁵ Âyetten açık bir şekilde anlaşılacağı üzere toplumların değişmesi ve farklılaşması, sık olarak dile getirildiği üzere Allah'ın meşiyetine (iradesi) değil, toplumun özünün ruhsal ve ahlâkî değişimine bağlıdır. Allah'ın dilemesi böyle tecelli etmektedir.⁸⁶ Bu ise Allah'ın sünneti yani O'nun yasasıdır ki bu yasa değişmez. Âyetin muhatabının Müslüman toplulukların da içinde bulunduğu bütün kavimler olduğunu söyleyebiliriz. Yine buradaki değişim kelimesinin iyi ya da kötüye gidişi beraber ifade ettiğini hatırlatalım.

W.M.Watt'a (ö. 2006) göre yaşayan bütün dinler gelişmiş ve dolayısıyla değişmişlerdir.⁸⁷ Watt'ın cümlesinde yer alan "gelişmiş" ifadesinin bütün dinler için geçerli olduğu şüphelidir. Daha doğrusu gelişme kavramına yüklenen anlama bağlıdır. Örneğin, hayatında putlara tapmayı yasaklayan Budda'dan (ö. m.ö. 483?) sonra çok geçmeden bu temel esas değişmiş, Budda'nın heykelleri yapılarak, tazimde bulunmaya başlanmıştır.⁸⁸ Bunun bir değişim olduğunda şüphe yoktur. Gelişme olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Çünkü öz bünyeden uzaklaşarak gerçekleşen gelişme aslında dejenerasyondan başka bir şey değildir. Değişimlerin, özellikle ilâhî din olan Yahudilik ve Hıristiyanlığı bir yönüyle oldukça zenginleştirmesine rağmen, bu dinlerin ilâhîlik yönlerini zayıflatıp haddinden fazla başkalaştırdığını biliyoruz. Tüm bu yapılanlarla Allah'ın yeryüzü ile alakası kesilmek suretiyle vicdanlara mahsus kılınmak istenmiştir. Bu gidişatın sonunda Batı'da dinî yaşantı denilince ekseriyetle akla gelen şey, bazı durumlarda diğer insanlar lehine biraz feragat ve toplum lehine bazı tasarruflarda bulunmaktır. Bu da dinî davranışların hedefinin Tanrı'dan insanlara kaydığı anlamına gelmektedir.⁸⁹ Tüm bu kaymalar sonunda sanayi öncesi toplumlarda din, hayatın zirvesinde yer alırken modern toplumlarda olabildiğince kişiselleşmiş birçok fonksiyonundan tecrit edilmiş ve vicdanlara hapsedilmiştir.⁹⁰ Belki de bundan hareketle monoteist dinlerde evrim değil, dejenerasyon olabileceği ve seremonilerin de bozulmuş ibadetler olduğu dile getirilmektedir.⁹¹

⁸² Metin Yurdağür, *Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 12.

⁸³ Şehristânî, *Kitâbü'l-mîl ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 159.

⁸⁴ Şehristânî, *Kitâbü'l-mîl ve'n-nihal*, 159.

⁸⁵ er-Ra'd, 13/11.

⁸⁶ Şeriati, *İslâm Nedir*, 62.

⁸⁷ William Montgomery, Watt, *İslâm Nedir*, çev. Elif Rıza (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993), 266.

⁸⁸ Günay Tümer, "Budizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/356.

⁸⁹ Günter Seufert, "Türkiyede ve Almanya da Dinin Halk Üzerindeki Etkileri", *Bilgi ve Hikmet* 10 (Bahar 1995), 66.

⁹⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 360.

⁹¹ Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, 15.

Değişimin sâikleri çok çeşitli ve etkileri farklıdır. Ancak bizzat inanan kişiler eliyle gerçekleştirilen bazı değişiklikler dinlerin bünyesinde onulmaz yaralar açabilmektedir. Bu ise bir bakıma dinlerin genleriyle oynamaktır. Yahudilerin inanç esasları Hz. Musa'dan yüzlerce yıl sonra Rabbi Moşeh ben Meymon (ö. 1204) tarafından on üç madde halinde sıralanmış, Tevrat ve yorumlarının içine tevhide uyuşmayan birçok unsur girmiştir. Hıristiyanların ise üç unsur (ekanim-i selase) anlayışına sahip olduklarını biliyoruz. Hıristiyanlığa bu tür inanışlar doğmuş olduğu topraklardan girmiştir. Zira "Hıristiyanlık Esseniler mezhebi mensupları arasında doğmuştu. Dolayısıyla bugün Hıristiyanlık inançlarından, birçoğunun onlardan alındığını söyleyebiliriz. Örneğin vaftiz, ekmek-şarap ayini. Yine Esseniler'de on iki yönetici vardı. On iki havari olgusu buna çok benzer."⁹²

Biraz önce de işaret edildiği üzere bozulmaların birçoğunun inananlar vasıtasıyla ve gerçekte iyi niyetlerle başlatılan fiillerin sonunda meydana geldiği görülür. "İnsanın elinde ne illet var ki dokunduğunu değiştiriyor; kendiliğinden iyi ve güzel olan şeyleri bozuyor. İyi olmak arzusu bazen öyle azgın bir tutku oluyor ki iyi olalım derken kötü oluyoruz. Bazıları der ki iyinin aşırısı olmaz, çünkü aşırı oldu mu zaten iyi değil demektir."⁹³ Allah emretmediği halde Hıristiyan din adamlarının ruhbanlığı icat ettiklerini; bununla toplumdan uzaklaştıklarını, Allah'ın helal kıldığı bazı hususları kendilerine yasakladıklarını, zorluklarla dolu bir hayat tarzı benimsediklerini ne var ki icat ettikleri şeylere uymadıklarını ve bundan dolayı da Kur'an-ı Kerim'de eleştirildiklerini⁹⁴ hatırlamakta fayda var. Müslümanlar arasında da benzer durumlara rastlamak mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber kendilerini devamlı olarak ibadete verenleri uyarmış ve bu durumdan men etmiştir.⁹⁵

Hz. Muhammed döneminde çok ilahlı cahilî toplumu tevhide, hidâyete çağırma şeklinde başlayan, yani toplumu değiştirmeyi hedefleyen hareketin, Hz. Muhammed'den sonra başlayan süreçte hem ilerleme hem de bozulma yönünde devam ettiğini görürüz. İlerleme hanesine yazılmak üzere, tevhid akidesinin yeryüzünün tüm kıtalarına ulaşması, Müslümanların sayıları, coğrafyaları, etki alanları, dünya siyasetinde söz sahibi olmaları gibi daha birçok bakımından bir ilerlemenin olduğu açıktır. Keyfiyet yönünden ise, Müslümanların sahip oldukları teslimiyetlerinin niteliği açısından başta olmak üzere; yönetim, siyaset, uluslararası ilişkiler, dinî yaşantılar gibi birçok yönden bozulmaya giden bir değişim söz konusudur. Daha ilk dört halife döneminde oldukça geniş sınırlara ulaşan İslâm dini, bir taraftan yeni katılan halkların kimliklerini büyük bir oranda değiştirirken, diğer yandan kendi iç bünyesinde de bazı değişiklikler olmuştur. İslâm, halkları belli kriterler etrafında bir araya getirme üzerinde önemle durur. Bu İslâm düşüncesi açısından hayati öneme sahiptir. Bu ortak değerlere rağmen yine de halkların birbirlerinden ayrı yanlarının bulunduğu ve bunun da büyük bir ekseriyetle eski kültür ve inançların yapısıyla ilgili olduğu açıktır. İşte bazen bu eski kültürlerin bazen diğer faktörlerin etkisiyle Müslüman halklar arasında farklı dinî anlayış ve yaşayışlar zuhur etmiştir. İslâm tarihine baktığımızda kesin sayılarını tespit etmekte zorlanacağımız islahat hareketlerinin ya da fikirlerinin olduğunu görürüz.⁹⁶ Durup dururken islahat hareketi olmayacağına göre, bunlar da realitede bozulmanın kanıtlarıdır.

⁹² Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, 88.

⁹³ Michel Eyquem Montaigne, *Denemeler*, çev. Sabahattin Eyuboğlu (İstanbul: Cem Yayınları, 1997), 172.

⁹⁴ el-Hadîd 57/27

⁹⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İman", 1; "Savm" 55; "Nikah"1. Konuyla ilgili farklı örnekler için bak. Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in İbadetlerde Öngördüğü İ'tidal ve Kolaylık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2000), 4.

⁹⁶ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 59.

Müslümanlar arasında dejenerasyona; dinî bünyenin aslından uzaklaşmasına yol açan girişim ve faaliyetlerin çoğunlukla bizzat Müslümanlar eliyle, saf niyetlerle ve oldukça erken denilebilecek dönemlerde başlamış olduğunu görürüz.⁹⁷ Bir rivâyete göre Hz. Ömer bazı Yahudi geleneklerinin kabul edilmesi gerektiğini savunmuş ama böyle davranmaktan Hz. Peygamber tarafından men edilmiştir.⁹⁸ Müşriklerin bir takım uygulamalarından etkilenen ashaptan bazıları onların bir ağaca özel önem verip silahlarını ağacın altında kuşandıklarını ve aynı ağacın altında ibadet ettiklerini görüp Hz. Peygamberden kendileri için de benzer bir ağaç edinmesini istediklerinde Hz. Peygamber, bunu sapkınlık olarak nitelemiş ve şiddetle reddetmiştir. Kays b. Sa'd Hîre'ye vardığında askerlerin başkomutanlarına secde ettiklerine şahit olmuş ve Hz. Peygamber'in secdeye daha layık olduğunu düşünerek durumu kendisine açması üzerine Hz. Peygamber böyle bir durumun olamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.⁹⁹ Tüm bu katı karşı duruşlara rağmen farklı din ve kültürle ait gelenekler erken dönemde Müslümanların gündemine girmiş ve oldukça tesirli olmuştur. Zira Yahudi ve Hıristiyan dinlerine ait unsurlar, bilhassa vaazlarını mümkün olduğunca etkili kılmak isteyen halk vaizlerinin (kussas) faaliyetleri sonucu çok erken bir tarihte Müslümanlar arasına girmeyi başarmışlardır. Bir kısmı kaynak eserler arasında sayılanlar olmak üzere dinî eserlerde bu tür mâlûmatı bolca bulmak mümkündür. Nazzam'a (ö. 232/758) göre kendilerini halka müfessir olarak takdim edip her suale cevap yetiştirmeye çalışan bu müfessirlerden çoğuna itibar edilmemelidir. Çünkü onların ekseriyeti, sahih bir rivâyete, sağlam bir delile dayanmadan konuşurlar.¹⁰⁰ Konunun önemine dikkat çeken Yaşar Kandemir; Türkiye'de vaizlik görevi üstlenen ve halkın akın akın vaazlarını dinlemek için peşlerinden koştuğu insanların sözlerinin neredeyse tamamının mübalağa olduğunu, hiçbir zaman normal konuşmadıklarını özellikle cahil Müslümanları mübalağa ile anlatılan hususlara meylettirdiklerini söyleyerek İslâm'ın yanlış anlaşılmasına neden olduklarını vurgular.¹⁰¹

Hız. Muhammed sonrası döneme baktığımızda Hulefâ-yi Râşidîn zamanında farklı değişimler görmek mümkündür. Hız. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde görülen zekat vermeyenlerin hem zekat ibadetine karşı gelmeleri hem bunlara karşı devlet tarafından sergilenecek tavır hakkındaki tartışmaların durumu ya da irtidat olayları, dinî alandaki kaymalar açısından oldukça önemlidir. Hız. Peygamber devrinde devlet hazinesinden kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişilere (müellefe-i kulûb) verilen tahsisatı Hız. Ömer artık buna ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle uygulamadan kaldırmıştır. İctihâdî tercih diyebileceğimiz bu durumun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Yine Hız. Ömer'in kıtlık zamanlarında hırsıza ceza vermediğini, bir oturumda söylenen üç boşama sözcüğünü (talak) üç boşama saydığını biliyoruz. Önde gelen âlimlerden olan Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 122?/132?), Kurân'ın helal kıldığı ehl-i kitap mensubu kadınlarla evlenmeyi caiz görmemiştir. Zira bu tür evliliklere izin verildiği dönemlerde Müslüman kadınların sayısı azdı. Şimdi sayıları çoğaldı

⁹⁷ Özellikle ilk dönemlerde Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için verilen çabaların sonucu olarak tefsir yoluyla giren ve ekseriyeti doğru olmayan haberler (isrâiliyyât) için bak: Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (Ankara: DİB Yayınları, ts.)

⁹⁸ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995), 62.

⁹⁹ İhsan Arslan, "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hız. Peygamber'in Tavrı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3, (2012), 142.

¹⁰⁰ Nazzam'a göre, Dahhak (ö. 105/723), İkrime (ö. 107?/725?), Süddî (ö. 128/744), Kelbî (ö. 146/763), Mugatil b. Süleyman (ö. 151/767) ve Ebû Bekir el-Esamm (ö. 200/816) gibi meşhur müfessirler bu kategoridedir. Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun (Beirut, tarihsiz), 1/ 343 vd; Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi* (İstanbul: tarihsiz), 138.

¹⁰¹ Yaşar Kandemir, *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu* (İstanbul: Ensar vakfı Marmara bölge başkanlığı yayınları, tarihsiz), 210.

dolayısıyla ehl-i kitap mensubu kadınlarla evlenmeye ihtiyaç kalmadı demıştır.¹⁰² Hz. Ebû Bekir döneminden verdiğimiz iki örnek dinin ana kaidelerini inkârla ilgili olup oldukça önemlidir. Bunların dışında kalanlar ise daha çok sosyal şartlara göre alınan tavırların etkilediği ictihâdî görüşlerdir. İlk örneklerinden bazılarında dikkat çektiğimiz ve yönü bozulma doğrultusunda olan değişimler sonraki dönemlerde artarak devam etmiş ve zaman zaman dinin temel sabiteleri de bu durumdan nasibini almış, daha erken dönemlerde dalâlet ve tekfir tartışmaları başlamıştır. Nitekim değişimlerde yönetim konusundaki tartışma ve uygulamalar geniş bir yer tutmuş, sonunda Şîî inanç sisteminde imametle ilgili konularda görüleceği üzere yönetimle ilgili hususlar bazı Müslümanlar için iman şartları arasına dahil olmuştur. Yine iman tanımı ve amellerle münasebeti konusundaki fikir ayrılıkları sonunda Müslümanlar bir birlerini tekfir etmeye başlamışlardır. Abbasiler döneminde ise yönü bozulma olan değişim, hem derinleşmiş hem de genişlemiştir. Bu dönemde bazı âlimlerin bozulmaya direndikleri görülmektedir.¹⁰³ Konumuz açısından Ebû Hanîfe'nin (ö.150/767) mücadelesi dikkate değerdir. Ödünsüz adalet anlayışı, zulme rıza göstermeyen duruşu ve her ne pahasına olursa olsun inandığı doğruları savunması gibi kararlı duruşuyla kendisine sunulan başkadılık makamını reddetmiştir. Aslında Ebû Hanîfe'nin başkadılık görevini kabul etmemesinin temelinde sistemin değişmesi vardır. Ebû Hanîfe bozuk ve zalim olarak gördüğü sisteme dâhil olmak suretiyle onun bir parçası olmak istememiştir. Bu nedenle kendisine sıradan bir görev bile tevdi edilse kabul etmeyeceğini beyan etmiştir.¹⁰⁴

Dinlere gerçek ve kalıcı zararı, o dinin mensuplarının verdiğini ifade etmiştik. Bu zararlardan biri, yeni dini bütün berraklığıyla öğrenemeden dolayısıyla da kültürel kalıntıları din ya da dinî unsurlar olarak algılamaktan kaynaklanmaktadır. Din olarak İslâm'ı kabul eden bazı insanların zihinleri bu yeni dine girdikten sonra kargaşa içine düştü. Çünkü İslâm inanç ve esasları ile İslâm öncesi kuruntu ve hurafeleri, İslâm'ın özgürlükçülüğü ve hoşgörüsü ile taban tabana zıt olan despotizm ve bağnazlık bir araya gelmişti. Kafalarında İslâm'ın buyruk ve öğretimiyle İslâm öncesinde hüküm süren bir takım gelenek ve sapkınlıklardan âdeta bir alaşım olmuştu.¹⁰⁵ Örneğin İslâmiyet'i kabul edinceye kadar hiçbir dini tamamen kabul etmemiş olan Türkler¹⁰⁶ Anadolu'ya geldiklerinde, kendi öz kültürleri, diğer milletlerden aldıkları kültürler ve İslâm medeniyeti kültürünün senteziyle gelmişler, ayrıca burada bir de Hıristiyan ve yerli unsurlarla karşılaşmışlardır. Hıristiyan tesirlerin en önemlilerinden biri azizler kültürüdür. Azizler kültürü, şaman inancına ait bazı unsurlarla bütünleşerek evliya anlayışında tesirler icra ederek günümüz türbelerinin geldiği statüde çok önemli roller üstlenmiştir.¹⁰⁷ Bu etkileşimin sonunda Müslüman ve Hıristiyan halk tarafından ortaklaşa ziyaret edilen mekânlar meydana geldi.¹⁰⁸ Bu karma dinî anlayış halk arasında o kadar güçlü bir şekilde yer buldu ki sonunda gerçek din Türk köylüsünün yaşadığı dindir. Arap ve Fars etkisinde kalan ulemanın anlattığı din değildir, diyenler oldu.¹⁰⁹

¹⁰² Mehmed Said Hatiboğlu, "İslâm ve Değişim", *İslâmiyât* 8/1 (Ocak-Mart 2005), 10.

¹⁰³ Muhammed Kutup, *Biz Müslüman mıyız*, çev. Mustafa Mutlu (İstanbul: Hilâl Yayınları, tarihsiz), 91-92.

¹⁰⁴ Adem Çaylak- Rabia Nur Kartal, "İslâm Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)- İktidar (Umera) İlişkisi: Ebû Hanife Örneği," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 / 38 (Aralık 2019), 150-151.
<https://doi.org/10.35343/kosbed.641869>

¹⁰⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 197-198.

¹⁰⁶ Metmet Aydın, Türklerin Dinî Tarihleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (Konya 1997), 3.

¹⁰⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/115.

¹⁰⁸ Ocak, "Anadolu", 3/115.

¹⁰⁹ Erkilet Başar, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*, 84.

Bu durumun birden fazla nedeninden bahsedilebilir. Halkın çoğunlukla dinî inançlarının kaynağının anlatılara dayanması ve kitabî bir dayanaktan yoksun olması bu zihin karmaşasının en önemlilerinden biridir. Sûfî gelenekte bunları daha açık görmek mümkündür.¹¹⁰ Sözlü anlatım yoluyla insanlara hitap edenler ekseriyetle, anlattıkları hususların mantikî değerlendirmelerini yapmadan güçlü anlatımlar, bol mübalağa ve tekrar yoluyla etkili olmayı tercih etmişlerdir.¹¹¹

Bazen de halklar, milliyetçi duygularla ya da daha başka sâiklerden hareketle dinlerine müdahale edip onu millîleştirmek istemişlerdir. Örneğin “Kendi milletine özgü bir din arayışı, İngilizlerin millî kimliklerinin de önemli bir kurucu momentini oluşturmuştur. Görünürde bir İngiliz kralının (8. Henrich, ö. 1547) karısından boşanma isteğine, Katoliklik ilkelerine aykırı olması dolayısıyla Papa’nın itiraz etmesi gibi basit bir olay üzerine başlayan ihtilaf, İngilizlerin kendilerine ayrı bir yol çizmeleriyle sonuçlanmıştır.”¹¹² I. Elisabeth zamanında (ö. 1603) ise Anglikanizm doktrinel bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Anglikanlar arasında eski ibadet, dua anlayışları ve piskoposluk telakkisi varlığını sürdürmüş olsa da İngilizler dinî konularda dışarıya, kendilerinden aşağı gördükleri milletlere tabi olmaktan kurtulmuş oluyorlardı. 1935 yılında Alman toplumunun büyük çoğunluğu, toplumun dininin (Hıristiyanlığın), Sami kökenli dinsel ilkelerden ve Beni İsrail nebilerinden arındırıp kendi ırkları olan, Ari ırkına özgü ilkelere dayalı kılınmasının gerektiğine karar vermiştir.¹¹³

İslâm dini ve yaşadığımız coğrafya açısından arzu ettikleri başarıya ulaşamamış olsalar da benzer teşebbüsleri yakın tarihimizde görmek mümkündür. Ziya Gökalp’in şu manzumesi arzulan hususu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,

Köylü anlar manasını namazdaki duanın,

Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur’an okunur,

Küçük, büyük herkes bilir buyruğunu Huda’nın

Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Özellikle ibadetlerin anadilde yapılması konusunda yoğunlaşan ancak burada kalmayarak, Kur’an-ı Kerim’e ilaveler yapma ya da bazı bölümleri çıkarma ve yeni âmentü belirleme çalışmalarını kaynaklarda bulmak mümkündür. Bu düşüncelere sahip olanlara göre dinin halk tarafından daha iyi anlaşılması bakımından değişiklikler yapmak gerekmektedir. Bazı müellifler namazda ellerin durumu, abdest ya da teyemmüm alma, ayakları çeşitli şekillerde meshetme, günlük kılınması gereken namaz sayısı, ayakkabıyla camiye girmek ve namaz kılmak gibi bazı uygulamaların bâtıl mezhepler bir yana Ehl-i sünnet mensupları arasında hala yapılmakta olduğundan ve benzer uygulamaların bin üç yüz yıldır devam ettiğinden hareketle bunların aslında hem Hıristiyanlık hem de İslâm âleminde sık rastlandığını ifade ederek normal karşılamaktadır.¹¹⁴ Nitekim bu alanlarda bazı teşebbüsler sonucu, önce “tekbir” den başlamak üzere Kur’an-ı Kerim’in namaz esnasında¹¹⁵ ve namaz

¹¹⁰ Ünver, Din Sosyolojisi, 552.

¹¹¹ Hatice Kelpetin Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 49.

¹¹² Yasin Aktay, “Farklılık Politikaları ve Türkiye Müslümanlığı”, *İslâmiyat* 5/4 (Ekim-Aralık 2002), 48.

¹¹³ Muhammed Reşit Rıza, *Muhammedi Vahiy*, çev. Salih Özer (Ankara: Fecr Yayınevi, 1991), 198.

¹¹⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1997), 5/ 1907.

¹¹⁵ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5/ 1931-1932.

dışında Türkçe okunması çalışmalarına başlanmış,¹¹⁶ bu gelişmelerden sonra Dârülfünun ilahiyat Fakültesinde ve diğer bazı camilerde namaz esnasında Kur'an'ın Türkçe meali okunmuştur.¹¹⁷ Dinde yapılacak yenilikleri müzakere etmek üzere İstanbul İlahiyat Fakültesi hocalarının bir mazbata hazırladığı bunu görüşmek üzere toplandığı, mazbatanın Son Posta Gazetesinde neşredilmesi üzerine haberin önce kurul üyeleri tarafından teyid daha sonra ise tekzip edildiği belirtilmektedir. Bu mazbataya göre; mabedlerde oturacak sıralar, elbiselikler bulundurulmalı ayakkabı ile camilere giriş teşvik edilmeli ve ibadet dili Türkçe olmalıdır.¹¹⁸ Sonraki yıllarda O. Nuri Çerman tarafından kaleme alınan dinde reform taslağında daha ileri adımlar atılması tavsiye edilir. Tasarının Temsilciler Meclisi'ne gelmiş gibi gösterilmesi üzerine konu Mecliste Rifat Çini tarafından gündeme getirilmiş ve R. Çini böyle bir taslağın söz konusu olmadığını ifade ederek söz konusu tasarımı okumuştur. Tutanaklardan anladığımız göre dinde reform tasarısında ibadetlerde Türkçe kullanılmalı, Kur'an'ın bazı bölümleri atılarak nutuktan ilaveler yapılmalı, camilerden halılar kaldırılıp sıralar konulmalı ve secdelerde bu sıralar üzerine yapılmalı, hacca girmek yasaklanmalı ancak hac mevsimi dışında turistik amaçlı olarak Arabistan'a gitmek serbest olmalı¹¹⁹ denilmektedir.

Yapılan önerilerin bir kısmının ictihad alanına girmediği ortadadır. Bunlar aslında İslâm dinini toptan terk etme girişimleridir. Dolayısıyla ictihadda hata/sevap değerlendirmesi kapsamında ele alınacak hususlar değildir.

Başka bir değişim şekli ise, dinin temel sabiteleri aynı kalsa da onların algılanması ve yorumlanmasında meydana gelen değişimdir. İslâm dini açısından (kadere iman üzerindeki tartışmalar bir kenara bırakılacak olursa) inanç esasları yönünden Sünnî dünyada, genel bir mutabakat olduğu görülür. Sünnî oluşumun dışında ve İslâm âlemi içerisinde ikinci büyük anlayışı temsil eden Şia'da ise, imamet konusu da imanın şartlarına dâhil edilmiştir. Bunların dışında İslâm dinini anlayış, kavrayış ve yaşayışta meydana gelen değişimin, kavramların anlam değişmelerine uğramalarında ve önceki dinî inanış ve kültürel unsurların birçok alanda din yerine ikame edilmesinde veya dinî bir kisve giydirilmesinde aranmalıdır. Bu hemen her dinde mevcut bir durumdur. Zira dinin alacağı karakter çoğunlukla bulunduğu iklime bağlıdır. Evrensel dinlerin hedefi her zaman daha geniş kitlelere ulaşmaktır. Dolayısıyla bu dinler zaman ve mekân içerisinde seyahatte bulunur gittikleri coğrafyalarda her zaman ve her noktada beşer hayatının maddî ve manevî atmosferiyle karşılaşır. Bu seyahat esnasında her ne kadar dinler, daha eski dinlere, çağdaşlarına etki etmiş olsalar da kendileri de medeniyetlerin ve elbette dinlerin çeşitli tesirlerine maruz kalmışlardır. Bu yönüyle kendilerinden önceki dinlerden müteessir olmuşlar, alınan bu tesirlerin hepsi onlar üzerine kendi ilave damgalarını vurmuştur.¹²⁰ Dinin bir yerleşim yerindeki etkisinin onu açıklayacak ve uygulayacak olan fertlerin karakterlerine bağlı olması mecburidir. İşte bu mecburiyetin bir sonucu olarak Müslümanlar arasında henüz erken denecek dönemlerde Kur'an'ı anlama problemleri görülmeye başlandı. Bu noktada kaçınılmaz olarak yorumlar devreye girmek zorunda kaldı. Yorumlar devreye girince elbette inananlar arasında farklılıklar zuhur etti. Zira yorum,

¹¹⁶ Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, 5/ 1951.

¹¹⁷ Hidayet Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi- Cumhuriyet Dönemi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 76.

¹¹⁸ Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, 5/ 1958-1961.

¹¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi, *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi* 69. Birleşim, (Ankara: 17.05.1961), 424-428; Aydar, "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi- Cumhuriyet Dönemi", 94.

¹²⁰ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, çev. İbrahim Canan (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1978), 359.

yorumu yapanın kim olduğuna, bu yorumu kime hitaben yaptığına, hangi şartlarda yaptığına göre değişir.¹²¹

İslâm düşünce tarihinde bunun örnekleri çoktur. Ancak burada Haricileri zikretmek yeterli olacaktır. Hariciler İslâm tarihinde zuhur eden ilk fırka olarak kabul edilir. Bunların en belirgin özellikleri, âyetleri yorumlamada katı bir anlayışa sahip olmaları ve bunun sonunda topluluktan ayrılmalarıdır. Bu sonuç büyük oranda onların yetiştiği ortamların alakalıdır. Zira bu insanlar genel olarak bedevî kültürüne sahip, kabile taassubunun gölgesinde yetişen ve sertlik yanlısı bir mizaca sahiptir. Nitekim en önemli ahlâkî davranışlarından biri takvâ olan, ibadetlere devam eden, dünyaya değer vermeyen, sürekli Kurân okuyan Hâricîler, çoğunluğun anlayışından ayrılarak amelleri terk eden kişinin imandan çıkacağı görüşünü benimsemiş kendileri gibi düşünmeyen herkesi tekfir ederek kanlarını helal saymışlardır.¹²²

Diğer dinler de benzer kaderi paylaşmışlardır. Avrupa Hıristiyan halkları ile diğer kıtalarda mukim Hıristiyan halkların dinden ve dinî yönelişlerden anladıkları da birbirinden oldukça farklıdır.¹²³ Belki de bu sonradan ilave edilen hususlar bir yönüyle dinleri diğer cemiyet ve toplumlara tebliğ etmenin getirdiği ve çoğu kez kaçınılması neredeyse mümkün olmayan bir bedel olsa gerektir. Ya da bir dini diğer milletlere tebliğ etme arzusunun meydana getirdiği hasıllardır.¹²⁴ Yani bunlar bir bakıma beklenilmeyen sonuçlar değildir. En güzeli bir dini aslî şekliyle diğer milletlere götürmek olmasına rağmen realitede çoğu zaman durum bundan farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Zira evrensel dinler bütün insanlara ulaşmak isterler. Kaldı ki millî bir din haline getirilen Yahudilik de bu mirastan fazlasıyla nasibini almıştır.

Sonuç

Bu çalışmada değindiğimiz şekliyle değişimin tarihi bir bakıma insanlık tarihi kadar eskidir. Hatta İslâm itikadi açısından değişimin tarihinin insanın yeryüzü serüveninden daha öncelere gittiği söylenebilir. İnsanın olduğu yerde değişim hep olmuştur.

Peygamberlerin mücadeleleri aslında bir değişim mücadelesinden başka bir şey değildir. Onlar, insanlara tebliğ edilmek üzere kendilerine bildirilen hususları muhataplarına anlatarak en azından bir kısmının değişmesine (hidâyet) sebep olmuşlar ise de Hz. Musa'nın kavminde de görüldüğü gibi bazen daha kendileri hayatta iken tevhidî anlayışlarından inhirâf edip dalâlete düşenler olmuştur. Bu zaviyeden bakıldığında bir bakıma tarih tevhid ile şirk arasında gidip gelmelere sahne olan değişim mücadelesi tarihidir.

Değişim her ne kadar tabii bir olgu olsa da bu değişimin getirdiği her şeyi itirazsız kabul edeceğimiz anlamına gelmemelidir. Başka bir ifade ile müminler değişim hususunda aktif bir tavır takınarak bu sürece istikamet vermek açısından belirleyici olmalıdır.

Değişimin içinde daima değişmez parçalar, ana kaideler bulunmalıdır ki inanç sistemi özünde bozulmaya uğramadan hayatîyetini devam ettirsin. Zira bunlar sistemi ayakta tutan ana unsurlardır. Kur'an-ı Kerim'de de vurgulandığı gibi bu esaslardaki kaymaların sonucu yıkımdır. Yine Kur'an-ı Kerim'de uyarıcılarını dinlememeleri, Allah'a eş koşmaları, azgınlık yapmaları gibi nedenlerle bu yıkıma sebep olan kavimlerin bir kısmına dünya hayatında verilen cezaları da görmekteyiz.

¹²¹ Edward Said, *Haberlerin Ağında İslâm*, çev. Alev Alatlı (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984), 185.

¹²² Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/169-175.

¹²³ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, 152.

¹²⁴ Toynbee, *Tarihçi Açısından Din*, 359.

Bize göre dinlerdeki değişim söz konusu olduğunda olumlu bakılacak husus ana unsurları daha iyi anlatabilecek yeni metotlar bulmak veya muamelat sahasında ortaya çıkan yeni hususların sistem içinde cevaplandırılabilmesi için ehil kişilerin (ulema) çağın verilerini de kullanmak suretiyle gösterecekleri içtihatlarıdır. Aksi takdirde bir şey sürekli değişiyor ve sabit bir parçası kalmıyorsa burada dinlerin sağlayacağını vadettiği huzur değil kaos ortamı olur. Bundan geriye de kâmil bir dinin kalması söz konusu değildir. Nitekim Kur'an'ın verdiği bilgilerden, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki ana unsurların değişimden uzak kalamadıklarını, orijinal hallerine yapılan müdahaleler sonucunda bozulduklarını ve tahrif olmuş dinler arasına girdiklerini anlıyoruz.

Değişimler dinin kimliğini muhafaza ettiği sürece bunlardan kaçınılacak bir şey yoktur. Dinin kimliğini oluşturan öz unsurların kendilerinde bir değişim söz konusu değildir. Dinî hususlarda tevatür ve fiilî icmâ yoluyla sabit olan her şey İslâm'ın vazgeçilmez bir ilkesi olarak kabul edilmeli ve değişimden azade tutularak zamanın getirdiklerinin dışında kalması, herhangi bir beşerî müdahaleye maruz kalarak kirlenmemesi elzemdir. Şayet dinin özünde bir değişim söz konusu ise o din artık kendisi değildir. Ana ilkeler değişimden uzak tutulduktan sonra, aynı din içerisindeki bölgesel hatta kıtalar arası farklılıkları genel çerçeve içerisinde değerlendirip, ilâhî tebliğin farklı coğrafi veya farklı kültürel ortamlardaki tezahürü olarak kabul etmek gerekir. Buralardaki farklılıklar Müslümanların, iyi ya da kötü Müslüman olmalarıyla değil onların dinleri anlayış ve içselleştirme yönleriyle alakalı olduğu kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Akgündüz, Ahmet. "Hakem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/ 171. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Aktay, Yasin. "Farklılık Politikaları ve Türkiye Müslümanlığı", *İslâmiyât* 5/4 (Ekim-Aralık 2002), 41-55.

Alper, Hülya. *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002, 31.

Arkun, Muhammed. *el-Fikrû'l-İslâmî*. çev. Haşim Salih, Londra: 1990.

Arslan, İhsan. "Sahabenin Olumsuz Davranışları Karşısında Hz. Peygamber'in Tavrı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3, (2012), 119-149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52236>

Arslan, Mustafa. "Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Bahar 2010), 195-210.

Aslantürk Zeki – Amman Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.

Atay, Hüseyin. *Kurân'a Göre İman Esasları*. Ankara: Ajans Türk Matbaası, tarihsiz.

Aydar, Hidayet. "Türklerde Anadilde İbadet Meselesi- Cumhuriyet Dönemi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 71-107.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyat*. Ankara: DİB Yayınları, tarihsiz.

Aydın, Ali Arslan. *İslâm İnançları ve Felsefesi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

- Aydın, Mahmut. “Wilfred Cantwell Smith’de Dinsel Çoğulculuk”, *İslâm ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2001.
- Aydın, Mehmet. “Değişim Sürecinde İslâm”. *İslâmî Araştırmalar* 6/4 (1992), 225-229.
- Aydın, Mehmet. “Türklerin Dinî Tarihleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (Konya 1997), 1-9.
- Başar, Alev Erkilet. *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler*. İstanbul, 2. Baskı, 2000.
- Bilgiseven, Âmiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları, 1982.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cabiri, Muhammed Abid. “Çağdaş Dünyada Şeriatın Tatbiki Problemi”. çev. Abdullah Şahin. *İslâmiyât* 1/ 4 (Ekim –Aralık 1998), 36-43.
- Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr. *Kitâbü’l-hayevân*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun. Beyrut, tarihsiz.
- Comte, Auguste. *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Cündioğlu, Düccane. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*. İstanbul: tarihsiz.
- Çaylak, Adem – Karta, Rabia Nur. “İslâm Siyasi Tarihinde Bilgi (Ulema)- İktidar (Umera) İlişkisi: Ebû Hanîfe Örneği”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 / 38 (Aralık 2019), 143-160.
<https://doi.org/10.35343/kosbed.641869>
- Demirci, Kürşat. *Dinlerin Dejenerasyonu*. İstanbul: İnsan Yayınları, tarihsiz.
- Dereli, Mustafa Derviş. *Din Fenomenine Sosyolojik Yaklaşımları-Peter L. Berger Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji*. Ankara: Sistem Yayınları, 1995.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul.
- Duverger, Maurice. *Sosyal Bilimlere Giriş*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, 1990.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi Makaleler*. Ankara: Akçağ, 1998.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu’l-gayb*. 8 Cilt. Mısır: ts.
- Fayda, Mustafa. “Asr-ı Saadet Döneminde Gelenek ve Yenileşme”. *İslâm Gelenek ve Yenileşme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 17-21.
- Fazlur Rahman. *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1995.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Gasset, Jose Ortega Y. *Kütlelerin İsyanı*. çev. Nejat Muallimoğlu. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

- Geddes, MacGregor. "Doubt And Belief". *The Encyclopedia of Religion*. 4/424-430. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 2001.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim 20 Temmuz 2019, <https://sozluk.gov.tr/>
- Hançerlioğlu, Orhan. "İnanç". *Felsefe Ansiklopedisi*. 3/82-83. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.
- Hasluck, Frederick William. *Bektaşilik Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. "İslâm ve Değişim". *İslâmiyât* 8/1 (Ocak-Mart 2005), 7-10.
- Helvacı, Mehmet Akif. *Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi: İlke, Yöntem ve Süreçler*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 3 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hizmetli, Sabri. "İslâm ve Değişim". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 / 1 (Ağustos 1997), 87-99.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000898
- Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni*. çev. Komisyon. 3 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak, 1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- İbn İshâk. *Sîretü İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah. Konya: 1401/1981.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 21 Cilt. Beyrut, 1994.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*. 5 Cilt. Beyrut: 1402/1982.
- İbnü'l-Kelbî. *Putlar Kitabı*. (Kitâbü'l-Asnam), çev. Beyza Düşüngen, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- İkbal, Muhammed. *İslâmda Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. çev. N. Ahmet Asrar. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, tarihsiz.
- Kağıtçıbaşı, *Çığdem. İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Cem Ofset, 3. Baskı, 1979.
- Kandemir, Yaşar. *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Vakfı Marmara Bölge Başkanlığı Yayınları, tarihsiz.
- Karaçoban, Ethem. *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Karaçoban, Ethem. "Vasat Ümmeti Arama Çabaları Kapsamında Modernizm". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 1 (Eylül 2020), 115-140.
<http://dergipark.gov.tr/kuifd>
- Karakoç, Sezai. *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi*. 3 Cilt. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1995.

- Karaman, Hayrettin. "Fıkıhta Gelenek ve Yenileşme". *İslâm Gelenek ve Yenileşme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 29-40.
- Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk*. haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: MEB, 1972.
- Kayıklık, Hasan. "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 / 1 (Nisan 2005), 133-155. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000368
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Komasyon, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Yeni Baskı, TDK, 1988.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Geçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Köse, Ali. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/214-216. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kutup, Muhammed. *Biz Müslüman mıyız* çev. Mustafa Mutlu. İstanbul: Hilâl Yayınları, tarihsiz.
- Montaigne, Michel Eyquem. *Denemeler*. çev. Sabahattin Eyuboğlu. İstanbul: Cem Yayınları, 29. Baskı, 1997.
- Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Kitâbü'l-milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Muslihiddîn, Muhammed. *İslâm ve Sosyoloji*. çev. Sami Şener. İstanbul: Akabe, 1987.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/115. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Rıza, Muhammed Reşit. *Muhammedi Vahiy*. çev. Salih Özer. Ankara: Fecr Yayınevi, 1991.
- Said, Cevdet. *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Baskı, 1986.
- Said, Edward. *Haberlerin Ağında İslâm*. çev. Alev Alatlı. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984.
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in İbadetlerde Öngördüğü İtidal ve Kolaylık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Ocak 2000), 1-10.
- Scriven, Micheal. "Belief". *Encyclopedia Americana*. 3/501, New York, 1958.
- Seufert, Günter. "Türkiyede ve Almanya da Dinin Halk Üzerindeki Etkileri". *Bilgi ve Hikmet* 10 (Bahar 1995), 64-70.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Şahin, M. Süreyya "Cin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8/5-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şeriatî, Ali. *İslâm Nedir*. çev. Ali Seyyidoğlu. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987.

Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh el-Herevî. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.

Toynbee, Arnold J. *Tarihçi Açısından Din*. çev. İbrahim Canan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1978.

Tümer, Günay. "Budizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/352-360. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Türkiye Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi. *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi 69. Birleşim*. Ankara: 17.05.1961, 424-428.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c005/tm__00005069.pdf

Vergin, Nur. "Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış". *Toplum ve Bilim* 29/30 (Bahar-Yaz 1985), 9-28.

Watt, William Montgomery. *İslâm Nedir*. çev. Elif Rıza. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1993.

Watt, William Montgomery. *Müslüman Aydın*. çev. Hanifi Özcan. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1989.

Yaran, Cafer Sadık. (ed.), *İslâm ve Öteki*. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2001.

Yazıcı, Mehmet. "Toplumsal Değişim ve Sosyal Değerler". *researchgate*. Erişim 16 Mayıs 2020.

https://www.researchgate.net/publication/272875047_Toplumsal_Degisim_Ve_Sosyal_Degerler

Yeşil, Abdullah. "Örgütlerde Değişimin Önemi ve Değişim Yönetimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme". *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi* 4/5 (2018), 307-323. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/627676>

Yeşilyurt, Temel. "İman Objektivite ve Yanlışlanabilirlik", *Günümüz İnanç Problemleri*. (İlahiyat Fakülteleri Kelâm Anabilim Dalı Sempozyumu), (Erzurum: 2001),77-95.

Yıldırım, Ergün. *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge, 1999.

Yurdagür, Metin. *Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 88-105/Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 88-105

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

DİN EĞİTİMİ İLKE VE YÖNTEMLERİ AÇISINDAN HUCURAT SURESİ

Fatih GÜDÜRÜ

Öğretmen, MEB, Afyon

Teacher, Ministry of Public Education, Afyon/Turkey

fatihgdr20@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3849-3977

Özet

Eğitim bireyde davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak tanımlanır. Bu süreç içerisinde asıl olan davranış değişikliğinin istendik yönde olup olmamasıdır. Davranış değişikliğinin istendik yönde olması için de yöntem ve tekniklerin iyi bilinmesi elzemdir.

Eğitim insanlık tarihi kadar eski bir etkinlik olmakla birlikte yaş, cinsiyet ve insanın kişiliğine göre farklı anlamlar yüklenebilen ve mahiyeti değişebilen bir kavramdır. Bu itibarla eğitimde ister formal ister informal olsun yöntem arayışı mutlaka kendini göstermiştir. Bu nedenle eğitimde Neyi? Nasıl yapmalı? sorusuna yanıt aranmalı, sağlam örnek ve kaynaklardan istifade edilmelidir. Din eğitimi açısından bakıldığında mutlak kaynak elbette Allah'ın ilahi kelamı olan Kur'an'dır. Kur'an'ın indiriliş süreci düşünüldüğünde baştan sona bir eğitim unsuru olduğu, Müslümanların davranışlarını tedrici olarak değiştirdiği bilinen bir gerçekliktir. O halde Kur'an'ın hem din eğitimi hem de din eğitimi ilke ve yöntemleri konusunda kaynak olduğu ifade edilmelidir. Bu nedenle özellikle eğitim konusunun yanında eğitim yöntemleri açısından da Kur'an iyi irdelenmeli ve eğitici yönlerinden istifade edilmelidir.

Bu çalışmada Kur'an surelerinden biri olan Hucurat suresinde hangi din eğitimi ilke ve yöntemlerinin, nasıl kullanıldığını tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde kuramsal çerçeve verilmiştir. İkinci bölümde ise Hucurat suresinde başvurulan din eğitimi ilkeleri ve yöntemleri tespit edilerek bunların nasıl kullanıldığı hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç itibarıyla de söz konusu surede kullanılan eğitim ilke ve yöntemlerinin günümüze hitap eden yönleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Eğitimi İlkeleri, Din Eğitimi Yöntemleri, Hucurat Sûresi, Sûre Eğitimi.

HUCURAT SURAH IN TERMS PRINCIPLES AND METHODS OF RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

Education is defined as the process of causes behavioral changes in the person. The main thing in this processes are whether the behavior changed is in the desired direction or not. The methods and technical issues well known are so important for the behavior change to be in the desired direction.

Although education is an activity as old as human history and the education meanings and the concepts can be changed depends on age, gender, changable behaviors. In this case different methods using and searches demonstrated either formal or informal techniques. For this reason, answer should be sought for what? and How to do it? in education, and soundable examples and resources should be used. From the view of Religious Education, Qur'an is the absolute resources. Considering the process of Qur'an from beginning. The Holy Qur'an is an educational element from start to finish. Qur'an is known fact that Muslims gradually change their behaviors. Therefore it should be stated that the Qur'an is a source for both religious education and the principles methods of religion education. For these reason Qur'an has to be well searched and benefited from its power for both religious education and education methods.

In this study, it was tried to determine how the principles and methods of religious education were used in the surah Hujurat, which is one of the sura's of Qur'an in the first part of the study, the theoretical framework is given. In the second part, it is tried to determine how the religious education principles and methods used in the

Hujurat sura are used. Finally, the aspects of the educational principles and methods used in the Hujurat sura that appeal to today are emphasized.

Keywords: Religious Education, Principles of Religious Education, Religious Education Methods, Surah Hucurat, Surah Education.

Atıf / Cite as: GÜDÜRÜ, Fatih. "Din Eğitimi İlke ve Yöntemleri Açısından Hucurat Suresi". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 88-105.

Giriş

Din eğitimi tarihine bakıldığında meseleyi ilk insan topluluğuna kadar uzatmak mümkündür. Bu uzun süreç içerisinde Allah tarafından gönderilen kutsal metinlerin tümü, elbette insanlığın doğru tercihlerde bulunması ve yanlış olanlardan uzaklaşması için mesajlar içermektedir.

Kur'an, içerdiği mesajlar ile insanlığın kurtuluşu ve hidayeti için doğru yol ve yöntemleri barındırmaktadır. Kur'an'ın nüzul süreci düşünüldüğünde tedrici bir yöntem ile inanırların davranışlarını şekillendirme çabasının var olduğu görülmektedir.¹ Davranış değişikliğinin gerçekleşmesinde ise elbette Kur'an ile muhatap olmak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilk muhatapların Müslümanlar olduğu görülmektedir.

Müslümanlar açısından bakıldığında yegâne dini kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Bu bağlamda Kur'an'ın mesajını anlamak ve anlatmak her Müslümanın vazifesi olduğu düşünüldüğünde öğrenme ve öğretme için bir takım ilke ve yöntemlerin benimsenmesi de elzemdir. Bu açıdan tarih içerisinde Kur'an'ın iniş sürecinde ilk öğretmen olan Hz Paygamber ilk örnek olmuştur.

Müslümanlar İslam tarihi boyunca Kur'an eğitimine ayrı bir önem hasretmişler, türlü siyasi ve toplumsal olaylara rağmen din eğitiminden asla taviz vermemişlerdir. Bu eğitimi sürdürürken ilk örnek olan Hz Muhammed'in uygulamaları esas alınmış ve benimsenmiştir. Ancak değişen şartlar ve gelişen teknolojik imkânlar geleneksel olarak tabir edilen ilke ve yöntemlerin değişmesini ve geliştirilmesini gerekli kılmıştır.

Kur'an, evrensel mesajlar ihtiva etmenin yanında, içeriğindeki ilke ve yöntemler ile bu mesajların muhataplara ulaştırılması konusunda bize yol gösterici olmuştur. Bu yol göstericiliği sayesinde surelerde ele alınan din eğitim ilke ve yöntemlerinin güncel yaşam şartlarına adapte edilmesi ve geliştirilmesi noktasında Kur'an'ın genel vurgusu olan "aklı kullanmak" ilkesine başvurulması gerekmektedir. Çünkü gelişen şartlara göre değişimi sağlamak insanın sorumluluğundadır.

Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada Hucurat suresinde yer alan din eğitimi ilke ve yöntemlerini tespit etmek ve içinde bulunduğumuz çağın din eğitimi şartları açısından değerlendirmek amaçlanmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde söz konusu surede ilke ve yöntemlerin genel olarak kişilerin kritik öğrenme durumlarına göre ve toplumsal maslahatlara göre şekillendiği görülmektedir.

1. Din Eğitimi

Hucurat suresinde ilke ve yöntemlere geçmeden din eğitimi ve din eğitiminde ilke ve yöntemler konusuna değinmenin faydalı olacağı kanısındayız.

¹ Cüneyt Eren, "Hucurat Suresinde Ahlaki İlkeler". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Temmuz 2016), 1-2.

Din eğitimi, genel olarak eğitim tanımına benzemekle birlikte farklı yönlerinin bulunduğu söylenebilir.² Bu fark tanımın başında zikredilen “din” kavramından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda din eğitimi kavramının yanındaki din kelimesi konuya manevi ve ilahi bir boyut kazandırmaktadır.

Din eğitimi, insanın bütün varlığı ile ilgilenerek Allah’ın insana verdiği değeri ortaya koyar. Din eğitimi söz konusu olduğunda ilahi iradeye uygun olan davranışların insana kazandırılması, insanın da ilahi iradenin belirlediği davranışları kabullenmesi anlamında karşılıklı bir iletişim ortaya çıktığı söylenebilir. Bu iletişimde insanın hayat bütünlüğü içinde insan olarak tüm iyi ve kötü yanları ile ilgilenmesi ve inançsal sorunlarını gidermesi bağlamında yerini aldığı ifade edilebilir.³

Bilgin’in tanımına göre din eğitimi, “İnsanın kayıtsız şartsız var olan mutlak varlığa yönelişi ve onun tarafından kuşatılışı...” şeklindedir.⁴ Buna göre din eğitiminin özünde bireyin, inanılan en yüce ve kutsal varlığı kabul etmesi ve tüm benliği ile ona yönelmesi gibi inanç ve ibadet boyutlarının olduğunu söylemek mümkündür.

Kerim Yıldırım ise din eğitimi, “İnsanın ruhuyla beraberinde getirdiği dini istidat ve kabiliyetlerini işleyip geliştirmek üzere başta Allah’ı ve ilahi kelamını öğrenip kabul ederek ilahi kelam içinde mevcut bilgiler ve tarifler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesidir.” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ Buna göre insanın ilahi iradeye uygun hareket etmesi şeklinde açıklanabilecek olan bu tanım bireyin öz denetimini gerektirdiği söylenebilir. Çünkü bireyin doğuştan getirdiği özellikleri keşfedip ilahi iradeye uygun hareket etmesi ve davranışlarını bu yönde düzenlemesi, bireyin kendi isteği ve kabulüne bağlıdır. Bu nedenle bireyin kendi arzusu ve isteğinin öncelenmesi ve bu isteğin değişimin ilk şartı olarak görülmesi gerekmektedir.

Bireyin günlük hayatta çevresi ile sürekli iletişim halinde olması, kasıtlı veya kasıtsız pek çok bilgiyi elde etmesine olanak sunmaktadır. İşte din eğitimi, bireyin çevresindeki bu bilgilerin inanç konuları ile harmanlanarak bireye sunulmasını ifade eder.⁶

Bütün bu tanımlardan hareketle din eğitimi, bireyin kendi yaşantısı yoluyla ve inandığı değerler üzerinden verilen⁷ kişiyi sınırlamak yerine özgürleştiren⁸ bireyin gelişim düzeyine ve özelliklerine göre uygun olarak⁹ ilahi yönü bulunan bir süreç olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca din eğitimi, bireyin dini yaşantısında istedik davranışlar meydana getirme süreci¹⁰ olarak ifade ettiğimizde, din eğitiminin amacının, bireyin Allah’ın iradesine uygun tavır ve davranış geliştirmesini sağlamak olduğu söylenebilir.

2. Din Eğitiminde İlke ve Yöntem

Her birey fitrat gereği farklı özelliklerle bezenmiş durumdadır. İnsanlar birbirleri ile benzerlik gösterse de öğrenme ve öğretme süreçleri bakımından farklıdır.

²Mustafa Köylü - Nurullah Altaş, *Din Eğitimi* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2014), 50.

³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 28.

⁴ Köylü - Altaş, *Din Eğitimi*, 63; Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 7.

⁵Recai Doğan – Remziye Ege, *Din Eğitimi El Kitabı*(Ankara: Grafiker Yayınları, 2012,. 55.

⁶ Köylü - Altaş, *Din Eğitimi*, 70.

⁷ M. Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 37.

⁸ Doğan - Ege, *Din Eğitimi El Kitabı*,59.

⁹ Doğan - Ege, *Din Eğitimi El Kitabı*,103.

¹⁰ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012), 19.

İslam'da eğitim Kuran bağlamında "rab" kelimesi ile ifade edilmektedir. Rab kelimesinin taşıdığı manalar ise, "ıslah etmek ve bunu devamını sağlamak, bir şeye sarılmak ve bir şeye yeni bir şey eklemek"¹¹ olarak ifade bulmaktadır. Bu noktada Kur'an'daki ifadelerden Rab kelimesinin sahip olma, yetiştirme ve terbiye etme¹² gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Terbiye ise, Rab kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Bu bağlamda İslam'da Rab kelimesi Allah yerine kullanıldığında, kavramın iki farklı yönü ortaya çıkabilmektedir. Kavramın ilk yönü, Allah için kullanıldığında insanın gelişmesi ve yetişmesinde Allah'ın terbiye etmesi anlamını taşımaktadır. Bu noktada Hz Peygamberin "Beni Rabbim terbiye etti ne güzel terbiye etti."¹³ şeklindeki ifadesi, ilahi terbiye anlamı taşımaktadır. Terbiye kelimesi insan için kullanıldığında ise insanın başka bir insanı eğitmesi, iyiye ve doğruya yönlendirmesi gibi bir anlam taşımaktadır. Buna göre terbiye kelimesinin ilahi ve beşeri yönlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.¹⁴ Bu yönüyle bakıldığında Hucurat suresinin insani terbiye etme gayesi taşıdığı ifade edilebilir.¹⁵

Beşeri olan terbiye yönteminin nasıl olacağı yine Kur'an'da bize bildirilmiştir. Nüzul nedenine göre her bir ayet veya surenin eğitim yöntemleri konusunda yol gösterici olduğu düşünüldüğünde nüzule neden olan olay ve onu geliştirmeye çalışan bir eğitim etkinliğinin varlığı bizi strateji, yöntem ve ilke kavramlarına götürmektedir.¹⁶ Buna göre hedeflenen değişikliğe ulaşmak için yöntem belirlemeye yön verecek olan araca strateji adı verilir.¹⁷ Yöntem, eğitim sırasında takip edilen genel yolu ve uygulama esasını tanımlar.¹⁸ İlke ise öğretim sürecinde genel esasları barındıran evrensel nitelik taşıyan unsurlardır. Yani yöntemler ilkelere göre belirlenir ve uygulanır.¹⁹

Din eğitimi ilkelerini ise farklı sure ve konulara göre değiştirmekle birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür;²⁰

- 1.Çok yönlülük ilkesi,
- 2.Tedricilik ilkesi,
- 3.Akıl yürütme ilkesi
- 4.Bütünlük ilkesi
- 5.Hidayet ilkesi

¹¹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 8. Baskı, 2009), 105.

¹² Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, 105.

¹³ Celaleddin Ebu'l Fazl Abdurrahman b. Kemâleddin Ebû Bekr b. Muhammed el-Huzayrî es-Suyuti, *Camîu's-Sağîr* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2008) 1/224, Hadîs No: 310.

¹⁴ Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 9.

¹⁵ Mehmet Çalışkan, "Hucurat Suresi Bağlamında Takva", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Haziran 2017), S. 103-104.

¹⁶ Musa Kazım Yılmaz, "Hucurat Suresinde Öne Çıkan Âdâb-ı Muâşeret". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /38 (Aralık 2017), s.2-3.

¹⁷ Muhammet Yılmaz, *Etkili Öğretmenlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2013), 235.

¹⁸ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar* (Ankara: TDV Yayınları, 4. Baskı, 2001), 227-228; Yılmaz, *Etkili Öğretmenlik*, 235-236.

¹⁹ Kerim Aydın - Mehmet Şanver, "İsrâ Sûresi'ne Eğitimsel Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/2 (Ocak 2014), 38.

²⁰ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*, (İstanbul: TİDEF Yayınları, 3. Baskı, 2010), 324-330; Mahmut Topcu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2014), 57-68.

6. Sebep- sonuç ilkesi.

7. Bireye görelilik (gelişim sürecine görelilik) ilkesi

8. İtidal ilkesi

9. Kabiliyet ve mertebeye göre eğitim ilkesi

10. Bilginin kaynağı ve yararlılığı ilkesi.

Genel anlamda öğretim yöntemlerinin pek çok tasnif ve sıralaması olsa da konunun çok dağılmaması açısından genel olarak eğitim yöntemlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;²¹

1. Anlatma (Takrir) Yöntemi,
2. Soru-cevap (İsticvap) Yöntemi,
3. Karşılaştırma (Mukayese) Yöntemi,
4. Problem Çözme Yöntemi,
5. Tartışma (Münakaşa) Yöntemi,
6. Gezi- Gözlem Yöntemi,
7. Teşbih (Benzetme) Yöntemi,
6. Özendirme ve Sakındırma Yöntemi,
7. Gösteri (Demonstrasyon) Yöntemi,
8. Rol Oynama (Drama) Yöntemi,
9. Grup (Küme) Çalışması Yöntemi,
10. Pekiştirme (Teşvik) Yöntemi,
11. Buldurma (Sokrates) Yöntemi,
12. Örnek Olay İncelemesi Yöntemi
13. Beyin Fırtınası Yöntemi
14. Temsili Anlatım Yöntemi
15. Tedriç Yöntemi
16. Akıl Yürütme ve Gözlem Yöntemi
17. Ödül- Ceza Yöntemi,
18. Tekrar Yöntemi,
19. Öğüt (Telkin) Yöntemi.

Kur'an'ın eğitim metotlarına genel olarak bakıldığında bireylerin eğitiminde; sevgi ve merhamet duygularıyla yaklaşım²² yumuşak ve dostça bir tavır, tatlı ve güler yüz ile

---

²¹ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*, 316-323; Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2004), 85-203; Ertürk, *Rahman Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008), 34-35.

²² el-Âli İmran, 3/ 159

yaklaşım²³ güzel konuşmak²⁴ akli kullanmak²⁵ başta olmak üzere pek çok iletişimsel üslubun sıralandığı görülür.²⁶ Bununla birlikte esas olanın daha önce de ifade edildiği üzere bireyin içinde bulunduğu durumun eğitim yöntemini belirlemede esas olduğu ifade edilmelidir.

Netice olarak insanın eğitimi konusuna özel bir önem veren İslam, her koşul ve durumda bunu ispat etmiştir. Tüm bunlardan hareketle bireylerin farklı özelliklerinin göz önüne alınarak bir eğitim işinin yürütüldüğü ifade edilebilir. Hucurat suresinde yapılan inceleme neticesinde de benzer bir sonuca ulaşıldığını ifade etmek gerekir. Söz konusu surede ilke ve yöntemlerin bireysel ve toplumsal yönleri ele alınarak bir inceleme yapılmış ve bu açıdan değerlendirilmiştir.

3.Hucurat Suresi'nin Kimliği

Yüce Allah tarafından gönderilen Kur'an-ı Kerim, insanın eğitimini amaçlaması açısından, başlı başına bir eğitim kaynağıdır. İnsanları dünya ve ahirette mutluluğa ve doğru yola ulaştırmayı hedefleyen²⁷ doğru yolu göstermek ve insanları bu yolda eğitmek üzere gönderilmiştir.²⁸ Allah'ın en üst eğitici olduğu düşünüldüğünde; insanın ruhsal durumunu, şahsiyetinin temel ve genel niteliklerini, nelerin insanlar için motivasyon kaynağı olduğunu en iyi bilebilecek varlık, o insanı var eden Allah'tır.²⁹

Hucurat suresi adını dördüncü ayette geçen "odalar" manasına gelen "hucurat" kelimesinden almıştır. İnş sırasında 105, Kur'an'da ise 49. sıradadır. Toplam 18 ayetten oluşmaktadır. Konusu Müslümanların disiplinlerini sağlamak üzere bir takım bireysel ve toplumsal düzenlemeler içeren adap kurallarından oluşmaktadır.³⁰ Sure konularını kısaca; Allaha ve Resulüne itaat, saygı ve hürmet göstermek, bilgi ve haberlerin kaynağını ve doğruluğunu araştırma, insanlarla alay etmek ve küçük görmenin yasaklanması ve insan ilişkilerinde gıybet tecessüs ve kötü zannın yasaklanması şeklinde sıralamak mümkündür.³¹

Hucurat suresi, bireysel ve toplumsal eğitim yöntemleri ile özel ve genel ahlak kuralları çerçevesinde insan ilişkilerinde davranışların nasıl olması gerektiği konusunda örnekler barındırmaktadır. Bu örneklerin evrensel geçerliliğinin olduğu ifade edilebilir.³²

4.Hucurat Suresi'nde Kullanılan Din Eğitimi İlkeleri

Hucurat suresinde yapılan incelemede insan ilişkilerini geliştirmeye ve davranış değiştirmeye dönük ilkelerin var olduğu görülmektedir. Tespit edilen bu ilkelerin bireysel

²³ et-Taha, 20/ 44, et-Tevbe, 9/ 6, en-Nisa, 4/ 90

²⁴ el-İsra, 17/ 53

²⁵ el-Araf, / 179; el-Furkan, 25/ 43- 44

²⁶ Bu konuda bkz: Mehmet Fatih Öztürk, *Mücadele Suresinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008), 43-64.

²⁷ el-Bakara 2/185.

²⁸ Topcu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 68.

²⁹ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, 111-112.

³⁰ Fatih Güdürü - Ramazan Buyrukçu. "İman ve Ahlak Eğitimi Açısından Hucurât Suresi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 / 2 (Aralık 2019), 149.

³¹ Vehbe Zuhayli, *Et-Tefsirü'l-Münir* (İstanbul: Bilimevi Basın Yayın 2013), 439; Mehmet Yusuf Haklı, "Hucurat Suresindeki Ahlaki İlkeler Doğrultusunda Evlat Terbiyesi". II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu, ed. Abdullah Kartal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dersigisi Yayınları, 2019), 1/622.

³² Mehmet Yusuf Yagır, "Günümüz Medyasının Hucurat Suresindeki Bazı Ahlâki İlkelere Göre Değerlendirilmesi". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mart 2018), s.639-640.

ve toplumsal yönlerinin olduğu ifade edilmelidir. Buna göre surede akıl yürütme, düşünme, tedricilik ve bütünlük ilkelerine yer verilmiştir.

4.1. Akıl Yürütme ve Düşünme İlkesi

Hucurat suresinde dikkat çeken önemli hususlardan biri insanların düşünmesini ve misalleri karşılaştırma yapmalarını sağlayan bir üslubun kullanılmış olmasıdır.

Akl, kuşkusuz Allah'ın insanlara bahsettiği en büyük ve önemli bir nimettir. Allah akli kullanmaya verdiği önemi Kur'an'da dile getirmiş³³ ve akli olmayan kişiyi dini vecibelerden de sorumlu tutmamıştır. İnsan akli sayesinde doğruyu yanlıştan ayırabilir, yaratıcısına ulaşabilir, araştırabilir, sorgulayabilir, olaylar ve olgular üzerine düşünüp aklederek kendine yön verebilir. Bu doğrultuda Kur'an'da pek çok ayette düşünen ve tefekkür edenlerin her anlamda mutluluğu yakalayabileceği ifade edilerek insanların düşünmeye teşvik edildiği görülür.³⁴

İnsan düşünebilmesi ölçüsünde diğer varlıklardan ayrılan bir varlıktır. Düşünmenin farklı bir boyutu ise akıl yürütmedir. Buna göre insan çevresindeki olaylar üzerine gözlem yaparak bunlar üzerinden zihni faaliyetler sonucu yeni hükümlere ulaşabilen bir varlıktır. Eğitim çerçevesinden bakıldığında ise kişiye kazandırılması gereken bir özellik olarak akletme ve düşünme sonucu davranış geliştirme eğitimin genel hedeflerinden biridir.³⁵

Hucurat suresinde dördüncü ayette yer alan, *“odanın dışında sana seslenenlerin çoğu akıl edemezler.”* ifadesinde insanların Peygambere karşı sergiledikleri davranışın saygı ve terbiye açısından düşüncesizlik olduğu belirtilmiştir.³⁶ Ayetin nüzul sebebine göre Peygamber istirahatata çekildiği sırada, bir gurup insan Peygamberi odanın dışından yüksek sesle çağırmıştır.³⁷ Bu davranış söz konusu ayet ile yerilmiştir. Düşüncesizlik olarak nitelenen davranış incelendiğinde ise Peygamber dahi olsa bir insan olarak Hz Muhammed'in kişisel ihtiyaçları için istirahatata çekilebileceği, O'nun da bu tür ihtiyaçlarının olabileceğinin vurgulandığı görülür. Ayetin hemen devamında ise çözüm önerisi olarak insanların sabırlı olmaları tavsiye edilmiştir.³⁸ Bu açıdan bakıldığında ise bu gibi olumsuz sözleri mazhar olmamak için sabretmek ve düşünceli hareket etmek gerektiği sonucunu çıkarabiliriz.³⁹

Yine aynı şekilde altıncı ayette ifade bulan, *“bir fasık size haber getirdiğinde onu araştırın”*⁴⁰ sözleri akletmek için insanın bir veri ve bilgiye ihtiyacının olduğu vurgulanarak, gerçek bilgi dışında düşünmeden hareket edenlerin sonucunun pişmanlık olabileceği vurgulanmıştır.

Ayrıca surenin; *“Ey iman edenler! Erkekler diğer erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe*

³³ el-Mü'minun 23/80.

³⁴ Topçu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 64-65.

³⁵ Aydın - Şanver, “İsrâ Sûresi'ne Eğitsel Bir Bakış”, 35.

³⁶ Yılmaz, “Hucurat Suresinde Öne Çıkan Âdâb-ı Muâşeret”. s.7.

³⁷ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Umud Matbaası, Cilt VII), 186.

³⁸ Hucurat 49/4-5.

³⁹ Gündürü-Buyrukçu. “İman ve Ahlâk Eğitimi Açısından Hucurât Suresi”. s.156.

⁴⁰ Hucurat 49/6.

etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır.”⁴¹ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”⁴² ayetlerinde zikredilen, alaya alma, lakap takma, gıybet, kötü zan, karalama gibi insan ilişkilerine zarar veren durumlarda, insanlara doğru olanın tövbe etmek olduğu hatırlatılarak bu konuda düşünce yolu gösterilmiştir. Bu konuda insanların tövbe etmeleri ve düşünceleri istenmiş, hatta gıybet edenin ölü kardeşinin etini yemiş gibi bir durum içinde olacağından hareketle, bu misalle akletmeleri istenmiştir.

Konuya günümüz eğitim şartlarından baktığımızda eğitim sistemimizin temelini yapılandırmacı eğitim yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu anlayışın temelleri incelendiğinde bireyin düşünmesi ve düşünerek kendi isteği ile hareket etmesi istenmektedir.⁴³ Öğrendiği bilgileri kendi davranışları ile yaparak-yaşayarak uygulaması ve yaşadığı bu durumun zihinsel bir aktiviteye dönüşmesi bireyin aklını kullanması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle akli kullanma ilkesinin evrensel bir boyutu olduğunu ifade etmek mümkündür.

4.2.Tedricilik İlkesi

Tedricilik kelimesi lügatte, “*aşama aşama, derece derece, basamak basamak*”⁴⁴ gibi manalara gelmektedir. Eğitim açısından ise tedricilik, bir şeyin ne zaman ve nasıl verileceğini ifade eder. Allah Teâlânın Kur’an’da zikrettiği emir ve yasakların hangi zamanlarda emredilip hangi zamanlarda yasaklandığı incelendiğinde tedricilik ilkesinin en somut örneği görülecektir. İslam’ın ilk yıllarından itibaren Hz Peygamber’in davetini bir kaç kişiye iletmesinin, sonra yakın çevresine daha sonra da açıkça bütün insanlığa aktarması yine tedricilik ilkesi ile ilgili olduğu görülür. Kur’an’ın tek seferde değil de yaklaşık yirmi üç yıl gibi bir zamanda parça parça inmiş olması da bu konuya verilecek güzel bir örnektir.⁴⁵

İslam’ın ilk yıllarından bugüne bakıldığında; namaz ibadetinin hicretten hemen iki yıl önce farz kılınması, diğer ibadetlerin de hicret sonra emredilmesi de bu konuya örnek verilebilir. Buna göre tedricilik ilkesinde esas olan, muhatabın ne zaman neye ihtiyacı olduğunu ve verilerek istenen yeni şeylere hazır olup olmadığının bilinmesidir.

Hucurat suresi incelendiğinde ayetlerin tedrici olarak ahlaki ilkeler barındırdığı görülmektedir. Öncelikle Müslümanların Allah’a ve Resul’üne karşı nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiği ifade edilmiş⁴⁶ sonrasında toplumsal olarak insanlar arası ilişkileri belirleyen ahlak kurallarının bazıları verilmiş⁴⁷ daha sonra da bireysel manada iman ve iman ehlinin vasıfları zikredilerek⁴⁸ sıralı ve aşamalı bir şekilde iman ve ahlak eğitimi yapılmıştır.

Surede kişinin kendine saygısını artırmak ve değerini hatırlatmak için bireysel konuların yanında toplumsal ahlaki ilgilendiren unsurlara da yer verildiği görülmektedir. Bireysel

⁴¹ Hucurat 49/11.

⁴² Hucurat 49/12.

⁴³ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), “*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı*”.Ankara: 2018, (Erişim 10 Mayıs 2020).

⁴⁴ TDK, Türk Dil Kurumu. “*Sözlük*” (Erişim 10 Mayıs 2019).

⁴⁵ Nisa Sunar, *Enbiya Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007), 94.

⁴⁶ Hucurat 49/1-5.

⁴⁷ Hucurat 49/6-11.

⁴⁸ Hucurat 49/12-18.

olarak sabırlı olma, takva sahibi olma, tefekkür etme gibi konulara ağırlık verilirken; toplumsal manada ise insanın diğer insanlarla ilişkilerinde adalet, saygı, sevgi, merhamet, bağışlama, gibi yapıcı değerler etrafında birleşmeleri; alay etme, gıybet, teccüss, başa kakma, kötü zan gibi yıkıcı unsurlardan uzak durmaları istenmektedir. Bu da tedrici eğitim unsuru olarak ön plana çıkmaktadır.

Din eğitimi açısından bakıldığında tedricilik ilkesinin eğitimin neredeyse tüm alanlarında kullanıldığını ifade edebiliriz. Çünkü eğitimde asıl olan istendik bir sonuca ulaştıran etkin bir süreçtir. Süreç içerisinde bireyin davranışlarını toptan değiştirme imkânına sahip olunamayacağı için, kademeli olarak ve kritik eşikler dikkate alınarak bir sürecin izlenmesi elzemdir.

Mevcut eğitim sisteminde benimsenen ilkelerden biri tedricilik ilkesidir.⁴⁹ Bireyin yaşı, gelişimsel özellikleri vb. değişkenler göz önüne alınarak eğitim basitten karmaşığa, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene vb. bir yol izlenmektedir.⁵⁰ Bu noktada tedricilik ilkesinin zaman ve mekân şartı olmaksızın evrensel bir yönü olduğundan söz edilebilir.

4.3. Bütünlük İlkesi

İnsan ruhi ve bedeni yönü bulunan bir varlıktır. Buna göre her iki yönün de kendince ihtiyaç ve gereksinimleri vardır.⁵¹ Bedeni gereksinimlerinin yeme içme, barınma, uyku ve benzeri gibi ihtiyaçları olduğu düşünüldüğünde bir genelleme yapmak veya genel olarak bütün insanların benzer ihtiyaçlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ruhsal ihtiyaçlar açısından böyle bir genelleme yapmak mümkün değildir. Çünkü her insan için farklılıklar mevcuttur.⁵²

Bu doğrultuda incelediğimiz Hucurat suresinin bedeni gereksinimlerinden ziyade, insanın ihtiyacı olan manevi gereksinimleri karşılayan unsurları barındırdığını görüyoruz.⁵³ Daha önce de ifade edildiği gibi bu surede insanların gerek bireysel gerek toplumsal gerekse yaratıcıya karşı bilmesi gereken iman ve ahlak kuralları belirtilerek bu konuda sadece bir kişinin değil tüm insanların düşünüldüğü ifade edilmektedir. Bu noktada toplumsal bütünlük algısının yanında, bireysel bütünlüğün de önemine dikkat çekildiği görülmektedir.⁵⁴

Bu bağlamda surenin bütünlük içerisinde önce Allah'a Resulüne itaat ve gereken saygı kuralları zikredilmiş, akabinde toplumsal ve bireysel ahlaki ilkeler sıralanarak insanların bu konuda eğitiminin hedeflendiği görülmektedir. İlk beş ayet incelendiğinde Allah ve Resul'üne karşı doğru olmayan davranışların zikredildiği görülmektedir. Altı ile on birinci ayetler arasında toplumsal ahlak kuralları ile bireysel ahlaki davranış eğitiminin birlikte verildiği anlaşılmaktadır. Son kısımda ise iman konusuna dikkat çekilerek inananların davranış eğitiminden geçtiği görülmektedir.

Günümüz şartlarında bütünsel gelişim özellikleri dikkate alınarak eğitim programlarının⁵⁵ düzenlendiği ve uygulandığı düşünüldüğünde Kur'an'ın tarihsel süreç içerisinde geçmiş

⁴⁹ MEB, "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı", 21:31.

⁵⁰ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*, 322.

⁵¹ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*, 324.

⁵² Topçu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlihi*, 60-61.

⁵³ Naci Kula, "Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi Ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), ss.49-56.

⁵⁴ Hucurat 49/11-12.

⁵⁵ MEB, "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı", 1-5.

aydınlatan ve geleceğe ışık tutan eğitim kaynağı olarak söyleyecek çok sözü olduğu anlaşılmaktadır.

5. Hucurat Suresi'nde Kullanılan Din Eğitimi Yöntemleri

Hucurat suresinde yer bulan ilkelerin ardından din eğitimi yöntemi olarak zikredilebilecek yöntem çeşitleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre surede öğüt(telkin), temsili anlatım ve soru-cevap yöntemlerine yer verildiği görülmüştür.

5.1.Öğüt(Telkin) Yöntemi

Öğüt kavramına din eğitimi penceresinden bakıldığında, “*kişiye kalbini yumuşatacak ve Allah’ın azabından kurtaracak şeyleri hatırlatmaktır*”⁵⁶ şeklinde bir tanımlama yapılabilir. Bu yönüyle bakıldığında öğüt içerisinde tatlı ve ikna edici bir dil kullanılması gerektiğini ve insanın faydasına olan bilgilerin hatırlatıldığını söyleyebiliriz.⁵⁷

Eğitim yapılırken eğiticinin, olabildiğince yumuşak ve tatlı dilli olması gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılacak bir eğitimin hedeflerine ulaşması da mümkündür. Mevdudi’ye göre öğüt kavramı, karşı tarafı ikna edici bir tavır olarak tanımlanırken aynı zamanda karşı tarafın duygularının da dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Öğüt yöntemi ile karşıya bilgi verirken takınılan üslup, bilginin değeri üzerinde etkili olacağından olumlu iletişim önemlidir. Ayrıca öğüt ve nasihatte muhataba asla tepeden bakıyormuşçasına bir üslup takınılmamalıdır.⁵⁸ Nitekim Kur’an’da bu hususa dikkat çekilerek Peygamberin öğüt verici vazifesi de hatırlatılmaktadır.⁵⁹ Ayrıca öğüdün inananlara fayda sağlayacağı yönünde ayetlerin⁶⁰ varlığı da din eğitiminde bu yöntemin önemine bir kez daha dikkat çekmektedir.

Hucurat Suresi genel olarak incelendiğinde baştan sona öğüt ve nasihat içeren bir sure olduğu söylenebilir. Hucurat suresini nüzul sebebi düşünüldüğünde, yeni bir toplum inşası sürecinde, toplumun ihtiyacı olan gerek yönetici gerek insanlar arası muamelelerde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği öğüt ve nasihat çerçevesinde, muhatabın durumuna göre ifade edildiği görülmektedir. Bu noktada Hucurat suresinden çıkarılabilecek öğütleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- a. Allah ve Resülü onun sözü üstüne söz söylememek.⁶¹
- b. Allah’a karşı gelmekten sakınmak.⁶²
- c. Peygamberin yanında münakaşa etmemek.⁶³
- d. Sabretmek.⁶⁴
- e. Bir haberin doğruluğunu araştırmak.

⁵⁶ Ertürk, *Rahman Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 91.

⁵⁷ Suat Cebeci, “Din Öğretimi Yöntemleri”. *Etkili Din Öğretimi*, 311.

⁵⁸Ebu'l A'la Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, C. 5, Trc. Muhammed Han Kayani Vd., 1985), 70-72.

⁵⁹en-Nisa 4/63; el-Casiye 45/21-22; en-Nahl 16/125.

⁶⁰ ez-Zariyat 51/55.

⁶¹ Eren, “Hucurat Suresinde Ahlâki İlkeler”. s.9-11.

⁶² Hucurat 49/1.

⁶³ Hucurat 49/2.

⁶⁴ Hucurat 49/5.

- f. Allah ve Resulü'ne itaat etmek ve O'nun bize uyması için zorlamamak.⁶⁵
- g. Kötü ve çirkin işleri düzeltmek.
- h. Kavgaları önlemek.
- ı. Adaleti tesis etmek.⁶⁶
- i. İnsanları alaya almamak.
- j. Başkalarını karalamamak.
- k. Gıybet ve zandan kaçınmak.⁶⁷
- l. Takva konusunda yarışmak.⁶⁸
- m. Yalnız Allah'a ve Resulü'ne itaat etmek.⁶⁹
- n. Allah uğruna mal ve can ile mücadele etmek.⁷⁰
- o. Sahip olunan nimetleri başa kakmamak, şükretmek.⁷¹

İslami açıdan bakıldığında telkinin, öğüt vermek ile benzer anlamlar taşıdığı ifade edilebilir. Telkin metodunda asıl olan unsur, kişilerin aklını kullanarak kendi kendini yönlendirmesi ve dışarıdan gelen bilgileri kendince düzenlemesidir. Bu doğrultuda kişilerin duygu durumlarının üst seviyede olduğu bir zamanda aklını kullanma gücü geri çekilebilir. Bu yüzden telkinde bulunacak kimse öncelikle muhatabın duygusal durumunu gözlemlemeli ve tanımalı sonrasında planlı bir şekilde telkine kalkışmalıdır.⁷²

Hucurat suresi açısından meseleye yaklaştığımız da ise ayetlerde verilen öğütlerin ve mesajların birey ve toplumun içinde bulunduğu durum doğrultusunda verildiğini söyleyebiliriz. Sure başından sonuna kadar incelendiğinde Allah Resul'üne itaat ve saygı konusunda dikkatli olunması, toplumsal ilişkilerde nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi konular zikredilirken kişi ve toplumların hazırbulunuşluklarının gözetilmesi üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Hucurat suresinde iman ve ahlak konusunda verilen bilgilerin telkin metoduna uygun bir şekilde verildiği görülmektedir. Öncelikle muhatapların hangi duygu durumu içerisinde nasıl davranmaları gerektiği tespit edilmiş, ve kişilerin durumlarına göre bir davranış biçimi telkin edilmiştir.

Günümüz eğitim öğretim uygulamalarına bakıldığında örgün veya yaygın kurumlarda önceden belirlenmiş programlar doğrultusunda bireylerin içinde buldukları duruma göre eğitimin düzenlendiği görülmektedir.⁷³ Buna göre telkinin bir noktada bireyin öğrenme için tüm uyarılarının en aktif olduğu anda öğretimi gerçekleştirmek olduğu ifade edilebilir.

5.2. Temsili Anlatım Yöntemi

⁶⁵ Hucurat 49/7-8.

⁶⁶ Hucurat 49/9.

⁶⁷ Hucurat 49/11-12.

⁶⁸ Hucurat 49/13.

⁶⁹ Hucurat 49/14.

⁷⁰ Hucurat 49/15.

⁷¹ Hucurat 49/16-18.

⁷² Topçu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 75.

⁷³ MEB, *"Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı"*.

Temsil kavramı, misal verme kökünden türemiş bir kelime olup bir fikrin veya düşüncenin daha iyi kavranabilmesi için, örnek verme, benzetme, misal verme gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁴ Kur'an incelendiğinde pek çok ayette insanların düşünmesi ve anlaması için basit veya karmaşık mesajlar verilmiştir.⁷⁵ Eğitim açısından bakıldığında örnekleme ve benzetme gibi konularda bu yöntemin kapalı manaları açıkladığı, uzak olanı yaklaştırdığı, soyut olan bir fikir somut şekle dönüştürdüğü söylenebilir.⁷⁶

Temsil metodunun en önemli yönü soyut olan bir ifade veya kavramı somut bir şekle büründürerek sunmasıdır. Bu açıdan indiği dönemden günümüze anlaşılmasında zorluk çekilen kavramlardan cennet, cehennem, ahiret, melek vb. kavramların çeşitli örneklerle sunulması konunun anlaşılması bakımından önemlidir.⁷⁷

Hucurat suresi 11 ve 12. ayetlerinde toplumsal ilişkileri zedeleyen alay, karalama, lakap takma, başkasının kusurlarını araştırma ve gıybetin yasaklanmasının ardından "sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?" buyrulması bir benzetme örneği verilmiştir. Buna göre başta zikredilen soyut kavramların somut olarak karşılığının ölü kardeşin etini yemek gibi bir davranış olduğu ifade edilerek anlatımın kolaylaştırıldığı söylenebilir.

Örneklendirme veya canlandırma şeklinde de ifade edilebilecek bu yöntem eğitim ortamlarında sıkça kullanılmaktadır. Özellikle din eğitimi açısından düşünüldüğünde öğrencilerin algılamada güçlük çektikleri konularda örnekleme ve benzetim yapılabilmektedir.

5.3.Soru Cevap Yöntemi

Soru cevap, geçmişten bugüne sıkça başvurulan bir eğitim yöntemidir. Eğitim açısından bakıldığında bu yöntemin öğrenen kişiyi düşünmeye teşvik ettiği, fikir üretmesini ve yeni fikirler geliştirmesini sağlayarak eğitim sürecine dahil olmasını sağladığı görülür.⁷⁸ Bu noktada en iyi eğitimci Allah, bizlere Kur'an'da bu amaçla pek çok soru sorarak düşünmemizi ve buna göre hareket etmemizi isteyerek davranışlarımızı irdelemeye davet etmektedir.⁷⁹

Ayrıca soru sormak öğrenmek açısından da bireyin neye ihtiyacı olduğunun ortaya çıkması anlamında önemlidir. İnsan soru sorarak hem ihtiyacını gidermiş hem de varsa eksik yönlerini bularak tamamlamış olur.⁸⁰ Asr-ı saadet döneminde de sıkça uygulanan bu yöntem, mescitte insanların Peygambere soru sormaları ve Peygamberin de bunları cevaplaması ile devam etmekteydi. Bu yöntemle İslam'ın anlatıldığı ve aktarıldığını söylemek mümkündür.⁸¹

⁷⁴ Topçu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 69.

⁷⁵ el-Ankebut 29/41.

⁷⁶ Topçu, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*, 70.

⁷⁷ Ertürk, *Rahman Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 52.

⁷⁸ Suat Cebeci, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*, 311; Sevil Büyükkalan Filiz. "Soru Cevap Yöntemi Eğitiminin Öğretmenlerin Soru Sorma Bilgisi ve Soru Sorma Tekniklerine Etkisi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(Bahar 2009), 169-170.

⁷⁹ Sunar, *Enbiya Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 50.

⁸⁰ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1998), 501- 502.

⁸¹ Ertürk, *Rahman Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 38.

Hucurat suresinde bu yöntemle uyan iki ayetin bulunduğu görülür. Buna göre ilk ayet olan 12. Ayette, “biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”⁸² ifadesiyle insanların hem bir misal üzerine düşünmeleri hem de sorulan soruya hayır diyerek davranışı terk etmeleri istenmiş olabilir. Ayrıca verilen ayet dikkate alındığında terki istenen davranışın hangi davranışa eşdeğer olduğu üzerine misal verilerek, insanların kendi istekleri ve iradeleri ile olumsuz olan davranıştan vazgeçmeleri hedeflenmiştir.

Konuyla ilgili 16. ayette ise “Allah’a dininizi siz mi öğreteceksiniz?”⁸³ ifadelerinde Allah Teala insanların bilgilerinin aciz olduğuna, yer ve gökler arasında her şeyin bilgisinin Allah’ın katında olduğuna dikkat çekerek, insanların haddi aşmamaları gerektiği düşüncesine ulaşmaları istenmektedir. İlgili ayet üzerine düşünüldüğünde gerçek manada iman etmede dil ile ifadenin yeterli olmayacağı, imanın davranışa dönüştürülmesi gerektiğinin hatırlatıldığı görülmektedir. Ayrıca inanç gereği yapılan davranışların karşılık beklemeden yapılması ve başa kakılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Günümüzde soru-cevap yönteminin sıkça kullanıldığını ifade etmek yersiz olmaz. Örgün ve yaygın eğitim materyalleri olarak ders kitaplarında konuya dikkat çekmek, öğrencileri güdülemek, uyarıcıları harekete geçirmek vb. durumlarda öğretimin başında; öğrenilenleri tekrar etme ve pekiştirme, konuların öğretimi hakkında sağlıklı dönüt alabilmek için ders sonlarında soru cevap yöntemine sıkça yer verilir. Soru cevap yönteminin muhatabın ihtiyacına göre şekillenmesi ve ihtiyaçları gidermesi, öğretim ortamlarında merak unsuru ile öğrenme isteği uyandırması açısından önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

6.Sonuç

İnsanlık tarihi kadar geçmişe sahip olan eğitim, her zaman her toplumda varlığını göstermiştir. Tarihsel verilere bakıldığında her toplumun din eğitimi için kullandığı kaynakların genelde kutsal kabul edilen kaynaklar olduğu görülmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eskiye uzanan kutsal eserlerin varlığı, geçmişten günümüze ilahi kaynaklı olmasından hareketle benzer amaçlar edinmişlerdir. Bu amaçlara ulaşmak için kutsal metinlerde insan-yaratıcı, insan-evren ve insan-insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ifade edilmiş ve insanlara yol gösterilmiştir. Ayrıca insanlara kutsal metinlerin yanında onları yaşayarak örnek olan peygamberler gönderilmiştir. Peygamberlerin gönderildikleri topluma ilahi mesajı iletmenin yanında, bu emirleri uygulayarak insanlara örnek olma gibi sorumlulukları da bulunmaktadır.

Peygamberlerin örneği ile başlayan bu süreç zaman içinde gelişen şartlara bağlı olarak farklı yöntemlerin de izlenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle din eğitiminde önemli bir kaynak olarak Kur’an’ın incelenmesi ve din öğretimi ilke ve yöntemlerinin belirlenmesi elzemdir. Kur’an’ın ilahi yönü olan ve insanların doğru yolu bulmaları için gönderilen evrensel bir kitap olduğu düşünüldüğünde, doğru yola ulaşmak için yöntemlerin olması kaçınılmazdır.

Bu düşüncelerle çalışmamızda Kur’an surelerinden Hucurat suresinin barındırdığı ilke ve yöntemleri tespit ederek Kur’an’ın açıklanan mesajının keşfedilmesine katkı sunmaya çalışılmıştır. Netice olarak Hucurat suresinde bireylerin eğitiminde temel olan ilkelerden; bireysel ve toplumsal bütünlük, tedrici olarak öğretme, akıl yürütme ilkelerini; yöntem olarak da günümüzde sıkça kullanılan, soru-cevap, temsil, öğüt gibi yöntemlerin nasıl kullanıldığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu ilke ve yöntemler ile surenin özellikle insanın

⁸² Hucurat 49/12.

⁸³ Hucurat 49/16.

kendisi ve diğerleri ile ilişkilerini düzenlemeye çalıştığı ve toplumsal manada karşılaşılan durumlara nasıl tepkiler verilmesi gerektiği öğretilmiştir. Bunlardan hareketle mevcut eğitim öğretim ortamlarında bu ilke ve yöntemlerin kullanılması ve üzerine yeniliklerin eklenmesi yine insanın bir yöntem arayışını ifade edecektir. Bu arayışta unutulmaması gereken en önemli husus ise eğitilecek olan kişi yada kişilerin duygu durumlarının iyi tespit edilmesi, neye ihtiyacı olduğunun belirlenmesi ve hazırbulunuşluk durumlarının gözetilmesidir.

Tespit etmeye çalıştığımız ilke ve yöntemler genel olarak düşünüldüğünde Kur'an'ın evrensel yönü bir kez daha ortaya çıkmakta ve geleceğe dair pek çok özellik taşımaktadır. Bu özellikleri keşfetmek ise Kur'an'ın genel vurgularından olan akıl yürütmek ve düşünmekten geçmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, Kerim-Şanver, Mehmet, "İsrâ Sûresi'ne Eğitsel Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/2 (2014),27-61.

Aydın, Mehmet Şevki, *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 2004.

Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 8. Baskı, 2009.

Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Büyükalın, Filiz, Sevil, "Soru Cevap Yöntemi Eğitiminin Öğretmenlerin Soru Sorma Bilgisi ve Soru Sorma Tekniklerine Etkisi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, /3(Bahar 2009), 167-195.

Cebeci, Suat, "Din Öğretimi Yöntemleri". *Etkili Din Öğretimi*. İstanbul: TİDEF Yayınları, 3. Baskı, 2010.

Celaeddin Ebu'l Fazl Abdurrahman b. Kemâleddîn Ebû Bekr b. Muhammed el- Huzayrî es-Suyuti. *Camîu's-Sağîr*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1.Cilt, 2008.

Çalışkan, Mehmet, "Hucurat Suresi Bağlamında Takva". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (Haziran 2017), 91-119.

Doğan, Recai (Ed.)-Ege, Remziye (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Eren, Cüneyt, "Hucurat Suresinde Ahlaki İlkeler". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Temmuz 2016), 1-10.

Ertürk, İdris, *Rahman Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 1998.

Güdürü, Fatih - Buyrukçu, Ramazan, "İman ve Ahlâk Eğitimi Açısından HucurâtSuresi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2019), 144-174.

Haklı, Mehmet Yusuf, "Hucurat Suresindeki Ahlaki İlkeler Doğrultusunda Evlat Terbiyesi". *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*, ed. Abdullah Kartal. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dersigisi Yayınları, 2019, 332-343.

Köylü, Mustafa - Altaş, Nurullah, *Din Eğitimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2014.

Kula, Naci, "Hucurat Suresi 10. Ayet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi Ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi". *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 49-56.

MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, "Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı". Ankara: 2018. Erişim 10 Mayıs 2020. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>

Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l Kur'an*. İstanbul: İnsan Yayınları, C. 5, Trc. Muhammed Han Kayani Vd., 1985.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Baskı, 2001.

Öztürk, Mehmet Fatih, *Mücadele Suresinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Sunar, Nisa, *Enbiya Suresinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Topcu, Mahmut, *Münafikûn Suresi'nin Din Eğitimi Açısından Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din BilimleriAnabilimDalı Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 8.Baskı, 2012.

Yagır, Mehmet Yusuf, "Günümüz Medyasının Hucurat Suresindeki Bazı Ahlâki İlkelere Göre Değerlendirilmesi", *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mart 2018), 638-650.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Umut Matbaası, Cilt VII. 2012.

Yılmaz, Muhammet, *Etkili Öğretmenlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2013.

Yılmaz, Musa Kazım, "Hucurat Suresinde Öne Çıkan Âdâb-ı Muâşeret", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /38 (Aralık 2017), 1-30.

Zuhayli, Vehbe. *Et-Tefsirü'l-Münir*. Cilt 13, İstanbul : Bilimevi Basın Yayın, 2013.

TDK, Türk Dil Kurumu. "Sözlük". Erişim 10.05.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=tetric%c3%ae&uid=50361&guid=tdk.gts.5cd6764f68cbd3.95824954

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an Kursu Öğretim Programları". Erişim 15.05.2020. <https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/sayfa/489>

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 106-126/Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 106-126

Journal homepage: <https://apjir.com/>

TERCÜME MAKALE/TRANSLATION

İSLAMİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI: ENDONEZYA ÖRNEĞİNDE MÜSLÜMANLARIN FAALİYETLERİ

Fahrudin, A., Yusuf, H., Witono, T. and Mudzakir, R. "Islamic Social Work Practice: An Experience Of Muslim Activities In Indonesia". *Islamic Social Work Practice : Experiences of Muslim Activities in Asia*, ed. Kana Matsuo. (3:35-59). Shukutoku University, Asian Center for Social Work Research (ACSWR), Chiba City, 2016.

<https://bit.ly/3oymnge>

Yeliz BAYRAM

Dr Öğrencisi, Yalova Üniv., Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı
Phd. Student, Yalova University, Department of Social Work, Yalova/Turkey
yelizkucukbayram@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5379-448X

Öz

İnsanların refahını artırmayı amaçlayan her sosyal etkinlik, aktörlerin kim olduğuna ve hangi yaklaşım veya yöntemi kullandıklarına bakılmaksızın önemlidir. Endonezya'da bu tür faaliyetler, genellikle Kyai, Ustad veya din görevlileri tarafından kullanılan camiler, gayri resmi İslami eğitim kurumu olan pesantrenler (medreseler) aracılığıyla yürütülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Endonezyalı Müslümanlar tarafından bireylerin, ailelerin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamalarına ve sorunlarını çözmelerine yardımcı olmak amacıyla yürütülen faaliyetleri araştırmak ve kaydetmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yöntemi ve kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Birincil kaynakları dini önderler ve faaliyetlere katılan kişilerle yapılan görüşmeler, ikincil kaynakları ise konuyla ilgili daha önce yapılan araştırma raporları ve ilgili dokümanlar oluşturmuştur. Çalışmada Muhammediye, Dompét Zuafa, Pondok Remaja-Yayasan İnbah ve Mescid Terminal olmak üzere dört tür İslami organizasyon incelenmiştir. Çalışma sonuçları, Müslümanlar tarafından başlatılan "sosyal hizmet" faaliyetlerinin sosyal rehabilitasyon, güçlendirme, koruma ve sigorta gibi hemen hemen tüm sosyal refah alanlarında yer aldığını göstermektedir.

Dört olgu ile örneklendirilen bu faaliyetler, sosyal refah sorunlarını ele almayı amaçlamaktadır. Bahse konu sorunlardan kaynaklanan hemen tüm problemlerin finansal çözümünde zekât, infak, sadaka veya vakıflardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada incelenen dört olgu Endonezya'da sürdürülen İslami sosyal hizmet faaliyetleri hakkında yaklaşık bir perspektif sunabilmektedir. Bu faaliyetler sırasında edinilen Müslüman deneyimleri, kökleri yerel geleneklere dayanan profesyonel sosyal hizmet uygulamalarını zenginleştirmek ve geliştirmek için oldukça değerlidir. [Mütercim]

Anahtar Kelimeler: İslami Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Uygulamaları, Endonezya, Müslüman Faaliyetleri

ISLAMIC SOCIAL WORK PRACTICE: AN EXPERIENCE OF MUSLIM ACTIVITIES IN INDONESIA

Abstract

Every social activity aimed to enhance people's well-being is important regardless of who the actors and what approach or method they use. In Indonesia, such activities are commonly conducted by Kyai, ustadz, or religious actors using faith-based institutions, mosques, or pesantren (Islamic non-formal education institution). The goal of this paper is to explore and record Indonesian Muslim activities in helping individuals, families and community to fulfill their needs and address their problems. This qualitative study used not only primary data by interviewing the actors or Islamic leaders but also secondary data, in the form of relevant previous research,

reports and documents. Four types of Islamic organization was studied with qualitative analysis namely Muhammadiyah, Dompot Zuafa, Pondok Remaja-Yayasan Inabah and Masjid Terminal. The study results show that "social work" activities initiated by Muslims are varied in almost all social welfare domains such as social rehabilitation, empowerment, protection, and insurance. These activities represented by four cases are intended to address social welfare problems. Almost all issues arising from these social problems are financed from or facilitated by zakat, infaq, shadaqah, and waqaf. The four cases used in this study can approximately provide the picture of Islamic social work activities in Indonesia. Muslim experiences in running these activities are highly valuable to enrich and develop professional social work practices rooted in local traditions. [Translator]

Keywords: : Islamic Social Work, Social Work Practices, Indonesia, Muslim Activities

Atf / Cite as: Fahrudin A. vd.. "İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Endonezya Örneğinde Müslümanların Faaliyetleri". çev. Yeliz Bayram. *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 106-126.

Giriş

Profesyonel sosyal hizmet çalışmaları Yahudi-Hıristiyan ve Avrupa merkezli dünya görüşü temel alınarak başlamıştır (Barise, 2003). Çok kültürlü duyarlılık, son birkaç on yıldan beri sosyal hizmet mesleğinin sahip olduğu bir değer olmuştur. (Latting, 1990; Singleton, 1994). Bununla birlikte, profesyonel sosyal hizmet uluslararasılaştığından, yerelleştirme de son yıllarda dünya çapında daha fazla kabul gören bir yaklaşım haline gelmiştir (Hokenstad, Khinduka & Midgley, 1992). Ayrıca, giderek daha fazla sosyal hizmet uygulama modeli tarafından, danışanların dünya görüşünü anlamının etkili sosyal hizmet için önemi vurgulandığından, sosyal hizmet eğitime maneviyat öğretiminin entegrasyonu giderek daha fazla dillendirilmektedir. Hook, Huguen ve Augira'nın (2001) belirttiği gibi, bütüncül güçlendirme odaklı ve kültürel olarak uygun sosyal hizmet yaklaşımları kritik bir mesleki beceri haline gelir. (s.3)

Yakın zamana kadar, din, maneviyat ve sosyal hizmet konuları Endonezyalı sosyal hizmet eğitimcilerinin ve sosyal çalışmacıların nispeten az ilgi duydukları alanlar olarak görülmektedir. (Fahrudin, 2005). Dışardan bakıldığında oldukça tezat bir durum olarak görünse de bu tür konular ABD için çok daha ön planda yer almıştır (Canda, 1989; Canda, 1998; Canda & Furman, 1999). Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği Etik Kuralları (NASW, 1999) bireylerin dini inanç ve uygulamalarından çok özel bir şekilde bahseder:

Sosyal hizmet uzmanları danışanlarının ve kendi kişisel ve kültürel değerlerinin, dini inanç ve uygulamalarının etik karar vermeleri üzerindeki etkisinin farkında olmalıdır. Kişisel ve mesleki değerleri arasındaki herhangi bir çatışmanın farkında olmalı ve onlarla sorumluluk çerçevesinde başa çıkmalıdır. (s.3).

Ve açıkça belirtilir ki:

Sosyal hizmet uzmanları, kişisel, dini, politik veya ticari çıkarları doğrultusunda başkalarını sömüren herhangi bir mesleki ilişkiden haksız şekilde yararlanmamalıdır. (s.9).

Endonezyalı sosyal hizmet öğrencileri ve sosyal çalışmacılar mesleki eğitimlerinde nadiren din ve maneviyatla karşılaşabilmişlerdir. Dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip Endonezya'da sosyal hizmet uzmanlarının seküler bir bakış açısına sahip olmaları çok çelişkilidir. Din hem dini kurum içinde hem de dışında insan davranışlarının temel noktası olmalıdır. Madood ve diğerlerinin vurguladığı gibi (1997) din, Güney Asya halkının büyük çoğunluğunun kendilik tanımlamasının merkezinde yer almaktadır. Buna Endonezya Müslümanları dahildir. Sosyal hizmet resmi eğitim müfredatında ve sosyal hizmet pratiklerinde İslami inanç ve uygulamaların belirtilmemesinin sebebinin, İslam'ın Müslüman sosyal hizmet uzmanı ve sosyal hizmet öğrencisiyle bütünleşmiş ve onlar için içselleşmiş bir şey olarak varsayılması olduğu düşünülmektedir. Örneğin, Bandung Sosyal Hizmet Okulu'nda müfredat, sosyal hizmet teorilerini ve uygulamalarını özümsemenin bir

yolu olarak yerel içeriği, yerel topluluk kültürünü ve değerlerini keşfetmeye odaklanmıştır. Öğrenciler, yerel toplum değerlerini, bilgeliğini, kültürünü, sosyal ve ekonomik yapılarını anlamalarına yardımcı olması amacıyla saha çalışmalarına başlamadan önce bir haftalık kültürel eğitimden geçerler. (Fahrudin, 2013). Bu arada, İslami düşüncelerin sosyal hizmet teori ve pratiğine resmi entegrasyonu, 2005 yılında Endonezya'nın Jogjakarta kentinde bulunan "Sunan Kalijaga Devlet İslam Üniversitesi"nde "Disiplinlerarası İslami Çalışmalar-Sosyal Hizmete Yoğunlaşma" adlı lisansüstü sosyal hizmet programının açılmasıyla başlamıştır. Bu program Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı (CIDA) ve Kanada'daki McGill Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. Bu program oluşturulduğunda ve müfredat tasarlandığında, ülkenin sosyal hizmet eğitim ve uygulamalarında İslami düşüncelerin görülmeyişini, İslami değer ve ilkelerin Endonezya kültürünün doğal bir parçası kabul edilmesi ve bunun da sosyal hizmet uygulamalarına derinlemesine gömülü olduğu düşüncesi olarak açıklayabiliriz. Ancak, birçok tarafın İslam ilkelerinin Endonezya'daki sosyal hizmet eğitimi ve uygulamalarına resmi olarak entegre edilmesi yönünde çaba sarf ettiği de unutulmamalıdır. Proje kapsamında müfredat geliştirilirken seküler kamu üniversitelerindeki diğer sosyal hizmet bölümlerinden farklı bir müfredat tasarlanmasının gereğini ve önemini bu sürece dahil olanlar ileri sürmüşlerdir. Tarafımdan da müfredatın İslami değerler ve felsefesini içermesi ve "İslam ve Sosyal Hizmet" ilişkisini net bir şekilde vurgulayan bir dersin programda mutlaka yer alması gerektiği önerilmiştir. (Fahrudin, 2013).

Endonezyalı sosyal hizmet uzmanlarının Açe eyaletinde ve diğer bölgelerde meydana gelen Tsunami olayında yaşadıkları deneyimler de yerel dil, yerel dini uygulamalar ve gelenekleri içeren yerel kültürü ve Nahdatul Ulama (NU) ve Muhammediye gibi İslami mezheb ve İslami organizasyonların Müslüman topluluklar üzerindeki etkilerini anlamının önemini vurgulamıştır.

Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Çalışma birey ve kurum olmak üzere iki grup üzerinde yapılmıştır. Sosyal hizmet faaliyetlerinin örneklemleri olarak Muhammediye, Dompot Zuafa, Pondok Remaja Yayasan Inabah ve Dewan Keluarga Mescidi seçilmiştir. Bu dört kurumun seçilme sebebi ilgili kurumların araştırmacıların erişimine açık sosyal yardım çalışmaları yürütmesidir. Bu çalışmaya ait veriler hem birincil hem de ikincil kaynaklardan toplanmıştır. Birincil veriler, seçili örneklerle yüz yüze derinlemesine görüşme ve seçkin Müslüman sosyal hizmet aktivisti, organizasyon lideri ve uygulayıcılarla yapılan odak grup tartışması metoduyla toplanmıştır. İkincil verilere yayınlanmış ve yayınlanmamış araştırma raporlarından, dergilerden, eğitim materyallerinden ve kurumların yıllık raporlarından ulaşılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

İslami Sosyal Hizmet: Ulusal Genel Bakış

Endonezya dini temelinde tek Allah inancı olan bir ülkedir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar, inanç temelli kurum veya kuruluşlarda görülen zengin İslami gelenek ve uygulamalara sahiptir. İnanç temelli birçok kurum ve din görevlileri ihtiyaç sahipleri için "Sosyal Hizmet" faaliyetleri yürütür. Camiler, dini organizasyonlar, İslami vakıflar, hocalar (Kyai veya Üstad), dini yol göstericiler / dini önderler veya onların takipçileri bunlar arasında sayılabilir. Sundukları hizmetler genellikle deneyimlerle başlatılır ve kendileri tarafından veya mahalli olarak bilge kabul edilen önderler tarafından yönlendirilir. Yardım aktörlerinin pek çoğu dini motivasyonla teşvik edilir. Bazıları ise insancıl duygularla ya da

Batı'lı profesyonel sosyal hizmetlerle ilişkileri olmuş olabileceğinden mesleki nedenlerle motive olurlar.

“Sosyal Hizmet” faaliyetleri, hayır işleri, nakit yardımı, mikrofinans, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, rehabilitasyon, toplum ve sosyal kalkınma ve güçlendirmeye kadar değişen çeşitlilikler göstermektedir. Bu faaliyetler çoğunlukla zekât, infak (harcama) ve sadaka (gönüllü harcama) ile finanse edilmektedir. Endonezya dili (Bahasa Endonezya)'da bu araştırmada gündeme getirilen “sosyal hizmet” faaliyetleri için özel bir isim veya yerel terimler bulunmamaktadır. Zekât, infak ve sadaka gibi bazı Arapça terimler Bahasa dilinde de kullanılan ortak isimler haline gelmişlerdir. Mesela, shadaqah terimi, Bahasa diline “Sedekah” olarak girmiştir. Aynı şekilde, Arapça bir terim olan Thabib (hekim anlamına gelir) de Bahasa Endonezya dilinde “Tabib” olarak kullanılır. Genellikle bu terim Orang Pintar yerine kullanılır. Orang Pintar'ın İngilizce tam karşılığı "akıllı kişi" olmakla birlikte, aslında şaman, manevi şifacı (cenayang) ya da doğal tıp uzmanı olarak kullanılır. Kyai ve Ustad terimleri de Orang Pintar olarak kullanılabilir ancak bu terimler daha çok İslami manevi yol göstericilere veya dini önderlere atıfta bulunur.

Akademik çevrelerde, hala Batı teorileri ve uygulamalarının hâkim olduğu sosyal hizmet çalışmalarını zenginleştirme açısından, Endonezya İslam geleneklerini, iman ve inançlarını keşfetme konusunda artan bir farkındalık mevcuttur. Bu farkındalık sayesinde hem İslami değerlerin sosyal hizmetle uyumluluğuna hem de İslam'ın profesyonel sosyal hizmete katkısının dikkate alındığı görülmektedir. Bu Akimoto'nun (2013, s. 1) “Budizm profesyonel sosyal hizmete ne katkıda bulunabilir?” sorusuyla tamamen aynıdır.

Tarihte, sosyal hizmet faaliyetleri din görevlileri tarafından yürütülmüş ve Batı'da Yahudi-Hıristiyan gelenekleri içinde büyümüştür (Zastrow, 2004). Gelişimi ise rasyonalist paradigmanın son teknolojisi olan sekülerlik olgusuna dayanan bir yardım mesleği olarak devam etmiştir (Ife, 1997). Batı sosyal hizmet felsefesi bu noktada Endonezya'nın da içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere aktarılmıştır. Sonuç olarak da pek çok sosyal hizmet akademisyeni ve sosyal çalışmacı sosyal refah faaliyetlerini, Batı'nın bilimsel modern dünya görüşünü kullanarak tanımladığı sosyal hizmet mesleği sınırları içinde kısıtlama eğilimindedir.

Aslında, manevi ve dini gelenekleri de kapsayan yerel içerikleri kullanmaları kaçınılmazdır. Bu makale, profesyonel kriterlerin dışında olabilecek bazı vakaları gündeme getirmektedir. Bu nedenle çalışmada "sosyal hizmet" etkinlikleri olarak ifade edilmektedir.

Burada tartışılan birkaç vaka, Endonezya'daki İslami “sosyal hizmet” faaliyetlerine genel bir bakış bağlamında örnek olabilecektir. Muhammediye, Nahdatu'l-Ulama (NU)'dan daha büyük ya da daha eski bir İslami organizasyon değildir. Ancak, Muhammediye, zekât, infak ve sadaka (ZİS) yönetimi ve insani yardım programlarının kullanımı konusunda NU'ya göre daha gelişmiş ve moderndir. Örneğin, Muhammediye ve Dompet Zuafa tarafından toplanan ZİS fonları sadece hayır işleri için değil, aynı zamanda ekonomik güçlendirme, mikrofinans, rehabilitasyon, afet yönetimi, sağlık hizmetleri, yoksulluğun azaltılmasına yönelik eğitimlere kadar çeşitli programları finanse etmek için de kullanılmaktadır.

Başta Sosyal İşler Bakanlığı olmak üzere nakit transferi şeklindeki yardımlar devlet tarafından da yürütülmektedir. Nakit transferleri, PKH (Aile Umut Programı) ve ASKESOS (Sosyal Refah Sigortası) gibi koşullu veya BLT (koşulsuz nakit transferi), Raskin (yoksullar için piring) ve ASLUT (yaşlı sigortası) gibi programlarla koşulsuz olarak sağlanabilmektedir.

Bu programlar hem hükümet hem de sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından “Çağdaş Batı Kökenli Profesyonel Sosyal Hizmet” olarak yürütülmektedir. 1990'lardan itibaren sayıları

mantar gibi çoğalan bu tür STK'lar sokak çocukları için barınak hizmetleri (Rumah Singgah) gibi çalışmalar sürdürmektedir. Ancak MASTER'in barınma hizmeti, sosyal hizmet geçmişi olmayan ancak Depok otogarında yaşayan okulu bırakmış çocuklarla büyüdüğünden bireysel farkındalığa sahip bir Üstad tarafından yönetildiği için oldukça farklıdır. Bu vakıf, faaliyetlerinde sosyal hizmet öğrencisi olan gönüllüleri kullanmaktadır. Pondok İnabah örneğinde ise farklı inanç temelli kurumlar veya manevi önderler uyuşturucu bağımlılarını, genç suçluları ve akıl hastalarını iyileştirmeye yönelik çabalar göstermektedir. Uyuşturucu bağımlılarının sayısının yıldan yıla arttığı Endonezya'da yapılan bu faaliyetler oldukça faydalı olmakta ve önemli katkılarda bulunmaktadır. 2007 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan temel sağlık anketine göre, zihinsel-duygusal bozukluğu olan kişilerin oranı sadece %0,46 iken, ciddi zihinsel sorunları olan kişilerin oranı %11,6'ya ulaşmıştır. Son zamanlarda, hükümet psikotrop maddelerin yayılmasının önüne geçmeye çalışmalar yapmaya ve aynı zamanda uyuşturucu bağımlıları için rehabilitasyon merkezleri açmaya başlamıştır. Söz konusu uyuşturucu bağımlılarının rehabilitasyonunda özel kurumların da rol almaya başlamasına rağmen hizmetler hala sınırlıdır.

Bu nedenle, Pondok İnabah Suryalaya ve manevi şifacılar gibi araçların varlığı çok önemlidir. Genellikle, Endonezya toplumunun ülkedeki Müslümanların çoğuyla benzer inançları vardır. Nelson'a (2009) göre, zihinsel-duygusal bozuklukların inançsal zayıflıklar gibi manevi ya da doğaüstü durumlardan kaynaklandığına inandıklarından müdahalenin de manevi ve dini yöntemlerle olması gerekmektedir. Bu nedenle, hastalar, şikâyeti olanlar ve diğer kişileri oluşturan önemli bir kısım manevi/dini önderlerine veya geleneksel şifacılara başvurma eğilimindedir.

Yukarıdaki örneklerle karşılaştırıldığında, hükümet tarafından yürütülen programlar kapsam olarak daha çeşitli ve evrenseldir. Örneklerdeki araçların çabaları ise düzensiz ve genellikle coğrafi olarak sınırlıdır. Ancak devletin yeterlik ve kapasitesi de sınırlı; şirketlerin sorunlara ilgi ve katılımları belirsizdir. Bu noktada, "sosyal hizmet" faaliyetleri, mevcut hükümet programlarını tamamlamanın yanı sıra bürokratik ve idari engelleri aşmaya yönelik grupların bütünleşmesine yardımcı olmak için gerekli ve çok değerlidir. Ayrıca, toplumun, sosyal sorunların çözümüne yönelik bir sorumluluk alma biçimi olarak da algılanabilir. 2009 tarihli Sosyal Refah Yasasının 11. Maddesinin öngördüğü gibi, hükümetin yanı sıra, toplum üyeleri de kendilerini sosyal refah faaliyetlerine dahil etme sorumluluğuna sahiptir.

Endonezya'da Müslümanların "Sosyal Hizmet" Faaliyetleri

Endonezya'da muhtaçlara yönelik "Sosyal Hizmet" faaliyetlerini yürüten pek çok inanç temelli kurum ve dindar insan bulunmaktadır. Hizmetlerini genellikle tecrübeleri ve kişisel görüşleri doğrultusunda sunmaktadırlar. Aralarından bazıları ise profesyonel olarak yardım hizmeti eğitimi almış, sosyal hizmet bölümü mezunu olup inanç temelli kurumlarda çalışanlardır. Endonezya'da, modernite ve ilerici hareketlerle karakterize olmuş büyük İslami kurumlardan biri Muhammediye'dir. Bu organizasyon, düzensiz bireysel faaliyetlerin yanı sıra yetimler, yoksullar, çocuklar, engelliler (fiziksel ve zihinsel), yaşlılar ve diğer sosyal açıdan dezavantajlı gruplar için sosyal hizmet veren çeşitli kuruluşlara sahiptir. Sosyal hizmet faaliyetlerinin sadece din görevlileri tarafından değil, İslami değerlerin, inançların ve ilkelerin pratikte bütünleştiği dini yaklaşımlarla da yürütüldüğünü belirtmek gerekir. İlginçtir ki, sunulan hizmetlerden sadece Muhammediye üyeleri değil, Muhammediye takipçisi olmayanlar ve gayrimüslimler de faydalanabilmektedir.

Olgu 1: Muhammediye Sosyal Hizmet Uygulama Modeli

Endonezya gibi gelişmekte olan Müslüman ülkelerin çoğunda sosyal hizmet uygulaması, mesleki pratiğin evrensel olduğu inancıyla Batı modelini izlemiştir. Ülkede elli yıllık sosyal hizmet uygulamasından sonra, söz konusu model dini değerleri ve maneviyatı dışladığı için büyük oranda başarısız olmuştur. Son on yıl içinde batılı profesyoneller, sosyal hizmet pratiğinin verimsizliğinin teori ve metodolojide maneviyat ve dini öğelerin yokluğundan kaynaklandığını fark etmiştir. Arapça “Muhammed’in takipçileri” anlamına gelen Muhammediye Endonezya’da kurulu, İslami bir organizasyondur. Organizasyon Kur’an’da yer alan surelerden biri olan Maûn Suresi’nin anlam ve yorumuna dayanan reformist bir sosyo-dini hareket olarak, 1912 yılında KH Ahmad Dahlan tarafından Yogyakarta şehrinde kurulmuştur. (Nashir, 2010). Surenin temel anlamı, yoksul ve yetim olanlara yardım etmektir. Muhammedîye, Endonezya’nın her yerine -ulusal seviyeden topluluk seviyesine- yayılmış 29 milyon üyesi ile, Endonezya’nın en büyük ikinci İslami organizasyonu konumundadır. Muhammedîye, siyasi parti olmayan, kendisini sosyal ve eğitimsel faaliyetlere adayan bir yapı olmasına rağmen Endonezya’nın siyasetini aktif olarak şekillendirmektedir. Muhammedîye şu anda yaklaşık 8.000 eğitim tesisi, 450’den fazla sağlık hizmeti birimi, 11.000 dini tesis ve savunmasız gruplar için 500 konutluk tesisler de dahil olmak üzere birçok hayır kurumunu ve hizmeti yürütmektedir.

Mayıs 2013’te Muhammedîye ve uluslararası bir STK olan **Family for Every Child** (Her Çocuk İçin Aile), mevcut sistemde iyi uygulama örneklerini tanımlamayı ve geliştirmeyi amaçlayan sosyal hizmet değerlendirme aracı üzerine bir pilot çalışma yürütmüştür. Bu pilot proje, Emily Delap, Profesör Andy Bilson ve danışman Adriana Pacheco Graham gibi Family for Every Child politikasının başında bulunanlar tarafından desteklenmiştir.

Değerlendirme aracı, kırılğan çocuklar ve aileler için hizmet sunumunu iyileştirmek amacıyla sosyal hizmet sistemi içindeki güçlü yönleri dayanacak şekilde tasarlanmıştır. Olumlu deneyimlere odaklanan ve iyi uygulamalara dayalı yansıma ve eylemleri teşvik eden olumlu sorgulama yaklaşımı kullanır (www.familyforeverychild.org).

İki haftalık program, eğitim, odak grupları aracılığıyla alan testleri, önemli paydaşlarla yapılan görüşmeler ve toplantıları içermektedir. Brezilya’da yapılan bir önceki pilot uygulamadan çıkarılan dersler üzerine inşa edilmiştir. Bu süreçte Muhammedîye, kendi sosyal hizmet uygulamalarında ele almak istedikleri çeşitli sorunları tespit etmiştir. Özellikle, Muhammedîye’de çalışan ve yatılı bakım ile diğer hizmetleri sunan sosyal hizmet görevlilerinin, aileleri kendi çocuklarına bakmaları yönünde destekleyecek donanımına sahip olmalarının sağlanmasını ve böylece kurumsal bakıma bağımlılığın azaltılmasını sağlamak istemektedirler.

Model 1: Muhammediye Çocuk Bakım Programı

Muhammedîye hareketinin en büyük sosyal hizmet faaliyetlerinden biri çocuk bakım merkezidir (Panti Asuhan Muhammedîye). Panti Asuhan Muhammedîye, onlar toplumda yaşamaya hazır olana kadar çocukların büyüme ve gelişimini desteklemek için yatılı bakım ve diğer hizmetleri sunmaktadır. Panti, çocuk hizmetlerinin yanı sıra, ailelerin kendi çocuklarına bakmalarını da destekleyerek kurumsal bakıma olan bağımlılığı azaltmaktadır.

Model 2: Muhtaçlar İçin Muhammediye Yardımı (Zekât)

Daha önce de belirtildiği gibi Muhammedîye, 1912 yılında KH Ahmad Dahlan tarafından Endonezya’da Yogyakarta şehrinde İslami bir organizasyon olarak, Kur’an’daki surelerden biri olan Maûn suresinin mealine dayanan reformist bir sosyo-dini hareket olarak kurulmuştur (Nashir, 2010).

Muhammediye'nin Jogjakarta bölgesinde il (wilayah) düzeyinde veya ilçe (kabupaten/daerah) düzeyinde zekât kurumu bulunmamaktadır. Bu araştırma, Jogjakarta bölgesinde zekât uygulaması için gerçekten operasyonel bir kurum olan BAPELURZAM (Badan Pelaksana Urusan Zakat Muhammadiyah: Muhammediye Zekât Operasyon Organı) ile alt bölge (kecamatan/cabang) düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu bölgede zekât uygulaması, ilçe, belde ve hatta en alt düzeyde bile yapılabilir. Bu nedenle, araştırmamız Kabupaten Sleman'da Kecamatan Gamping'de, BAPELURZAM Kauman ve Kelurahan Nogotirto 'da yürütülmüştür.

Yogyakarta Bölgesinde Zekât Kurumu

Muhammadiyah organizasyonunun ideal konseptinde, ulusal düzeyde zekât, harcama ve hayırseverlik/gönüllü harcamalar için operasyonel kurum olan LAZİS (Lembaga Amil Zekât, İnfak ve Sadaka) (Pimpinan Pusat Muhammadiyah), yerel düzeyde ise Lembaga Amil Zekât (LAZ) bulunur. İlçeler (kabupaten ve kecamatan) düzeyindeki BAPELURZAM ise Muhammediye'de, ranting/kelurahan düzeyinde muzakki (zekât ödeyen kişi ya da kurum) ve müstahak (zekât kabul etme hakkına sahip kişi ya da grup) ile doğrudan temas halindeki operasyonel koordinatörlerden oluşur.

BAPELURZAM, Gamping, Muhammediye'nin Jogjakarta bölgesinde en iyi bilinen zekât kurumudur. Bu nedenle, araştırmamız esas olarak bu alt bölgeye odaklanmıştır. Bu kurum Kelurahan Nogotirto'da küçük bir zekât kurumu olarak kurulmuştur. Kurum yönetiminin Kecamatan Gamping'de daha geniş bir alanda gelişme planları vardı. 1998 yılında, 1979 yılında kurulan Zekât uygulamasında Muhammediye için en iyi bölge olarak bilinen Weleri, Kendal (Orta Java) ' da karşılaştırmalı bir çalışma yaptılar.

Zekât: Kavram ve Uygulama

Yaptığımız araştırmada zekât kavramının temel unsurları üzerinde durulmuştur. Bunlar zekât, müddet, nisap, yüzde/oran, muzakki ve müstahak kavramlarının tanımı ve konseptini kapsamaktadır. BAPELURZAM Gamping ve Kendal zekât konusunda aynı kavram ve işlemleri uygularlar. Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerine (Bakara: 277, 43; Tevbe: 35, 103) ve bazı hadiseler (Buhârî'den ve Müslim'den İslam'ın beş şartı) dayanarak zekâtın İslam'ın beş şartının üçüncüsü olduğuna ve her Müslüman için bir zorunluluk olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle zekât ödemeyi reddedenleri kafir/ mürted (İslam'dan çıkmış) olarak nitelendirmektedirler. Zekât, infak, sadaka, hibe (hediye) ve vakıftan farklıdır. BAPELURZAM'ın zekât kavramı "zakat amwal" yani "servetin/malın zekâtı" olarak adlandırılır. Sahip olduğumuz tüm mal ve servetin, sadece altın-gümüş, hayvanlar ve tarım ürünleri, ticari ve benzeri ürünler gibi sektörel varlıkların değil, aynı zamanda arsalar, evler, arabalar, motosikletler, mobilyalar ve bunlara benzer mülklerin de zekâtı verilebilir. Zekât müessesesinde yaşanan başarısızlığın nedeninin sektörel zekât uygulaması olduğunu savunmaktadırlar. Zekât her yıl (yıllık şekilde) ödenir. Tarım ürünleri için her hasat zamanı değil yıllık olarak yüzde %2,5 oranında ödenmektedir. Nisap geleneksel olandan oldukça farklı olarak zekât alanındaki başarısızlığın en olası nedenlerindedir. Zekât, sadaka-i fitir ve kurban gibi ibadetler için konulan bir zenginlik ölçüsüdür. Nisap, bir kişinin toplam borcundan ve aslı ihtiyaçları için gerekli miktardan malı çıkarıldığında kalan miktardır. Eğer kalan miktar sıfır ise kişi nisap miktarına ulaşamaz.

Müzekki, toplumda nisap miktarını aşan zenginliğe sahip olduğu kabul edilen bir Müslüman ya da aile reisidir. Müstahak ise Kur'an-ı Kerim'de Tevbe Suresi 60. Ayette sekiz grup olarak belirtilmiş; zu'afa –miskinler ve sebilillah -Allah yolunda savaşımlar olarak iki büyük gruba ayrılmıştır. Toplanan zekâttan organizasyon için belli bir pay ayrılmaktadır. Uygulamada zekât ödemek her müzekkinin kendi farkındalığına dayanmaktadır. Müzekki

veya müstahak, kavramları ile Muhammediye, Nahdatul Ulema (NU) veya Persatuan İslam (PERSIS) gibi organizasyonlarla ilişkilerine bakılmaksızın, bir bölgede yaşayan tüm insanlar kastedilmektedir. Zekât her yıl ramazan ayında toplanır ve Şevval ayında dağıtımı yapılır. Müzekki BAPELURZAM'a bildikleri bazı müstahakları önerir. Ardından BAPELURZAM yetkilileri, PCM lideri (pimpinan cabang) ve toplumun dini önderlerinin aldıkları karar ile toplanan miktar müstahaklara dağıtılır. Toplanan zekâtın %15'i BAPELURZAM'a ayrılır ve %10'u Daerah (ilçe), %3'ü Wilayah (il) ve %2'si Pusat (Merkez) bazında dağıtılır. Kalan zekât (%85) ise müstahaklara bir miktar paraya eşdeğer kredi veya tüketim aracı olarak dağıtılır.

Model 3: Muhammediye Afet Yardımı

Muhammediye Afet Yönetim Merkezi (MDMC) 2007 yılında "Afet Yönetimi Merkezi" adı altında çalışmalarına başlamış, daha sonra Muhammediye'nin afet önleme faaliyetlerinde kaynaklarını koordine etmekten sorumlu kurumu olarak belirlenmiştir. 2010 yılında Muhammediye Yönetim Kurulu tarafından tanınmıştır. MDMC, afet yönetimi faaliyetlerinin tanımına uygun olarak afet yönetimi işlevlerini Afet Riskini/Etkilerini Azaltma ve Afete Hazırlık, Acil Müdahale ve Rehabilitasyon süreçleri kapsamında yürütmektedir. MDMC, insani yardım ve insani yardım şartına uyumlu uluslararası geçerliği olan gönüllülük kurallarını benimsemiş, Hyogo Çerçeve Eylem Planı ile uyumlu afet riski azaltma misyonunu oluşturarak 100 yıllık Muhammediye hareketinin temelini oluşturan, topluluklarda, okullarda ve hastanelerde temel seviyede afete hazırlık düzeyi gerçekleştirmiştir. MDMC, Persyarikatan Muhammediye Bölgesel Yapılanması operasyonlarını faaliyetlerini MDMC Muhammediye Bölge Yönetimi (il bazında) ve MDMC Muhammediye Kısım Yönetimi (ilçe bazında) şeklinde yürüterek tüm Endonezya topraklarında afet yönetim faaliyetleriyle meşgul olmaktadır.

Olgu 2: Dompnet Zuafa (Fakirlerin Cüzdanı) Vakfı

Fakirlerin cüzdanı anlamına gelen Dompnet Zuafa, Endonezya'nın günlük büyük gazetelerinden REPUBLİKA'da çalışan bir grup genç gazeteci tarafından kurulmuştur. Endonezya'daki yoksulluk sorunları konusunda çok endişeli olan Parni Hadi, Haydar Bagir, S.Sinansari Ecip ve Eri Sudewo adındaki dört genç gazeteci bir araya gelerek yönetim kurulunu oluşturdukları Dompnet Zuafa Republika adında yeni bir oluşum meydana getirmişlerdir. Muhtaç insanlara kendi maaşlarından bağış yaparak sürdürdükleri yardım faaliyetlerini yerel gazetelerde yayınlamışlardır. Dompnet Zuafa'nın toplumu güçlendirme ve geliştirme programıyla ilgili ilk haber 2 Temmuz 1993'te yayınlanmıştır.

Okuyucular yardım programı haberlerine tepki olarak gazeteye bağışlar yapmışlar, gönüllü çalışmalara destek verme teklifinde bulunmuşlardır. O zamandan beri Dompnet Zuafa, Endonezya'daki yoksul insanların ve marjinal toplulukların güçlendirilmesi ve geliştirilmesine yardım etmektedir. Dompnet Zuafa'nın fikir, faaliyet ve programları Endonezya takımadalarına yayılmıştır. Hale hazırda Dompnet Zuafa'nın fikir ve etkinlikleri yurtdışında Çin Halk Cumhuriyeti (Dompnet Dhuafa Hongkong), Avustralya (Dompnet Zuafa Avustralya) Japonya (Dompnet Zuafa Japonya) ve Amerika Birleşik Devletleri (Dompnet Zuafa ABD) gibi birçok ülkede devam etmektedir. Dompnet Zuafa ayrıca, zekât, infak, sadaka ve vakıftan yoksul topluluklara yönelik acil durum ve afet, ekonomi, sağlık ve eğitim yardımı gibi çeşitli insani yardım programları için bağış toplama ve finansman sağlama işleri de yürütmektedir.

Olgu 3: Uyuşturucu Kullananlar İçin Psiko-Manevi Terapi: Pondok Pesantren Inabah Suryalaya

Pondok Pesantren Suryalaya, 1956 yılında 120 yaşında ölen Şeyh Abdullah Bin Hacı Nur Muhammed tarafından 5 Eylül 1905'te kurulan İslami bir eğitim kurumudur. Bu kurum, Batı Java eyaletinin başkenti Bandung'a yaklaşık 90 km uzaklıktaki Tasikmalaya'da yer almaktadır.

Eğitime ek olarak, Pondok Pesantren Suryalaya, toplum hizmetleri aracılığıyla temel fonksiyonu olan iyiliği teşvik etme ve kötülükten menetme (Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker) görevini de yerine getirmektedir. Pondok Inabah, Pondok Pesantren Suryalaya'nın uyuşturucu bağımlıları için rehabilitasyon merkezi olarak hizmet veren bir parçasıdır. Pondok Pesantren Suryalaya'da, bağımlı kişiler kurumda resmi dersi takip etme izni verilmeden önce rehabilitasyon için özel bir merkeze yerleştirilirler. (Nasution, 1990).

İnâbe rehabilitasyon merkezinde uyuşturucu bağımlılığından muzdarip olanlar için Kadriyelik, Nakşibendilik ve Sufilik yöntemlerinden zikir ve dua ile tövbe ve ibadet faaliyetlerini içeren İslami psikososyal yaklaşım kullanılır. Tedavi ve rehabilitasyonun odak noktası ruhtur. Yöntem, olumlu ve yönlendirilmiş bir davranışın temiz ve saf bir ruhtan kaynaklandığına inanmaktadır. Bu nedenle, İnabah'ın temel hedefleri, Kadiri, Nakşibendi ve Sufizmin (Emo Kastama, 1990) amaçlarına uygun olarak şu şekilde sayılmaktadır:

Takarrub, Allah'a yakınlık; çünkü Allah kullarına daha yakındır, Marzatillah, Allah'ın kutsadığı bir yaşam tarzına kavuşmaktır. Bu yol, münzevi, nazik, bağışlayıcı ve sevgi ile Mahabbah (muhabbet) ve marifah (marifet)'e götüren kaliteli ve olumlu tutumlara yol açar. Muhabbet, Allah'a sevgi ve itaat duygusudur. Öte yandan, marifet bilmek veya tanımak anlamına gelir.

İnâbe rehabilitasyon merkezinde zikir (Allah'ın büyüklüğünü hatırlamak ve zikretmek) uyuşturucu rehabilitasyon sürecinde kullanılan yöntemlerden biri olarak kabul edilir. Zikir, sadece dille yapılan bir ibadet değil insanların kalbini, davranışlarını ve hareketlerini iyileştiren, insanlara güçlü bir güven aşılayan bir ibadettir. Namazlardan sonra en az 165 defa tekrarlanmak suretiyle uygulanır. Zikrin oluşturduğu Allah'a takarrub (yakınlık) ve muhabbet (sevgi ve itaat) duygusunun, uyuşturucu bağımlılığına yol açan şeytani tutku ve cazibelerle mücadele etmek için gerçekten önemli olduğuna inanılmaktadır.

PRI, uyuşturucu bağımlılarına, suçlu gençlere ve akıl hastalığı olan kişilere çoğunlukla Kadiri ve Nakşibendi tarikatının tasavvufi yöntemlerinden yararlanarak yardım etmektedir. Yaklaşımın altta yatan temel ilkesi, zihinsel ve davranışsal sorunları olan insanların problemlerinin köklerinin tanrının emir ve iradesine itaatsizliklerinden kaynaklanıyor olmasıdır. Rehabilitasyonda kullanılan yöntemler arasında yıkanma, dua etme, zikir (Kur'an-ı Kerim kelimeleri/hecelerinin yüksek sesle ve tekrar tekrar makam ile okunması) ve zihinsel rehberlik bulunur. PRI kuruluşundan bu yana binlerce uyuşturucu bağımlısı, suçlu ve zihinsel bozukluğu olan insanı başarıyla sıkıntılarından kurtarmıştır.

Olgu 4: Terkedilmiş Çocukların Master Depok Camisinde Eğitimi

Sekolah Terminal Mescidi (Sekolah MASTER olarak kısaltılır) sokak çocukları, sokak satıcıları ve Batı Java Depok kasabesindeki otobüs terminalinde ve çevresinde yaşayan, yoksul ebeveynlerinin terkettiği çocuklar için alternatif ve ücretsiz bir okuldur. Terminal Mescidi adı başlangıçta faaliyetlerinin, otobüs terminalinin hemen yanında bulunan küçük bir caminin (Bahasa dilinde Mescid) terasında başlaması nedeniyle buraya atıfta bulunmak maksadıyla kullanılmıştır. 2003 yılında, küçük cami yenilenmiş ve artan sayıda öğrenciye hitap etmek için daha büyük bir cami haline getirilmiştir. 2011 yılında, ulusal bir madencilik şirketi tarafından vakıfta okul ve öğretmen odaları olarak kullanılmak üzere bazı konteynerler bağışlanmıştır. MASTER okulu, 2000 yılında kurulan ve 2002 yılında halk

eğitim merkezi (Pusat Kegiatan Belajar Mengajar Masyarakat --PKBM) olarak faaliyete başlayan YABİM (Yayasan Bina İnsan Mandiri) adlı bir vakfa bağlıdır. Bu okul, zengin Müslümanlar tarafından kamu yararına kullanılma maksadıyla veya dini amaçla bağışlanan vakıf toprakları üzerine inşa edilmiştir. MASTER okulunun da başkanı olan Nurrohim adındaki üstad bu okulun ve vakfın temel figürüdür. Subandono'ya (2011) göre bu okul, kurucusunun sokakta yaşayan ya da zamanının çoğunu halka açık yerlerde geçiren çocuklar için endişelenmesi nedeniyle kurulmuştur. Bu çocukların çoğu terk edilmiş, evsiz, sokak şarkıcılığı veya sokak satıcılığı yapan okuldan ayrılmış çocuklardır. MASTER, okul öncesi eğitimden başlayarak çeşitli seviyelerde eğitimler yürütmektedir; ilkokuldan liseye kadar eşitlenmiş eğitim paketleri (Paket Penyetaraan A, B, C); açık ortaokul ve lise, işletme Okulu ve Sanat Okulu bu eğitimler arasındadır.

MASTER okulu öğrencilerinin sayısı binlere ulaşabilmektedir. Bazı araştırmacıların ulaştığı veriler okulda yaklaşık 1200, 2010 yılında tam 1147 öğrenci olduğunu göstermektedir. (Subandono, 2011; Tamba, 2012). Vakıf, eğitimin yanı sıra barınma, sosyal hizmet, sağlık hizmeti ve ekonomik destek hizmeti de sağlamaktadır. Öğretmenlerin ve personelin bir kısmını MASTER mezunları, diğer kısmını yerel yönetimin görevlendirdiği öğretmenler, sosyal / eğitim aktivistlerinden gönüllüler ve üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Bu hizmetlerin yürütülmesi için gerekli finansman ve kaynaklar çoğunlukla bağış, vakıf, infak ve sadaka şeklindeki sosyal desteklerden sağlanmaktadır. Ayrıca, yerel yönetim, vakıf tarafından yürütülen ekonomik faaliyetler, BAZNAS (ulusal zekât toplama organı) ve kurumsal sosyal sorumluluk projeleri gibi eğitimle ilgilenen bazı kuruluşlardan da destek sağlanmaktadır. (Subandono, 2011; Tamba, 2012). Subandono (2011), MASTER okulu yönetimi tarafından kullanılan özveri (pengabdian), samimiyet (keikhlasan) ve minnettarlık (keberkahan) ilkeleri üzerinde ısrarla durmaktadır.

Subandono tarafından açıkça belirtilmese de bu üç ilkenin İslami öğretilerden feyiz aldığı görülmektedir. Pengabdian (özveri) prensibi gereği, başkan "bu hayatın bir fedakârlık olduğunu ve her şeyin bize geri döneceği inancını taşımamız gerektiğini" dile getirmektedir. (Subandono, 2011, s. 79). Keikhlasan (samimiyet) ile ilgili olarak da "... varlığımızla ilgili olarak, içtenlikle bir şeyler yaparsak, hiçbir fedakarlığın faydasız olmadığına dair inancımızı yükseltmemiz gerektiğini ifade etmiştir. (s.80). Dahası, okul müdürü bu alanın onların cihat (kutsal savaş) sahası olduğuna inanmaktadır. Ona göre cihat cehâlet ve yoksulluğu ortadan kaldırmaktır" (s.81). Keberkahan (minnettarlık) ise MASTER okulu yönetimi tarafından "... iyi ve olumlu bir düşünceye sahip olduğumuzda, iyi şeyler yaparız ve eğer Allah isterse, iyilik artacaktır" şeklinde sunulmaktadır (s.82).

Endonezya'da Müslüman Liderler ve Takipçileri Tarafından Gerçekleştirilen "Sosyal Hizmet" Faaliyetlerinin Görünümü

Endonezya, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen ne bir İslam ülkesidir ne de laik bir ülkedir. Temelinde Allah'ın bir olduğu inancı yatan, gelişmekte olan bu ülke, inanç temelli organizasyonların ve sosyal hizmet çalışmaları yapan dindar kimselerin temsil ettiği zengin İslami geleneklere sahiptir. Bu gelenekler hayır işleri, yoksulluğun azaltılması, güçlendirme faaliyetleri ve muhtaç kişiler için sosyal hizmetlere varan çeşitliliktedir. Batı'da sosyal hizmetin ortaya çıkışına benzer şekilde, Endonezya'da da bu tür faaliyetler, Müslüman liderler (kyai), dini yol göstericiler (üstad) ve onların takipçileri gibi dini figürler tarafından yürütülmektedir. Bu iyi uygulamalar motivasyon, İslami inanç ve değerlere tutunma ile oluşturulabilir. Örneğin, İslam'ın beş şartından üçüncüsü olan zekâtın, ibadet ve sosyal sorumluluk olarak iki ayağı vardır. İmkânı olanlar her yıl sahip oldukları kaynakların %2,5 ila %10'unu yoksullara vermelidir. Bu uygulama, hayırsever nüanslarla birlikte Endonezya'daki sosyal adalet ve ekonomik dağıtımın desteklenmesine katkıda

bulunan sosyal refah faaliyetlerinden biridir. Başka bir örnek, ruh hastalığı veya yaşam sorunları olan kişilerin psikiyatristlere veya sosyal hizmet sunan kurumlara gitmek yerine yardım için manevi önderlerine gitme eğiliminde oldukları gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Endonezya sosyal hizmet prensiplerini, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi 1960'lardan 1970'lere kadar Batı'dan ithal etmiştir. O zamandan beri, hatta bugün hala uygulanan profesyonel sosyal hizmetin temelinde bu prensiplerin olması nedeniyle pratikte dini ve manevi unsurlar ortadan kalkmış gibidir. Ancak, günümüzde bazı uzmanlar ve sosyal hizmet çalışanları arasında bu unsuru sosyal hizmete entegre etme konusunda artan bir farkındalık görülmektedir.

Cami Üstadları ve Din Görevlilerinde / Kurumlarda Çalışanlarda Motivasyon Kaynakları

Bir cami aktivisti, dini bir organizasyona mensup iki kadın aktivist, yetimhane ve okul sahibi olan bir çift gibi farklı geçmişleri olan beş katılımcıyla yapılan görüşmelerde, hayırseverlik veya sosyal faaliyetler düzenleme nedenlerini açıklayan çeşitli ortak temalar tanımlanmıştır. Görüşmeye katılanların bu davranışlarına sebep olarak sundukları nedenlerin normatif gerekçelerin ötesine geçtiğini ve hükümetin vatandaşlarına refah sağlamadaki rolünü de içerdiğini görmek şaşırtıcıdır.

Müslüman önderler ve takipçilerinin "sosyal hizmet" çalışmalarını yürütmesine neden olan çeşitli motivasyon kaynakları vardır. Çoğu, bir Müslümanın diğerine, özellikle de muhtaç ve zayıf olanlara yardım etmesi gerektiği yönündeki İslami öğretiler nedeniyle ihtiyaç sahiplerine hizmet etme motivasyonuna sahiptir. Dini motivasyon da aralarında yaygındır. Allah sevgisi ile ya da yüce Allah (lillahi te'ala)'tan sevap kazanmak için doğru şeyler (sâlih amel) yapmak gereklidir. Bunların yanı sıra, insanlık ve fedakârlık duygusu gibi profesyonel motivasyonları da olabilmektedir. Nitekim Kur'an ayetlerinde ve peygamber sözlerinde (Hadis) Müslümanların bu konudaki yükümlülüğünün altını çizen çeşitli vurgular mevcuttur. Katılımcılar tarafından en çok referans alınan Kur'an- Kerim'de bulunan 7 ayetten oluşan Maun Suresi'dir.

Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayan! (1) İşte o, yetimi itip kakan(2) yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.(3) Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki (4), Onlar namazlarını ciddiye almazlar.(5) Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.(6) Ufacık bir yardıma bile engel olurlar.(7)

Have you seen him who belies the rewards and punishments (of the Hereafter)?

(1) He it is who drives away the orphan (2) and does not urge giving away the food to the poor (3) Then woe to the praying ones (4) who are careless of their Prayer (5) who do good to be seen (6) and withhold small kindnesses (from the people)(7)(Al Maududi, Tafhim al-Qur'an, <http://englishtafsir.com/Quran/107/index.htm>)

Yukarıdaki ayetlerde yetim ve yoksul kelimelerinin tam mana karşılıkları ile geçmesi, bu iki grubu Müslümanların yürüttüğü sosyal hizmetlerin merkezine yerleştirmiştir. Bu nedenle yetimhane kurulması, Endonezya'daki çoğu İslami organizasyon tarafından yapılan yaygın bir faaliyettir. Kur'an'ın zayıf ve fakirlere yardım etme yükümlülüğüne ilişkin açık mesajı, bazı katılımcılar tarafından iyilik yapmanın ibadetin doğasında ve bir parçası olduğu bilinciyle anlaşılabilir yorumlanmıştır. Katılımcılardan birinin ifadesi şöyledir:

Ben bir Müslümanım ve İslam'ın da belirttiği gibi, hayatımı Allah'a adamalıyım, yaşamım da ölümüm de Allah için olmalıdır. Bunlar (sosyal çalışmalar) benim namazım ve duam gibidir.

Bu ifade, katılımcılar için İslami ritüellerin ve ibadetlerin hem ilahi bileşen hem de sosyal bileşen içerdiğini göstermektedir. Birinci bileşen genellikle Müslümanlar ve tanrıları

arasındaki ilişki olarak tanımlanır ve Arapça “Hablün mine’l-Allah” terimidir; ikinci bileşen ise Müslümanlar ve diğer insanlar arasındaki ilişkiyi kasteder, Arapça “Hablun mine’n-nâs”terimi olarak kullanılır.

Yukarıda görüldüğü gibi İslami öğretinin dünyevi ve dünyevi olmayan yönü arasında yakın bağlantı olduğu inancı, gerçekten de Müslümanların sosyal ve hayırseverlik faaliyetlerini yürütmelerinin başlıca nedenlerinden biridir. Katılımcılar tarafından en çok atıfta bulunulan bir başka İslami kaynak da “En iyi Müslümanın insanlığın geri kalanına en çok fayda sağlayan olduğu” (Sizin en hayırlılarınız insanlara en çok fayda sağlayanlardır) ifadesinin Peygambere ait olduğu iddiasıdır (Dârekutnî). Katılımcıların bu hadisten genel çıkarımlarının, iyi bir Müslüman hatta iyi bir insan olmaları için başkalarına yardım ederek özverili bir şekilde yaşamaları gerektiği yönünde olduğu anlaşılmaktadır. “Yardım” kelimesinin katılımcılar tarafından sadece ihtiyaç sahiplerine para veya diğer ihtiyaç duydukları malzemeleri sağlamak gibi sınırlı bir tanımlama olarak görülmediği de anlaşılmaktadır. Tam tersine, maddi açıdan bakıldığında katılımcıların çoğu kişisel olarak verecek pek bir şeyleri olmadığı halde zamanlarını camide aktif olarak ya da başkalarına yardım etmeye yönelik sosyal organizasyonlara katılarak geçirdiklerini belirtmektedir.

Ben zengin ya da akıllı değilim. Ama ben iyi bir insan, başkalarına fayda sağlayan iyi bir Müslüman olmak istiyorum. Ben de bu organizasyona katılıyorum; çeşitli sosyal faaliyetleri yürütmek için zamanımı harcıyorum. Bunu 20 yıldır yapıyorum ve çeşitli roller üstleniyorum. Eskiden birçok programdan sorumluydum. Yaşlılar için haftalık toplantılar düzenleyerek başladım, sonra tüm organizasyonların yetimhanelerini yöneterek devam ettim. Şimdi ise sosyal kısmın başında her şeyden sorumluyum. Bunları yapmak geceleri rahat uyumamı ve kendimi iyi hissetmemi sağlıyor.

Başkalarına, özellikle de zayıflara yardım etme amaçlı hayır işleri ve diğer iyilik çalışmaları yapmak Müslümanların ahiret hayatına olan inancıyla yakından bağlantılıdır. Nitekim katılımcıların bu çalışmaları gelecekteki “öbür dünya” hayatları veya ahiretteki sonsuz yaşamları için ihtiyaç duyacakları hazırlık olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Katılımcılardan biri durumu şöyle ifade etmektedir:

Mesela ABD'ye veya farklı bir yere bir haftalık, aylık ya da bir yıllık bir seyahat planladığınızda bile pek çok şey hazırlamanız gerekiyor; valizlerce kıyafet, para hatta yiyecek...Burada bahsettiğimiz bir sonraki hayat; sonsuzluğa seyahatten bahsediyoruz. Bu dünyadaki hayatın geçiciliğini bildiğimiz için biz “hayat bir yudum su içersesine geçer” diyen Java atasözünü daima hatırlarız. Yani boş bir çanta ile gitmek mantıklı mı? Tüm bu işleri hayatım boyunca yapsam bile yeterli olur mu bilmiyorum!

Bir camide Üstad olan diğer katılımcı da benzer bir görüşü paylaşmaktadır:

Sosyal faaliyetlerde bulunuyorum çünkü bu benim ahiret için birikimim. Hayat çok kısa... Eğer bizden daha az şanslı olan kardeşlerimize biz yardım etmezsek kim yardım edecek? İtiraf etmek gerekirse bunları yapmak kolay değildir. Çünkü çoğu kez kendi işlerime ayırmam gereken zamandan fedakârlık yapmam gerekiyor.

İlginçtir ki katılımcılar bu öbür dünya yatırımlarını sosyal yatırımlar olarak görmektedirler. Onlara göre eğer bir kimse başkalarına yardım ederse diğerleri de yardıma ihtiyaç duyduğunda ona yardım edecektir. Böyle bir bakış açısı, bu yardım çevreden gelse de Allah’ın nihai yardım kaynağı olduğuna dayanan İslam inancında kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Müslümanlar Allah’tan yardım ister ve herhangi birinden gelen yardımın da Allah’tan geldiğine inanır.

Katılımcılardan biri olan Üstad NR’nin sözleri şu şekildedir: " Zor durumda olan bir kardeşine yardım eden kişiye, kendisi de zor duruma düştüğünde Allah’ın yardım edeceğine inanıyorum. "

Uyuşturucu bağımlıları ile çalışan Üstad AH de aynı görüşü paylaşmaktadır:

Uyuşturucu bağımlısı olan müracaatçılarla uğraşmak kolay değildir. Bazen ölüm kalım meselesi bile olabilir. Uyuşturucu kullanımına karışanların geçici olarak kaybolduğuna dair güçlü bir inancım var ve hayatlarını düzeltmelerine yardımcı olmak benim görevim. İnanıyorum ki iyilik ekersen iyilik biçeriz.

Yukarıda anlatılanlar, normatif düşüncelerin, yani dinin emirlerini yerine getirmenin ve Allah'ın buyruklarına uymanın, bir Müslümanın hayır işleri yapması ve sosyal görevleri yerine getirmesinin en önemli nedeni olduğunu göstermektedir. Öbür dünya inancına ilişkin bu yaklaşım, İslam da dahil olmak üzere tüm inananlar için ortak olmakla birlikte, İslami doktrinlerin zayıfları korumak ve onlara yardım etmeye yönelik çok sayıda mesaj ilettiği gerçeği – tarihin de gösterdiği gibi- kültürler arası sosyal hizmet uygulamaları açısından çok önemli olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu bölümün daha önceki kısımlarında ele alındığı gibi, bugüne kadar yetimhaneler, okullar, engelli ve yaşlılara yönelik kurumlar, bağış kuruluşları ve hastaneleri de kapsayan birçok sosyal hizmet kurumu, sosyal ve dini kuruluşlar tarafından işletilmekte olup pek az sayıda kurum devlet tarafından yönetilmektedir.

Programlara Hükümet Desteği

Sosyal hizmet açısından belirtilmesi gereken, katılımcıların, camilerin ve sosyal-dini organizasyonların refah çoğulculuğu olarak adlandırılabilir şeyin kurulmasında rol oynadığına inanmalarındır. Bu kişilerin birçoğunun, hükümetin vatandaşları için geniş kapsamlı refah hizmeti sağlayabileceği konusunda ciddi şüpheleri bulunmaktadır. Onlara göre hükümet politikaları ve programlarının ulaştığı insan sayısı oldukça sınırlıdır. Tam da bu nedenle, birçok katılımcı topluluğun katkısına çok ihtiyaç duyulduğuna inanmaktadır. Yetimhane için ücretsiz bir okul Kuran Lisa ve Heru, eğitim sisteminin birçok çocuğu marjinalleştirdiğini iddia etmektedir:

Bütün çocuklar kendi tarzlarında dâhidir. Önemli olan fırsattır. Maalesef hükümetimiz bu fırsatı veremez. Özellikle yoksullar için eğitim sağlamayı umursamıyorlar. Tüm sözde iyi okullar çok pahalı! Bunu nasıl karşılayabilirsiniz? Hadi çocukları yalnız bırakalım (himayelerindeki yetimler). O çocuklar yiyecek bulduğunda bile kendilerini şanslı hissediyorlar. İşte bu yüzden bu okulları inşa etmeye karar verdik. Biliyor musunuz o zaman bile hükümet hiç destek vermiyor. Dinas'tan (Eğitim Bakanlığı)'ndan bu okulun ruhsatını almaya çalıştığımızda bizden milyonlarca rupi (para birimi) istiyorlar. Oradaki personele dedim ki: Sence sana ödeyecek paramız var mı? Okulları inşa etmek için gereken parayı biriktirmek uğruna benim ve ailemin aç kalması gerekiyor ve siz yapmanız gereken iş için bizden para mı istiyorsunuz? Bu hizmeti başlatmak için ruhsat alma işini unuttum (vazgeçtim) ve bu çocuklara eğitim vermeye devam ettim.

Katılımcıların kurumlarının rolüne ilişkin görüşleri yersiz değildir. Dini kuruluşlar halen eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin önemli sunucuları olmaya devam etmektedir. Hükümetler tarafından yönetilenlere kıyasla dini kuruluşlar tarafından yönetilen okul, hastane, yetimhane ve sosyal hizmet kurumu sayısı da daha fazladır.

Rol Model Olma

Bu çalışmaya katılan kadınlar, çocuklarına değerler eğitimi vermenin bir yolunun da iyi şeyler yapmak olduğuna, bu nedenle hayırseverlik işleriyle meşgul olarak çocukları için rol modeller olabileceklerine dair aynı inançları paylaşmaktaydılar. Bu kadınlara göre, çocuklar ebeveynlerinin başkalarına yardım etmesini izleyerek birçok olumlu değer öğrenirler. Maya adlı bir katılımcı, ailesi için sosyal çalışmaların bir aile etkinliği haline geldiğini belirterek çocukları dahil tüm ailesinin çalışmalara katıldığını ifade etmiştir. Ona göre, daha az şanslı insanlarla çalışmak, çocuklarının empati duygusunu geliştirmiş ve ne kendisi ne de kocası tarafından söylenmeden hayır işlerinden keyif almalarını sağlamıştır.

Lisa da benzer bir görüşle, ailesi ve kendisinin her gün yüzlerce yetime bakmak ve eğitmek için dayanmak zorunda oldukları zorlu çalışmaların, çocuklarına maddi değerlerden ziyade insanların çalışmalarına kıymet vermeyi öğrettiğini düşünmektedir. Ayrıca, bu faaliyetlerin ailesinin güçlü bağlar geliştirmesine yardımcı olduğu görüşündedir.

Bence, ben ve eşimin her gün yetimhanedeki çocuklarımızın yiyecek bir şeyler bulması ve okuldaki öğretmenlerin ücretlerinin ödenmesi için gerekli parayı kazanmak uğruna yaptığımız mücadeleyi izlemek, onların destek ve fedakarlıklarına ihtiyacımız olduğu gerçeğini kendi çocuklarımızın hızlı öğrenmesine sebep oldu. Dolayısıyla, çocuklarımız daha fazla sorumluluk alacak yaşa gelir gelmez ekip olarak çalışabileceğiz ve bu ailemiz arasında çok güçlü bir bağ oluşmasını sağladı; bana göre diğer ailelerden daha güçlü bir bağ. Oğlum, eğitimine başka bir şehirde devam etmek için evden ayrıldığında zor zamanlar geçirdi, çünkü onun için daha fazla paraya ihtiyacımız olmasının yanı sıra, günlük işlerimize artık yardım edemeyeceğini de biliyordu.

Sosyal organizasyonun aile içinde nesilden nesile aktarılmasının yaygın nedenlerinden biri bu değerlerin çocuklara işlenmesi olabilir. Bu araştırmaya katılanların çoğu, aile işleyişinin bir parçası olarak küçük yaşlardan itibaren sosyal yardım faaliyetlerinde bulduklarını belirtmişlerdir. Bu değerleri çocuklara öğretme yeteneği katılımcıların çoğuna göre önemlidir çünkü hayırseverlik çalışmalarının devam etmesi bu şekilde sağlanacaktır. Katılımcılara göre modern dünyanın, ağır okul programı gibi talepleri, internetin ve diğer araçların etkisi, başkalarına bakmak, çalışkan olmak gibi önemli değerleri çocuklarına işlemek isteyen ebeveynler için zor bir sorundur. Katılımcılar, çocukları daha yakından izlemenin ve sürekli olarak iyi davranışlara maruz bırakmanın onları eğitmenin en etkili yolu olduğunu düşünmektedirler.

Psikolojik Tatmin

Katılımcıların çoğu tarafından altı çizilen bir diğer nokta da başkalarına yardım etmenin psikolojik olarak tatmin edici bir çalışma olduğudur. Yardım ettikleri kişinin dönüşümünü izlemek ve bir kişinin hayatını değiştirme noktasında yaptıkları etkiyi anlamak, katılımcılar için sonsuz bir mutluluk kaynağı ve aynı zamanda işlerine devam etme gücüdür.

Bir camide Üstad olan Hasan'ın sözleri şöyledir:

Yaptığım işin veya sözlerimin başkalarına uyanmaları ve ağır sorumluluklarından vazgeçmemeleri için ilham verdiğini görmek bana güç veriyor. Bildiğiniz gibi sosyal çalışmalar yapmak her zaman kolay değildir. İnsanlar olarak kendi sorunlarımız ve sınırlılıklarımız olabilir, diğer taahhütlerimiz, işimiz ve harcamamız gereken paradan bahsetmiyorum bile. Yine de işimin birini değiştirdiğini ve onun hayatına devam edebildiğini gördüğümde, kendi sorunlarımızın havada kaybolduğunu hissetmeden edemiyorum. Başkalarına yardım etmeye bağımlı hale geldim.

Vurgulanması gereken, yukarıda belirtilen psikolojik tatminin, katılımcıların dini görüşlerinden ayrı tutulamayacağıdır. Bazı katılımcılar, başkalarına yardım etmenin insanlar tarafından Allah'a yaklaşmak olarak görülmesi gerektiğini, böylece cennet kapılarının açılacağını hissettiklerini belirtmiştir.

Özetlemek gerekirse, yukarıda tartışılan çeşitli konular, Müslümanların hayır işleri ve sosyal hizmet faaliyetleri yürütmesinin "dini nedenlerle" ya da dini görev ve sorumluluklarını yerine getirme gibi normatif nedenlerle sınırlı olmadığını göstermiştir. Bunun yerine katılımcılar kendileri veya aileleri ile ilgili başka daha "dünyevi" ve pratik nedenleri de vurgulamışlardır.

Dolayısıyla, din insanların hayır işleri ve sosyal aktiviteler yapmalarının ana nedeni olmasına karşın bu dini güdünün temellerinin de hayatın gerçeklerine dayandığı ve bu gerçeklerle bağlantılı olduğu sonucuna varmak daha güvenilir olacaktır. Diğer bir deyişle,

bir kimse bu işleri yaparak sadece iyi bir Müslüman değil, aynı zamanda iyi bir insan olmayı hedeflemektedir. İnsanların günlük yaşamının gerçekliği ile, dünya ve öbür dünya arasındaki bağlantının varlığı, iyi şeyler yapmaya devam edileceğinin bir garantisi olarak görülebilir. Bu sadece dini bir çağrı değil, aynı zamanda insani yardım çağrısıdır. Özetle, sosyal hizmet faaliyetlerinde motivasyonun önemli anahtar kelimeleri şunlardır:

- 1) *Balasan pahala (Allah'tan mükâfat)*
- 2) *Tabungan akhirat (Gelecek yaşam için yatırım; ahiret)*
- 3) *Hidup ini singkat (Hayat kısa)*
- 4) *Berkorban (Kurban)*
- 5) *Ibadah (İbadet)*
- 6) *Kebaikan (İyilik)*
- 7) *Meluruskan kesesatan (Birin hatasını düzeltmek)*
- 8) *Pengabdian (Bağlılık ve Özveri)*

Sonuç

Endonezya dini temelinde tek Allah inancı olan bir ülkedir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar, inanç temelli kurum veya kuruluşlarda görülen zengin İslami gelenek ve uygulamalara sahiptir. İnanç temelli birçok kurum ve din görevlileri ihtiyaç sahipleri için “Sosyal Hizmet” faaliyetleri yürütür. Camiler, dini organizasyonlar, İslami vakıflar, hocalar (Kyai veya Üstad), dini yol göstericiler / dini önderler veya onların takipçileri bunlar arasında sayılabilir. Sundukları hizmetler genellikle deneyimlerle başlatılır ve kendileri veya mahalli olarak bilge kabul edilen önderler tarafından yönlendirilir. Yardım aktörlerinin pek çoğu dini motivasyonla teşvik edilir. Bazıları ise insancıl duygularla ya da Batı’lı profesyonel sosyal hizmetlerle ilişkileri olmuş olabileceğinden mesleki nedenlerle motive olurlar.

“Sosyal Hizmet” faaliyetleri, hayır işleri, nakit yardımı, mikrofinans, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, rehabilitasyon, toplum ve sosyal kalkınma ve güçlendirmeye kadar değişen çeşitlilikler göstermektedir. Bu faaliyetler çoğunlukla zekât, infak (bağış) ve sadaka ile finanse edilmektedir.

Akademik çevrelerde, hala Batı teorileri ve uygulamalarının hâkim olduğu sosyal hizmet çalışmalarını zenginleştirmeye yönelik olarak, Endonezya İslam geleneklerini, iman ve inançlarını keşfetme konusunda artan bir farkındalık mevcuttur. İslami kuruluşlar, ümmeti özellikle yoksul insanları güçlendirmek amacıyla Kur’an-ı Kerim ve Hadis içindeki İslami değer ve felsefeye dayanan sosyal refah faaliyetleri düzenlemektedirler. Sosyal refah faaliyetlerinde yer alan bireyler (Kyai/Üstad, öğretmen/aktivist) çalışmalarını içsel motivasyona dayandırmaktadır.

Müslümanlar için İslam bir dinden daha fazlasıdır; yaşam için kapsamlı bir çerçeve sağlar. Profesyonel sosyal hizmet görevlileri, Müslüman toplum içindeki farklı dindarlık düzeylerine, dini uygulamalara ve geleneklere saygı göstermelidir.

KAYNAKÇA

Akimoto, T. (2013). Introduction: What can Buddhism contribute to the Professional Social Work? The Roles of Buddhism in Social Work: Vietnam and Japan. Japan: ACWeIS

- Japan College of Social Work. <http://id.nii.ac.jp/1137/00000207/> (retrieved 4th August 2015)
- Barise, A. (2003). Toward indigenization of social work in the United Arab Emirates. Paper presented at Advancing Indigenous Social Work Conference, organized by Universiti Malaysia Sarawak, Kuching, 20-21 Ekim 2003.
- Canda, E.R. (1989) "Religious content in social work education: A comparative approach", *Journal of Social Work Education*, 25, pp. 15-24.
- Canda, E.R. (1998) *Spirituality in Social Work*, Binghampton, NY, Haworth Press.
- Canda, E.R & Furman, L.D. (1999). *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping*. New York: The Free Press.
- Dompert Zuafa. <http://www.dompertdhuafa.org/> Erişim tarihi 10 Kasım 2015
- EmoKastama.(1990).Inabahsuatu metod epenyadaran korban narkotika dengan menggunakan Zikrullah Thariqat Qodirriyah Naqsyabandiyah di pondokpesantrensuryalaya. Tasikmalaya: PondokPesantrenSuryalaya, Jawa Barat, Indonesia.
- Fahrudin, A. (2005) Spritualitasdan Agama Dalam Praktek PekerjaanSosial: Sebuah Konsepsi. Makalah disajikan dalam Diskusi Buku Spirituality within Religious Traditions in Sosial Work Practice, anjuranInstalasiPendidikan Agama, SekolahTinggiKesejahteraanSosial (STKS) Bandung, 5 Aralık 2005.
- Fahrudin, A. (2013). Social Welfare and Social Work in Indonesia. In Dr Sharlene Furuto (ed.), *Social Welfare and Social Work in Asia Pacific*. New York: Columbia University Press.
- Family for Every Child. (2013). Muhammadiyah and Family for Every Child have run a pilot of social work assessment tool, access from www.familyforeverychild.org, Erişim Tarihi 12 Ocak 2014.
- Geertz, C. (1983). Local knowledge: Fact and law in comparative perspective. In Geertz, C. (Ed.), *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*, pp. 167-234. N.Y.: Basic Books.
- Hall, R.E. (2012). Islamic spirituality vis-à-vis Asia Pacific Muslim population: A resource for Western social work practice. *International Social Work*, 55(1): 109-124.
- Hokenstad, M.C. & Midgley, J. (Eds.). (1992). *Issues in international social work: Global challenges for a new century*. Washington D.C: NASW Press.
- Hook, M.V, Hugen, B. & Aguilar, M. (2004). *Spirituality within religious traditions in social work practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Inabah <http://www.suryalaya.org/> Erişim Tarihi 31 Kasım 2015
- Ife, J. (1997). *Rethinking Social Work: Toward critical Practice*. Australia: Addison wesley Longman Australia Pty Limited.
- Latting, J.K. (1990). Identifying the ÖismeÓ: Enabling social work students to confront their biases. *Journal of Social Work Education*, 26, 36-44.
- Modood, T., Bethoud, R., Lakey, J., Nazroo, J., Smith, P, Virdee, S. and Beishon, S.(1997) *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage*. London: Policy Studies Institute.

- Model penyembuhanInabah<http://www.suryalaya.org/inabah.html>, Erişim Tarihi 29 Kasım 2015
- Maududi, Abul A'la, Tafhim Al Quran, <http://englishtafsir.com/Quran/107/index.html>
- Muhammadiyah<http://www.muhammadiyah.or.id/> Erişim Tarihi 30 Kasım 2015
- Muhammadiyah Disaster Management Center <http://mdmc.or.id/> Erişim Tarihi 31 Kasım 2015
- Nasution, H. (1990). Thoriqot Qodiriyyah Naqshabndiyyah: Sejarah, Asal Usul dan Perkembangannya. Tasikmalaya-Indonesia: Institut Agama Islam Latifah Mubarakiyah.
- Nashir, H. (2010). Muhammadiyah gerakan pembaruan. Jogjakarta: Suara Muhammadiyah
- National Association of Social Workers. (1999). Code of Ethics. <http://www.socialworkers.org/pubs/code/default.asp> (13 Eylül 2008)
- Nelson, J. M. (2009). Psychology, Religion, and Spirituality. Valparaiso, USA: Springer Science + Business Media, LLC.
- Law of Social Welfare No. 11 the year 2009
- Singleton, S.M. (1994). Faculty personal comfort and the teaching of content on racial oppression. *Journal of Multicultural Social Work*, 3, 31-37.
- Subandono, H. (2011). Kepemimpinan Kepala Sekolah Dalam Membentuk Motivasi Kerja Guru (Studi Kasus di Sekolah Masjid Terminal Depok Propinsi Jawa Barat). Unpublished, thesis in Universitas Indonesia.
- Suyono, H. (2008, July). Empowering the community as an effort to revive the culture of self-reliance in community social security. Paper presented at 33rd Global Conference of ICSW, Tours, France.
- Sekolah Gratis Master Indonesia. <http://sekolahmaster.org/> Erişim Tarihi 10 Kasım 2015
- Tamba, M.E.S. (2012). Proses Pelembagaan Sekolah Alternatif (Studi Kasus PKBM Yayasan Bina Insan Mandiri (YABIM)). Unpublished, thesis in Universitas Indonesia.
- Zastrow, C. (2004). Introduction to Social Work and Social Welfare. 8th Edition. Belmont, CA: Brooks/Cole-Thomson Learning.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 127-140/Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 127-140

Journal homepage: <https://apjir.com/>

TERCÜME MAKALE/TRANSLATION

İSLAMİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI: ASYA'DAKİ MÜSLÜMAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİNİN ANLATILARI: FİLİPİNLER DENEYİMİ

"Manapol, Melba L. "Islamic Social Work Practice: Narratives of Muslim Welfare Activities in Asia – The Philippines Experience". *Islamic Social Work Practice: Experience of Muslim Activities in Asia* (Ed. K.Matsuo). (Japan: Asian Center for Social Work Research, 2016).

https://jcs.w.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=438&item_no=1&page_id=13&block_id=81

Ayşe Derya SARAÇOĞLU

Araştırma Görevlisi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul
Research Assistant, University of Health Sciences, Social Work, Istanbul/Turkey

derya.saracoglu@sbu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4916-5426

Öz

Filipinler, Pasifik Okyanusu'nun batısında yer alan, yaklaşık 7107 adadan oluşan bir Güneydoğu Asya devletidir. 2014 itibarıyla nüfusu yaklaşık 100 milyon olan Filipinler'in %15'i Müslümandır. Müslümanlar azınlık olmalarına rağmen ülkenin hemen hemen her bölgesinde ikamet etmektedirler. Bu çalışmada Filipinler'in İslami sosyal hizmet uygulaması deneyimini ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, ülkedeki sosyal hizmet faaliyetlerinin yapısını tanımlamak ve aynı zamanda bu tür faaliyetlerin arkasındaki motivasyonları ve nedenleri belirlemektir. Tanımlayıcı ve keşfedici bu çalışmada, sosyal hizmet uzmanları ve Müslüman topluluk liderleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular; sunulan hizmetlerin bütçe kısıtlaması nedeniyle sınırlı olduğunu, Müslüman kuruluşlara yönelik geliştirme ve iyileştirmelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İslami bakış açısı ve maneviyatın Müslüman toplumlar arasında sosyal hizmet faaliyetleri için motivasyon ve ilham kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. [Mütercim]

Anahtar kelimeler: Filipinler, İslami Sosyal Hizmet, Maneviyat, Sosyal Refah

ISLAMIC SOCIAL WORK PRACTICE: NARRATIVES OF MUSLIM WELFARE ACTIVITIES IN ASIA – THE PHILIPPINES EXPERIENCE

Abstract

The Philippines is a Southeast Asian state consisting of approximately 7107 islands, located on the edge of the Pacific Ocean. The Country's population is approximately 100 million as 2014. In terms of religion %15 of its population are Moslems. Islam is still minority religion in a country but there are now Muslim communities in every province. In

İSLAMİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI: ASYA'DAKİ MÜSLÜMAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİNİN ANLATILARI: FİLİPİNLER DENEYİMİ

this study, the Philippine experience of Islamic social work practice is discussed. It aimed to describe the nature of social work activities in the country and also determine the motivations and reasons behind such acts. In this descriptive and exploratory study, in-depth interviews were conducted with social workers and Muslim community leaders. The findings of the study show that; there is a need to enhance and empower for Muslim organizations and the services are limited due to budgetary constraints. In addition, it has been concluded that Islamic perspectives and spirituality served as motivation and inspiration for social work activities among Muslim communities. [Translator]

Keywords: Philippines, Islamic Social Work, Spirituality, Motivation, Social Welfare

Atıf / Cite as: Manapol, Melba L. "İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Asya'daki Müslüman Sosyal Yardım Faaliyetlerinin Anlatıları: Filipinler Deneyimi". çev. Ayşe Derya Saraçoğlu. *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 127-140.

1. Giriş

Filipinler Cumhuriyeti, Vietnam'ın doğusunda, Filipin Denizi ile Güney Çin Denizi arasında Güneydoğu Asya takımadalarında yer almaktadır. 7.107 adadan oluşur; ana adalar Luzon, Visayas ve Mindanao'dur. Ülkenin nüfusu 2014 itibariyle yaklaşık 100 milyondur. Nüfusun %80'i Katoliklerden, %15'i Müslümanlardan ve %5'i ise Hristiyan mezheplerinden ve Budistlerden oluşmaktadır .

Filipinler, doğal kaynaklar açısından zengin bir ülkedir. Ülke, Pasifik Ateş Çemberine ve ekvatora yakın olduğu için depremlere ve tayfunlara yatkındır, fakat bu bölge Filipinler'e bol doğal kaynak ve dünyanın en büyük biyolojik çeşitliliklerinden bazılarını sahip olma imkânı da sağlar. Dünyada afete en yatkın üçüncü (Vanuatu ve Palau Cumhuriyeti'nden sonra) ülkedir. Birleşmiş Milletler tarafından Filipin ekonomisini dirençli olarak tanımlanmaktadır. Ekonomisi, karşılaştığı sıkı mali kısıtlamalar, gıda güvensizliği, zayıf yönetim, silahlı çatışmalar gibi zorluklara rağmen büyümektedir .

Filipinler'in İslam ile tanışma tarihi, "14. yüzyılda bölgeye İslam'ı getiren Arap ve Gujarati tüccar ve misyonerlere" kadar uzanmaktadır. Zamanla İslam, Güney'de egemen bir din haline gelmiştir. İspanya, 16. Yüzyılda Filipinler'i sömürgeleştirdiğinde ve Hristiyanlığı getirdiğinde dahi Müslümanları baskı altına almakta veya onları Hristiyanlaştırmakta başarılı olamamıştır (Angeles, 2013).

Bugün, nüfusun yüzde sekseninin Katolik olduğu ülkede, İslam hala bir azınlık dinidir. Müslümanların çoğu başta Güney ve Batı Mindanao, Güney Palawan ve Sulu Takımadaları olmak üzere ülkenin güney kesiminde ikamet etmektedirler. Dil temelinde belirlenen yaklaşık on altı grup vardır, bunlardan üç tanesinin çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Bunlar, Kuzey Cotabato, Sultan Kudarat ve Mauindanao'daki Maguindanao'lular; İki Lanao'daki Maranao'lar ve Jolo adalarındaki Tausug'lardır. Diğer küçük alt gruplar, Sulu Takımadaları'ndaki Samal'lar, Badjao'lar; Zamboanga del Sur'daki Yakan'lar; Güney Mindanao bölgesindeki Iranon veya İlanon'lar ve Sangir'ler ve Küçük Çağayan Adaları'ndaki Jama Mapun'lardır.

Müslüman toplulukların çoğunluğu ülkenin güney kesiminde sınırlı olsa da halihazırda ülkenin her bölgesinde Müslümanlar vardır. Hristiyan bölgelerde camiiler peyzajın bir parçası haline gelmiştir. Birkaç bölgede İslami okullar kurulmuş ve İslamiyet'i seçenlerin sayısı artmıştır. Günümüzde Filipin ümmeti , etnik kökene dayalı geçmişteki farklılıkların yanı sıra Sünniler, Şiiiler, Tebliğ Cemaati ve Kadıyanileri içeren günümüzde daha fazla çeşitliliğe sahip bir topluluktur. Aynı zamanda "Doğuştan Müslümanlar" ile sonradan

Müslüman olanlar arasında da bir ayırım sürdürülmektedir. Müslüman topluluklar arasındaki sosyal hizmet uygulamalarının bağlamını anlamak için bu çeşitli etkinlikleri ele almak önemlidir.

2. Amaç ve Metodoloji

Tanımlayıcı ve keşfedici bu araştırma, Filipinler'in İslami sosyal hizmet uygulaması deneyimine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, ülkedeki sosyal hizmet faaliyetlerinin yapısını tanımlamak ve aynı zamanda bu tür faaliyetlerin arkasındaki motivasyonları ve nedenleri belirlemektir. Çalışma özellikle aşağıdaki soruları cevaplamaya çalıştı:

- (1) Müslüman sosyal hizmet uzmanlarının, üstadların, kalkınma çalışanlarının İslami sosyal hizmet faaliyetlerine ilişkin fikir ve anlatıları nelerdir?
- (2) Bu tür faaliyetleri yapmalarının motivasyonları ve nedenleri nelerdir?
- (3) Ülkedeki İslami Sosyal Hizmet uygulamalarının iyileştirilmesine yönelik önerileri nelerdir?

Çalışmanın amacına ulaşmak için; kamu, sivil toplum kuruluşları, insani yardım kuruluşlarındaki sosyal hizmet uzmanları ve kalkınma çalışanlarıyla ve Mindanao'daki üstadlar ve imamlar gibi Müslüman topluluk liderleriyle derinlemesine görüşmeler yapıldı. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle analiz edildi. İkincil verilerin de incelemesi yapıldı ve tartışmaya dahil edildi. Çalışmanın bulguları, ülkedeki farklı Müslüman faaliyetlerini resmeden vakalar kullanılarak sunuldu.

3. Sonuçlar ve Bulgular (Vakalar)

Temel olarak, Müslüman sosyal hizmet faaliyetleri, genel sosyal hizmet faaliyetlerinden farklı değildir. Mindanao'nun özerk bölgesindeki Müslüman topluluklar, Filipin hükümeti tarafından sağlanan programlardan ve hizmetlerden yararlanmaktadır. Bu, yoksul toplulukların da hükümetin şartlı nakit transfer programından yararlandıkları anlamına gelir. Nüfusun yoksul ve hak kazanan üyelerine eğitim yardımı sağlar. Müslüman topluluklar (üstadları ve liderleri aracılığıyla) hükümetle ortaklaşa medrese okulları kurdular. Ayrıca, çocuklar için beslenme programları ve ebeveynler için geçim programları vardır. Savaşta etkilenen topluluklara Müslüman liderlerle koordineli olarak hükümet veya sivil toplum kuruluşları tarafından yardım ve rehabilitasyon sağlanmaktadır.

Filipinler'deki Müslüman sosyal hizmet faaliyetleri; devlet kurumları tarafından yapılanlar, sivil toplum kuruluşları tarafından yapılanlar ve üstad ve imamların faaliyetleri olarak kategorize edilir.

3.1 Devlet Tarafından Yapılan İslami Sosyal Hizmet Faaliyetleri

Filipin Hükümeti, Sosyal Refah ve Kalkınma Bakanlığı (SRKB) aracılığıyla yoksul, savunmasız ve dezavantajlı Filipinlilerin yaşam kalitesinin artmasını sağlamaktadır. Devlet, yerel yönetim birimleri ile ortak çalışarak sosyal değişim ve dönüşüm için ülkedeki tüm sektörlerde çeşitli program ve hizmetler uygulamaktadır. Böylelikle, devletin çeşitli sosyal hizmet müdahaleleri, kabile ve din ayırt etmeksizin ülkenin farklı bölgelerindeki tüm Filipinliler tarafından hissedilmektedir.

Devlette çalışan sosyal hizmet uzmanları, Müslüman topluluklar için, Müslüman ve Hıristiyan sosyal yardım faaliyetleri arasında hiçbir ayırım olmadığını iddia etmektedir. Bunun nedeni, Filipinler'in ağırlıklı olarak Hıristiyan bir ülke olması ve İslam'ın en çok inanılan ikinci din olarak kabul edilmesine rağmen nüfusun yalnızca yaklaşık %15'ini oluşturmasıdır. Ülkenin tüm bölgelerinde uygulanan sistem aynıdır. Program ve hizmetler

İSLAMİ SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI: ASYA'DAKİ MÜSLÜMAN SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİNİN ANLATILARI: FİLİPİNLER DENEYİMİ

de tüm devlet sosyal yardım birimlerinde aynıdır. Bu programlar, kapsamlı ve entegre sunulan sosyal hizmetler aracılığıyla, yetenek eğitimi ve geliştirilmesi, çocuklar, yaşlılar, kadınlar gibi hassas kesimlerin bakımı, yoksul aileler için şartlı nakit transferi (ŞNT), sürdürülebilir geçim kaynakları ve toplumun güçlendirmesini içerebilir. Bu durumda Müslüman sosyal hizmet faaliyetleri nasıl uygulanmaktadır? Aşağıdaki temalar, İslami sosyal hizmet faaliyetlerinin kamudaki sosyal hizmet uzmanları ve kalkınma çalışanları tarafından nasıl uygulandığını veya gerçekleştirildiğini açıklamaktadır.

Müslümanların kuralları, gelenekleri ve uygulamaları gözetilir. Devlet çalışanları, özellikle Müslüman topluluklarla çalışırken Müslümanların kurallarını, geleneklerini ve uygulamalarını gözetirlerdi. Kendileri tarafından da paylaşıldığı üzere, katılımcılar resmî kurumlarda İslam'la ilgili olduklarını düşündükleri hususlarda protokolleri tam anlamıyla takip ediyorlar. Başörtüsü takılmasının, özellikle Müslüman topluluklar için çoğunlukta olması örnek olarak verilebilir. Müslümanların kurallarına, geleneklerine ve uygulamalarına riayet etme, altyapı projelerinde dahi görülebilir. Bir katılımcının iddia ettiği gibi:

“Bay ve bayan tuvaletleri için ayrı bir yapı olmalı; klozetin yönü batıya bakmamalıdır. Çünkü Batı, ibadet ederken döndüğümüz yön olması sebebiyle kutsaldır.” – Kamu Sosyal Hizmet Uzmanı, Kadın

Müslümanların uygulamalarına ve ritüellerine riayet etme, aile gelişim seminerleri gibi toplumsal gelişim faaliyetlerine dahi entegre edilmiştir.

“Bir zamanlar, aile gelişim seminerlerinde tartıştığımız tek konu İslamiyet -İslamiyet hakkındaki her şey- hakkındaki meselelerdi. Bununla birlikte, ibadet edecek kişiler için tahsis ettiğimiz süre vardı. Hatırladığım kadarıyla bu arka arkaya beş ay kadar sürdü. Bunu Ramazan'a saygı göstermek için yaptık.” – Kamu çalışanı, Kadın

Sosyal hizmet uzmanları, Kuran ayetlerini ve İslami görüşleri dayanak noktası olarak kullanırlar. Müslüman topluluklarla çalışırken programlarını tanıtmak için İslami değerleri kullandıkları zaman Müslümanlar da programlarla İslamiyet arasında bağlantı kurabilirler. İnsanların programlara kolaylıkla inanmayacak olmaları sebebiyle programları İslami bakış açısıyla ilişkilendirmenin gerçekten gerekli olduğunu fark ettiler.

“Programlarımızı İslam'la irtibatlı oldukları bir şekilde tanıtmak için İslami değerleri kullanıyorum. Bölümümüzdeki programları İslami bakış açısıyla ilişkilendirmenin gerekliliğini tespit ettim, çünkü diğer türlü insanlar programlarımıza kolaylıkla inanmayacaklardı.” – Kamu Sosyal Hizmet Uzmanı, Kadın

Sosyal hizmet uzmanları, sosyal yardım ihtiyaçlarını karşılarken, programların tanıtılmasında her zaman İslami bakış açısıyla bağlantılandırmaları ve ilişkilendirmeleri gerektiğini, böylece insanları sundukları programları açıklamakta ve insanları inandırmakta zorlanmayacaklarını belirttiler. Ayrıca, programı tanıtan kişiye dair her zaman düşünceli olmaları gerektiği de vurgulanmaktadır. İnsanların sosyal hizmet çalışanının samimi olduğunu ve programa inandığını görmesi ve hissetmesi önemlidir. Çünkü eğer kişiler çalışanın görevine ve programa karşı olan dürüstlük ve samimiyetine inanırsa, çalışana ve programa da inanırlar. Ancak, çalışanın söyledikleri davranışlarını yansıtmazsa, kişiler elbette çalışandan şüphe edeceklerdir.

Sosyal hizmet uzmanları tarafından “cinsiyet” ve “kalkınma” örnek olarak verilmektedir. Çalışanlar, kadınların da kalkınmaya katılma hakkına sahip olduğunu açıklamaları gerektiğini söylemektedirler. Ancak bunu İslami bakış açısıyla ilişkilendirmeden Müslüman bir topluluğa, özellikle erkeklere ve evli olanlara, öğretmek kolay bir iş değildir. Bu nedenle tartışma, İslam'daki toplumsal cinsiyet ve bunun kalkınmayla ilişkisini vurgulamaktadır.

Toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik kalkınmasında kadın ve erkeğin eşit katılımının olması gerektiği kavramı vurgulanmakta ve bunun kendileri değil Kur'an-ı Kerim kaynaklı olduğunu belirtilmektedirler.

İslam'ın beş şartı inanç ve pratiğin çekirdeğidir. Katılımcıların bahsettiği İslami bakış açıları, aşağıda sıralanan İslam'ın beş şartına dayanmaktadır:

1. Allah'a iman, günlük tekrarlama ilan edilir: Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed Allah'ın peygamberidir (Kelime-i Şehadet).
2. Günde beş vakit namaz kılmak ve mümkünse Cuma namazını camide kılmak.
3. İhtiyaç sahiplerine yardım etmek (Zekat).
4. Kuran-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e vahyedilmesinin kutlandığı Ramazan ayı boyunca gün doğumundan gün batımına kadar oruç tutmak.
5. İmkânı olanların ömürlerinde en az bir kez Hacca gitmesi.

Bu şartlar, kişinin yaşamının her alanında kendini geliştirmesi ve toplum refahı için çabalamasına yardımcı olur.

"İslami bakış açısında sınırlı sosyal hizmet bilgisiyle hemen akla gelen İslam'ın beş şartından ikisi olan zekât ve sadakadır. Zekât, İslam'da kazancın yüzde iki buçuğuna tekabül eden vergidir. Takva ehli bir Müslüman olmak şartıyla dua ederek zekât isteyen fakir bir kimseye zekât verilebilir. Bunlara örnek olarak; imamlar, yaşlı ve bekar kadınlar (kendilerini destekleyecek kimsesi olmayan), yetimler ve benzerleri verilebilir. Bu durum sosyal hizmet müdahalesi açısından istediğimiz kadar ilerleyici olmayabilir ancak yoksul ve savunmasızlara öncelik verir. İkincisi, temelde bir armağan olan, veren kişinin tercihine göre verilebilen sadakadır. Her ikisi de nakit veya aynı olabilir." – Bai Sitti, Kamu Çalışanı

3.2. Sivil Toplum Kuruluşları ve İnsani Yardım Kuruluşları Tarafından Yapılan Müslüman Sosyal Hizmet Faaliyetleri

Sivil toplum ve insani yardım kuruluşlarının faaliyetleri, acil durum müdahalesinin yanı sıra toplumsal kalkınma desteğine de odaklanmaktadır. Toplumsal kalkınma girişimleri eğitim ve yetenek geliştirme faaliyetleri, geçim faaliyetleri, teknoloji transferi ve bazı durumlarda altyapı geliştirmeye kadar değişiklik gösterebilmektedir. İnsani yardım müdahalesi ise, yardım dağıtımı, rehabilitasyon ve altyapı geliştirme gibi faaliyetleri içermektedir.

Katılım, işbirliği ve koordinasyonun önemi vurgulanmaktadır: Bir toplumda kalkınma girişimini sahiplenme duygusunun geliştirilmesinde önemli olan, paydaşların katılımını teşvik etmektir,

"Kendi adıma, biz, teknik açıdan toplumu projelerimize her zaman dahil ediyoruz. Çünkü, istediğimiz şey, toplumun sahiplenme duygusuna sahip olması. Projelerden sorumlu olmalarını istiyoruz. Projeyi uygulamadan önce, ilk olarak Barangay Meclisi ile iletişime geçiyor ve Barangay liderleriyle koordinasyonu sağlıyoruz. Projelerimizi kabul ederlerse bir sonraki adıma geçebiliyoruz. Ayrıca, projelerimiz olduğunda her zaman "bayanihan" ı teşvik ediyoruz. Mümkün olduğunca, insan gücümüzü toplumdan alıyoruz. Bazı insanlar proje için malzeme ve erzak gibi aynı yardımlarda bulunuyorlar." – STK Çalışanı, Erkek

Zorluk seviyesi toplumlara göre değişmektedir: İnsani yardım müdahalesinin destek kapsamı o kadar geniş ki, çalışanlar zaman zaman güçlüklerle karşılaşmalarına rağmen bazı durumlarda da işlerini kolaylıkla yapabilirler. Çalışanlar toplumu tanıdığında ve işlerini

kendi başlarına nasıl yaptıklarını anladığında işleri kolaylaşmaktadır. Aynı zamanda, harekete geçirilmesi zor toplumlar da vardır.

“İnsanlarla ilgilenme konusunda pek zorluk yaşamam. Aynı kulvarda olduğumuzu bildiğimden –aynı din ve uygulamalara sahibiz- özellikle liderle etkileşimde bulunmak benim için kolay. Bu yüzden, Maguindanao'dayken, özellikle aşiret liderleriyle konuşmak benim için kolaydı – anlaşmaları rahatlıkla yaptık. Benim açımdan çok daha kolaydı. Bu bölgelerde harekete geçirilmesi çok zor olan bazı insanlar vardı. Genellemiyorum, ama daha önce de karşılaştığım, kendi yollarında giden insanlar vardı. Kendi kendilerini yönettikleri için onlarla iletişim kurmanın zor olduğu zamanlar da oldu.” – STK Çalışanı, Erkek

3.3. Üstadlar Tarafından Yapılan Müslüman Sosyal Hizmet Faaliyetleri: Tawi-Tawi İslami Toplumsal Dönüşüm Derneği (İslami Hareket)

Tawi-Tawi İslami Toplumsal Dönüşüm Derneği'nin (İslami Hareket) vizyonu, “Toplumun gerçek barış, düzen, kalkınma ve genel refaha erişmesi için, İslami değerlerin uygulanması ve temel Müslüman eğitiminin anlayışlı bir ulema ve vasıflı profesyonellerden oluşan bir grup tarafından sunulması yoluyla topluma sosyo-ekonomik hizmetler ve eğitim hizmetleri sunmaktır”. Tawi-Tawi İslami Hareketi'nin misyonu ise, “toplumun barış, düzen, kalkınma ve genel refahı için dini kesim ile sivil toplumu birleştirme aracı olarak hizmet etmektir.” Başkanı Üstad Haidit Astarau'i'ye göre, Tawi-Tawi İslami Hareketi şu anda bazı büyük hizmetler sağlamakta ve özellikle barış savunuculuğu, İslami liderlik ve eğitim alanlarında programlar hazırlamaktadır. Temelde İslami eğitime odaklanılmıştır. Uzakta olan ve Tawi-Tawi'ye geri dönen Filipinlilere –Balıkbayan'lar- bazı mali yardımlar bağladık. Ayrıca bazı eğitim programları yaptık.”

Sosyal yardım faaliyetleri, insanların refahı için tüm topluma sosyal hizmet sağlamayı içerir. Her Müslüman, özellikle sağlık, barınma ve gıda gibi temel hizmetler başta olmak üzere muhtaç olanlara yardım edecek bir şeyler yapmalıdır. Bütün bunlar, özellikle sahip olduğumuz Müslüman topluluklar arasında yoksulluğu azaltmak için yapılmaktadır.

Tawi-Tawi'de, İslami Hareket, öğrencilere İslami liderlik ve yönetim eğitimi hakkında eğitim programları başlatmıştır. Daha sonra organizasyon, okul çocukları için bağış yapmak gibi saha çalışmaları da yapmıştır. Organizasyona belirli bir miktar bağışta bulunulması ile ilgili olarak bazı kuruluşlar ve özel kişilerle iş birlikleri yapılmakta ve bu bağışlar sosyo-dini hizmetlerin sağlanması için kullanılmaktadır.

Neden bu tür faaliyetlerde buldukları sorulduğunda, Üstad şunları söyledi:

“İster Müslüman ister gayrimüslim olsun, muhtaç olan kişilere yardım etmek sosyal ve ahlaki bir zorunluluktur. Çünkü bizim temel amacımız, Rabbimiz'den kurtuluşu istemek, cennete girmek, hükümetin ulusu daha iyi bir şekilde inşa etmesine yardımcı olmak ve böylelikle genel refah ve sürdürülebilir barışa hizmet etmektir.”

Üstad Haidit, Müslümanlardan nadiren yardım aldıkları için mali kaynaklardan yoksun olduklarını, ancak özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere sosyal ve ekonomik hizmetlerin uygulanmasında Hıristiyan STK'larla ortaklık yaptıklarını da belirtti.

“Üyelerimizin çoğu Müslüman liderlerle çalıştığı için çoğumuz teknik beceriler konusunda yetenekli değiliz. İslami çalışmalar ve İslami kanunlarla ilgili ayetlerde iyiyiz ancak teknik eğitim açısından eksikiz. Özellikle Teknik Eğitim ve Beceri Geliştirme Kurumu (TEBGK) tarafından yönetilen teknik iş başvurusunda bulunabilmeleri için hak eden üyelere fırsat verilmesine ihtiyacımız var.”

Üstad Haidit ayrıca, Müslümanlara ve gayrimüslimlere yardım etmek arasında hiçbir fark olmadığına da dikkat çekmektedir. Çünkü İslam’da, tüm insanlara merhamet, nezaket ve refah hizmetleri sunmamıza izin verilmektedir. Bu Sadaka için yapılan hayır hizmetlerinin bir parçasıdır.

“Rabbimizden, özellikle ahirette bir mükafat alırsınız.”

Üstadın bahsettiği bir diğer terim, İslam’ın beş şartından biri olan zekattır; zengin Müslümanlara, her yıl net gelirlerinin yüzde iki buçukunu fakirlere dair hizmetler için vermeleri emredilir. Zekâtın dağıtımı, belirli kurum veya kuruluşlar tarafından kabul edilen bağışçılar arasındadır. Zekâtın yoksullara nasıl dağıtılacağına dair programlar yaparlar. Bazı kuruluşlar parayı doğrudan yoksullara vermezler, ancak kendi işlerini yönetmek için belirli bir beceriyi nasıl geliştirecekleri konusunda geçim programları ve teknik eğitimler verirler. Nakit de kabul edilebilir, ancak “isang kahig, isang tuka” gibi olacaktır. Üstad şunu vurguladı: “Uzun vadeli bir programa ihtiyacımız var, parasal değeri geçim programlarına dönüştürmemiz gerekiyor”. Zekât, zengin Müslümanlar için bir zorunluluk iken Sadaka’yı herkes verebilir ve Sadakanın dağıtımı faydalanacak kişiler ile irtibatlıdır. Sadaka gayrimüslimlere, Hıristiyanlara bile verilebilecekken, zenginlere armağan olarak da verilebilir.

4. Ulusal Genel Bakış

Filipinler’deki sosyal hizmet mesleği Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kökenlerinin izinden gider. Bu nedenle, büyük ölçüde Batı etkisindedir. Filipinler’in ağırlıklı olarak Katolik ve Hıristiyan bir ülke olması, sosyal hizmet faaliyetlerinin yapısını da şekillendirmektedir. Sosyal Hizmet, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden ve insani hizmet mesleğinden türetilen bilimsel bir temele sahiptir. Bir Yahudi-Hıristiyan öğretilerinden, dini bir teolojiden başlamış ve daha sonra yarı bilimsel bir düşünce okuluna geçmiştir (Pineda, 2000). Günümüze kadar da değişimler devam etmiştir. Bu doğru olsa da, ülkenin çeşitli popülasyonlardan oluşması sebebiyle yerel bağlama göre düzenlenmiş uygulama modelleri geliştirmek de güçtür. Ülkede sosyal hizmet uygulamasının yerleştirilmesi için girişimler mevcuttur. Bu makale aynı zamanda bu girişime katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Filipinler’deki Müslüman sosyal hizmet faaliyetleri, muhtaçların, yetimlerin, yolcuların ve yardım isteyen herkesin ihtiyaçlarını karşılamak için toplumun genelinde desteğiyle resmi sosyal hizmetlerin kurulmasını içerir. İhtiyaçlar arasında mali destek, evlilik danışmanlığı, eğitim desteği, yardım ve rehabilitasyon, barınma ve diğerleri olabilir. Bu destekler, kısa vadeli veya uzun vadeli olabilirler. Müslüman bölgeler, Sosyal Refah ve Kalkınma Bakanlığı (SRKB) aracılığıyla hükümetin programlarına ve hizmetlerine dahil edilmiştir. Filipinler İslami Tebliğ Konseyi (İTK) isimli ulusal bir şemsiye kuruluş da vardır. Bu kuruluş, Filipinler Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu altında, 1982 yılında, 9 üye kuruluş tarafından kurulmuş ve tescil edilmiştir. Bugüne kadar, ülke genelinde 72 üye kuruluşa ulaşmıştır. Hem yardım hem de eğitim programları vardır. Yardım programları yerlerinden edilmiş ailelere gıda dağıtımı, tıbbi görevler, çevre koruma, geçim programları, su sanitasyon programları ve mikro finansı içermektedir. Ülkedeki üstadların ve imamların çoğu medrese okullarının kurulmasıyla ilgilenirken, bazıları da toplumsal kalkınma çalışmaları ile ilgilenmektedirler.

Müslümanların çoğunun ikamet ettiği Mindanao’daki sosyal hizmet faaliyetleri, eğitim yoluyla okuryazarlığı artırmak ve bölgedeki farklı sektörlere geçim desteği sağlamak gibi kalkınma ile ilgili girişimlere odaklanmıştır. Bazı durumlarda, sosyal hizmet faaliyetleri, fırtına, sel, deprem ve yangın gibi doğal afetlerden etkilenen veya savaştan etkilenen

topluluklara destek ve yardıma yöneliktir. Bu faaliyetler hükümet, sivil toplum kuruluşları, özel kuruluşlar ve camiiler tarafından yürütülmektedir.

5. Neden Bu Faaliyetleri Yapıyorlar?

Sosyal hizmet çalışanları, kalkınma uygulayıcıları, imamlar ve hatta üstadlar, nüfusun yoksul ve daha az şanslı üyelerine ulaşmak için sosyal hizmet ve sosyal yardım faaliyetlerine dair çeşitli yaklaşımlara ve uygulamalara sahip olabilmektedirler. Bu tür faaliyetleri yürütmek için sahip oldukları motivasyonları ve nedenleri aşağıdaki gibi paylaşırlar:

1. Başkalarına yardım etme şansı. Sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri yapmak, bazı çalışanlar ve üstadlar tarafından başkalarına yardım etme şansı olarak görülmektedir. Birlikte çalıştıkları insanların yaşamlarında değişiklikler ve gelişmeler gördüklerinde kişisel tatmin yaşarlar. Süreç içerisinde yorgunluk yaşarlar, ancak daha sonra toplumsal sonuçları gördüklerinde ve takdir edildiklerinde bir tatmin duygusu hissederler.

“Motive oluyorum çünkü bana başkalarına yardım etme şansı verildi.”

-Kamu Çalışanı, Kadın

“Bölgedeki insanları becerilerle donatarak bırakıyoruz, uzun vadede eğitimlerimizden ve programlarımızdan edindikleri becerileri sürdürüyor ve geliştiriyorlar. Bu da işimizi tatmin edici kılıyor.”

- STK Çalışanı, Erkek

2. İyi niyet ödüllendirilir. İslam'da devamlı yapılan yardımların her zaman kişiye geri döneceğine ve Allah'tan bir mükafat alınacağına inanılmaktadır. Görüşülenlerden birinin bahsettiği gibi:

“Yardım etmeye dair iyi niyet olduğu sürece her zaman bir ödül alınacağına inanıyorum. Bir zamanlar su kaynağına sahip olmayan bir toplumun şimdi sizin sayenizde sahip olması, farklı bir duygu.”

3. Bu bir sorumluluk. Bu, kamu çalışanları ve üstadlar arasında ortak bir cevaptır. Sorumluluk, insanlara hizmet etmek için bir ilham kaynağıdır, çünkü insanlara hizmet etmek aynı zamanda Allah'a da hizmet etmektir. Bu, Allah yolunda yaşamak demektir. Dolayısıyla, kendi işlerini yaptıklarında, danışanlarının gereksinimlerini karşılamak ve onlara yardım etmek aslında bir görevdir. Bu görev ve sorumlulukları dünyada yerine getirerek ahirette de ruhlarını doyururlar. Bir kişinin bahsettiği gibi:

“Yardım ediyor ve sorumluluklarımızı yerine getiriyoruz çünkü İslam inancında eğer dünyadaki görevlerimizi yerine getirmesek ahirette sorgulanacağımıza inanıyoruz.”

4. Bilginizi paylaşın. Üstadlar genellikle Arapça mezunudur. İslam'da ne öğrenmiş olursanız olun başkalarıyla paylaşmalısınız. Öğretilerin bir kısmı, ebeveynlerin çocuklarına iyi davranışları ve iyi davranmanın önemini öğretmek zorunda olduğudur. Onlara iyilik yapmaları öğretildi çünkü iyilik yaptıklarında karşılıklarını alacak ve kendileri için de iyi şeyler olacaktır.

5. Yardım için sosyal ve ahlaki yükümlülükler. Müslümanlıkta muhtaç olanlara yardım etmek sosyal ve ahlaki bir zorunluluktur. Her Müslüman, özellikle sağlık, barınma ve gıda gibi temel hizmetler başta olmak üzere muhtaç olanlara yardım etmelidir.

“İster Müslüman olsun isterse gayrimüslim olsunlar; bizim asıl amacımız Rabbimiz Allah’tan kurtuluşu istemek, ilahi cennete girmek, sürdürülebilir barışa ulaşmak için hükümete ulusu daha iyi bir şekilde inşa etmesi için yardımcı olmak.”

6. Çoğu Müslüman topluluktaki görülen mahrumiyet. Yardım etmek için ikna edici bir neden, birçok kişinin temel ihtiyaçlarından mahrum kaldığının görülmesidir. Bu mahrumiyet o kadar büyüktür ki birçok İslami toplum bu duruma düşmektedir.

“Motive olmuş durumdayız çünkü muhtaç olan birçok kişi var. Sağlıkla ilgili ele alınmayan pek çok ihtiyaç var. Bizi motive eden şey, muhtaç durumda olan insanların ihtiyaçları ve toplulukların mevcut durumu.”

- STK Çalışanı, Kadın

7. Peygamberimiz Hz. Muhammed ve onun sünnetleri. Bazı kişilerin motivasyonları, yeryüzünde yaşamış en iyi ve en cömert insan olduğuna inandıkları Hz. Muhammed’den geliyor. Hayatını iyi niyet, cömertlik ve mutlak tevazu ile yaşadı. Karşılaştığı sıkıntılara ve zorluklara rağmen nezaketi ve dürüstlüğü devam etti.

“O benim motivasyonlarımdan biri – ve elimden geldiğince onun sünnetlerini, yaptıklarını ve öğretilerini takip ediyorum. Ve tabii ki en önemlisi, benim motivasyonum Allah. Nihayetinde, tüm Müslüman kadınların ve erkeklerin motivasyonu ve amacı cennete girmektir. Bu, benim en önemli motivasyonum.”

8. Zekât ve Sadaka. Zekât, İslam’da kazancın yüzde iki buçuğuna tekabül eden vergidir. Takva ehli bir Müslüman olmak şartıyla dua ederek zekât isteyen fakir bir kimseye zekât verilebilir. Bunlara örnek olarak; imamlar, yaşlı ve bekar kadınlar (kendilerini destekleyecek kimsesi olmayan), yetimler ve benzerleri verilebilir. Bu, sosyal hizmet müdahalesi açısından istediğimiz kadar ilerleyici olmayabilir ancak yoksul ve savunmasızlar tarafından tercih edilir. İkincisi, temelde bir armağan olan, veren kişinin tercihinine göre verilebilen sadakadır. Her ikisi de nakit veya aynı olabilir.

6.Sosyal hizmete Dair Zorluklar ve Çıkarımlar

Zorluklar

Bu araştırmaya katılanlar için, Müslüman topluluklar arasında sosyal hizmet faaliyetlerinin uygulanması, zorlu bir deneyimdir. Bahsedilen zorluklar aşağıdaki temalarda açıklanmıştır:

1. Liderlik önemlidir: Lider işbirlikçi olduğunda ve projenizi desteklediğinde, uygulamada herhangi bir sorun olmayacaktır. Eğer yol boyunca ortaya herhangi bir sorun çıkarsa kolayca çözülecektir. Ancak eğer liderin iş birliği yoksa, burada problem ortaya çıkar. Bazı hükümet liderleri müttefiklerini destekleme eğiliminde olacağından, siyasi dinamikler de ortaya çıkmaktadır.

2. Herkes gönüllü olmaya ve paylaşmaya istekli değildir. Yoksulluğun ve marjinalleşmenin halkını karakterize ettiği bir toplumda, katılımı teşvik etmek ve gönüllülüğü aşılacak zordur. İnsanlar çoğu durumda – bir katılımcı tarafından paylaşıldığı üzere- hizmetlerini gönüllü yapmak yerine gelir elde edecekleri faaliyetlere öncelik vereceklerdir:

“Bazı insanlar yapılan iş için ödeme almaya alışkındır; çalışma ücretsiz ise gönüllü olmayacaklardır.”

- STK Çalışanı, Erkek

3. Toplumun ve insanların bir kısmındaki duyarsızlık. Filipinler’deki bazı yoksul topluluklar kendi yaşadıkları bölgedeki gelişimin yavaşlığından dolayı hayal kırıklığına uğradıkları için

kendilerine yeni bir program veya kalkınma ile ilgili müdahaleler sunulduğunda kayıtsız kalmaktadırlar. Diğerleri talimatlara uymaz ve daha sonra bir soruna veya çatışmaya neden olurlar.

Çıkarımlar

Dr. Abdullah Barise, Müslümanlarla Sosyal Hizmet başlıklı makalesinde: İslami Öğretilerin İç Görülerine dair çok kültürlü duyarlılığın sosyal hizmet mesleğinin on yıllardır sahip olduğu bir değer olduğunu yazdı. Maneviyatın entegrasyonu ve sosyal hizmet modellerinin geliştirilmesi mücadelesi gerekli bir mücadeledir. İslam'ın tüm hayatın Allah'a yönelmesi gerektiği fikrine dayanması sebebiyle Müslüman danışanlarla yapılan sosyal hizmet uygulamalarına, danışanların inanç ve uygulamalarını saygılı bir şekilde dahil edilmelidir. Bu durumda, Kuran'daki ilgili pasajların yanı sıra aile ve etnik adetlere de aşinalık faydalı olacaktır. Sosyal hizmetin değer ve ilkelerini İslami perspektife sabitleme ihtiyacı, İslami açıdan sosyal adalet örneğinde olduğu gibi, sosyal hizmet eğitimi için mevcut müfredatın gözden geçirilmesini de gerekli kılmaktadır. İslami perspektife dair bilginin müfredata entegre edilmeli ve geleceğin sosyal hizmet çalışanlarına da öğretilmelidir.

Aynı şekilde sosyal hizmet uygulamaları için de İslami refah vizyonu konusunda hizmet sağlayıcılarını yönlendirmenin ve eğitmenin önemine değinilir. Böylelikle, programların paydaşları kim olursa olsun, en azından tam olarak ne yapılması gerektiğini bileceklerdir. Diğer bir gereklilik ise paydaşların analizlerinin üstünde durmaktır. Bu sayede hizmet sağlayıcıları her toplumun ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçları karşılamak için harekete geçirilecek grupları ve oluşumları belirleyebilir.

Ayrıca, Müslüman kuruluşlara yönelik teknik yönetimi geliştirme ve iyileştirme, Müslüman topluluklara sosyal hizmetler sağlayan diğer STK'larla ağ oluşturma avantajlarını güçlendirmeye ihtiyaç vardır. Hizmetler, bütçe kısıtlaması nedeniyle sınırlıdır.

Son olarak, İslami bakış açısı ve maneviyyatın Müslüman toplumlar arasında sosyal hizmet faaliyetleri için motivasyon ve ilham kaynağı olduğu açık olduğundan, ileriki çalışmalar, İslami entegrasyon, ana akım sosyal hizmet ve maneviyyat ile ilgili bilgilendirme üzerine yürütülebilir.

KAYNAKÇA

1. Abdullah, Somaya. An islamic perspective for strengths-based social work with muslim clients. Volume 29, Issue 2, 3 April 2015
2. Angeles, Vivienne S.M. Islam in the Philippines, last modified on 30 September 2013 at <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo9780195390155/obo-9780195390155-0102.xml#>
3. Barise, Abdullahi. Social Work with Muslims: Insights from the Teaching of Islam. College of Arts and Sciences. Zayed University, Dubai.
4. Pineda, Josefina D. Spirituality and Social Work in Philippine Encyclopedia of Social Work Vol 1, 2000 ed.
5. Islamic Leadership in the Changing Asean: Fostering Peace and Development, A Conference Proceedings, 2010 Manila
6. <http://www.nationsonline.org/oneworld/philippines.htm>
7. <http://www.un.org.ph/country-profile>
8. <http://www.muslimpopulation.com/asia/Philippines/Islam>

9. <http://www.idcphalal.com/programs.html#welfarePrograms>

10. Powerpoint Presentation of Munib A. Kahal. College of Social work and Community Development. Western Mindanao University, Zamboanga City

Ekler:

İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Asya'daki Müslüman Sosyal Yardım Faaliyetlerinin Anlatıları: Filipinler Deneyimi

Derinlemesine Mülakat Kılavuzu

Genel Talimat

1. Öncelikle kendinizi ve çalışmanın amaçlarını tanıtır. Onlara anonimlik ve gizlilik konusunda güvence verin. Görüşmeye devam etmek için izinlerini ve görüşmeyi kaydetmek için onaylarını alın.
2. Profil –ad, yaş, cinsiyet, din ve meslek- bilgilerini alarak başlayın.
3. Görüşmeyi başlatın.

Mülakat Kılavuzu

1. İslam'daki sosyal hizmet / sosyal refah faaliyetlerini açıklayınız.
  - 1.1. Müslüman sosyal hizmet çalışanları, üstadlar ve kalkınma uygulayıcıları toplumdaki refah ihtiyaçlarına nasıl cevap veriyor?
  - 1.2. Bu faaliyet ve uygulamaların özel durumları nelerdir? (Not: örnekler isteyin ve onlara bunu nasıl yaptıklarını sorun)
2. Sence motivasyonları ve yardım etme nedenleri nelerdir?
  - Onların yardım etmesini sağlayan ilhamlar nereden geliyor?
  - Onları yardım etmeye motive eden nedir?
  - Neden yardım yapıyorlar?
3. Katılımcılar yardımdan ne gibi faydalar elde ediyor?
4. Katılımcılar yardımdan ne gibi faydalar elde ediyor?
5. Ülkedeki İslami Sosyal Hizmet çalışanlarını geliştirmek için önerileri nelerdir?

Not: Lütfen gerekirse de takip eden sorular sorun...

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 141-161/Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 141-161

Journal homepage: <https://apjir.com/>

TERCÜME MAKALE/TRANSLATION

MALEZYA'DAKİ MÜSLÜMANLARIN "SOSYAL HİZMET" FAALİYETLERİ

Saad, Z. M., Hatta, Z. "Muslim Social Work Activities in Malaysia". *Islamic Social Work Practice: Experiences Of Muslim Activities in Asia*. ed. Kana Matsuo. (4: 61-85). Shukutoku University, Asian Center for Social Work Research (ACSWR), 2016.

<https://bit.ly/3oymngc>

Fahriye Sena EROĞLU

Yüksek Lisans Öğr., Sağlık Bilimleri Ün. Hizmet Ana Bilim Dalı, İstanbul
Graduate Student, Health Sciences University, Department of Social Work

fahriyeseaeroglu@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2334-0070

Saliha Yaman POLAT

Lisans Öğr., Hacettepe Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü
Undergraduate Student, Hacettepe University Department of Translation and Interpreting

syaman96@gmail.com

orcid.org/0000-0001-8627-5117

Öz

Bu çalışma Malezya'daki İslami sosyal hizmet faaliyetlerini incelemek amacıyla ele alınmıştır. Malezya'daki profesyonel sosyal hizmet faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş ardından İslami öğretilerin ve sosyal hizmetin ortak değerleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı câmilere, kurumların ve üstadların/imamların sosyal hizmet alanında neler yaptıklarını kayıt altına almaktır. Araştırmanın diğer amacı ise Müslümanların İslami sosyal hizmet faaliyetlerine katılma nedenlerini incelemektir. Bu kapsamda araştırmacılar karma yöntem kullanmışlardır. Persekutuan Cami imamı, Kubang Pasu ilçesinden bir zekât memuru ve Nusret Vakfı başkanı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu kurumların sosyal hizmet faaliyetleri incelenmiştir. Bununla beraber sosyal hizmet faaliyetlerine katılma nedenlerini araştırmak için 20 imam ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Üstad/imamların genel olarak sorumluluk duygusu ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sosyal hizmet faaliyetlerine yöneldikleri ifade edilmiştir. İmam/üstadların yardımcı rolleri mikro sosyal hizmet çerçevesinde, Zekat Toplama Merkezi ve Nusrah Vakfı'nın çalışmaları makro sosyal hizmet çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak İslami öğretilerin ve sosyal hizmet uygulamalarının benzer değerleri paylaştığı vurgulanmıştır. [Mütercim]

Anahtar Kelimeler: Malezya, sosyal hizmet, İslami sosyal hizmet

MUSLIM SOCIAL WORK ACTIVITIES IN MALAYSIA

Abstract

This study is undertaken to examine Islamic social work activities in Malaysia. Information was given about professional social work activities in Malaysia, and then the common values of Islamic teachings and social work were emphasized. The aim of the study is to record what mosques, institutions and masters / imams do in the field of social work. Another aim of the study is to examine the reasons why Muslims participate in Islamic social work activities. In this context, researchers used mixed method. Semi-structured interviews were held with the Persekutuan Mosque imam, a zakat officer from Kubang Pasu district and the head of the Nusret Foundation, and the social work activities of these institutions were examined. In addition, a questionnaire was conducted with 20 imams to investigate the reasons for participating in social work activities. It is stated that the masters / imams generally tend to social service activities in order to meet the needs of the society and sense of responsibility. The auxiliary roles of the imams / masters were evaluated within the framework of micro social service, and the activities of the Zakat Collection Center and Nusrah Foundation were evaluated within the framework of macro social service. As a result, it was emphasized that Islamic teachings and social work practices share similar values. [Translator]

Keywords: Malaysia, social work, Islamic social work

Atif / Cite as: Saad, Z. M., Hatta, Z.. "Malezya'daki Müslümanların "Sosyal Hizmet" Faaliyetleri". çev. Fahriye Sena Eroğlu-Saliha Yaman Polat. *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 141-161.

Malezya'ya Kısa Bir Bakış

Malezya, 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla yaklaşık 30,6 milyon nüfusu ve 329,847 kilometre karelik toplam yüzölçümü ile doğal kaynaklar bakımından zengin olan bir ülkedir. Malezya, 330,434 kilometre kare (Japonya'nınki 377,900 kilometre kare) büyüklüğündeki çok etnik yapılı ve çok dinli bir ülkedir. Nüfus esas olarak üç etnik gruptan: Malay ve yerliler (%66.1), Çinliler (%25.2) ve Hintliler (%7.5)'den oluşmaktadır. Malaylar Müslüman olup Çinliler ağırlıklı olarak Budist veya Konfüçyüsçüdür, Hintlilerin çoğunluğu ise Hindu, küçük bir azınlığı Müslüman ve Hristiyandır. Her etnik grup, yaşamlarında baskın bir rol oynayan kendi dinlerine ve kültürel inançlarına sadıktır.

Malezya, nüfus yaşı bakımından, yaşlanan bir toplumun aksine nispeten gençlerin yaşadığı bir ülkedir. 2014 yılında doğum sayısı ölüm sayısından fazla oldu ve dolayısıyla nüfus, yaklaşık %1,58 arttı (Country Meters, 2015). Ülke, 1970'lerden bu yana, ekonominin 1985-1995 döneminde ortalama %7,3 oranında büyümesiyle sürekli bir ekonomik gelişme kaydetmiştir. Ancak düşük doğal gaz ve emtia fiyatlarına ilişkin mevcut küresel ekonomik belirsizlikler nedeniyle 2016 yılı için büyüme oranının %4,5 civarında olması beklenmektedir.

2014 yılında kişi başına gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) 7,04,14 ABD doları olan Malezya, orta gelirli bir ülkedir. 1960 ile 2014 yılları arasında kişi başına düşen ortalama GSYİH 3.357,16 ABD doları olup, maksimum değere 2014 yılında 7304,14 ABD doları ile ulaşılırken, en düşük değere 1960 yılında 986,48 ABD doları ile ulaşmıştır (Trading Economics, 2015). Dolayısıyla, 1970'ten 2014'e kadar Malezya'da sırasıyla %52,4 ve %0,6'lık rakamlarla yoksulluk konusunda önemli bir azalma olmuştur (Chi, 2015). 44 yılda yoksulluk oranı %51 azaldı. Bu, refahta acil iyileştirmelerin yanı sıra gelir kazanma fırsatlarını geliştirerek sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlayan kapsayıcı yoksulluğu ortadan

kaldırma önlemleriyle başarılı. Buna rağmen kırsal yoksulluk, kentsel alanlara göre üç kat fazladır; en büyük farklar doğu kıyısı eyaletleri ve Doğu Malezya'dadır (Ng ve Ratnam, 2012).

Mayıs 2015'te 13.763.000 olan istihdam edilen kişi sayısına nazaran Haziran 2015'te 13.838.000 kişi istihdam edildi. İstihdamdaki bu artış, Malezya hükümetinin mal ve hizmet vergisi (MHV) uygulamasından kaynaklandı. MHV'nin uygulanması, genel giderler ve harcamaları artırdı, bu da daha fazla ev hanımının kendi harcamalarını karşılamak için çalışmaya karar vermelerine neden oldu. Ayrıca Malezya Kraliyet Gümrük Departmanı, tüm MHV sistemini desteklemek için daha fazla eleman işe alarak MHV'nin uygulanması aracılığıyla insanlara daha fazla iş fırsatı sunarken, özel sektör de aylık denetimler ve gümrük departmanına hesap beyanları gerektiren MHV sistemini idare etmek için daha fazla personel istihdam etti. 1985 ve 2015 yılları arasında ortalama istihdam edilen kişi sayısı 11.565.770 olup, en yüksek sayı Haziran 2015'te 13.838.000'e, en düşük sayı ise Aralık 1985'te 5.624.600'e ulaşmıştır. Şu anda işsizlik oranı %3,2 civarında seyretmektedir. Mart 1999'da en yüksek işsizlik oranı %4,5 ile kaydedildi, Asya ekonomik krizinin etkisi küçük işletmelerin kapanması ve kamu sektöründeki işe alımların dondurulmasında görüldü. Buna karşılık %2,7 ile en düşük istihdam oranı 2012'de olmuştur (Trading Economics, 2015b).

2010 yılında uygulanan ve 2020 yılına kadar Malezyalılar için yüksek bir gelir statüsü elde etmeyi amaçlayan Yeni Ekonomik Model (YEP), ülkenin birden fazla ekonomik başarı elde etmesine önemli ölçüde hizmet etti. Ülkedeki özel sektör günümüzde artık büyük ölçüde gelişmiş durumdadır. Büyüme öncelikle sanayilerde ve kamu hizmetlerinde gerçekleşirken, insanların yaşam kalitesinde de önemli değişiklikler gözlemlendi.

Malezya'nın kamu sağlık hizmetleri, hükümet tarafından yüksek oranda sübvansede edilip güçlü bir sağlık hizmeti altyapısı sağlamaktadır ve böylece vatandaşların %95'i için erişilebilir durumdadır. Sağlık Bakanlığı (SB) memurlara, emeklilere ve muhtaçlara ücretsiz sağlık hizmeti vermektedir. Sağlık hizmeti yapısı, 1957'deki ülkenin bağımsızlığı ile yirmi yıllık hızlı bir değişim yaşadı. Malezya'daki sağlık hizmetleri, bu sabit reformlarla evrensel kapsama ulaşıyor olarak görülebilir.

Malezya eğitim sistemi, 1824 civarında başlayan sömürgecilik nedeniyle İngiliz sisteminden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu günlerde Malezya eğitim sistemi artık değişmiştir ve orijinal İngiliz eğitim sisteminden farklı bir durumdadır. Çok ırklı bir ülke olarak belirli öğrenci gruplarının ihtiyaçlarını karşılamak için farklı düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle ülke genelinde farklı türlerdeki ilk ve ortaokullar kurulmuştur. Malezya'daki çoğu okul pek çok özel okul olmasına rağmen hükümet tarafından finanse edilir; bazıları tamamen, diğerleri kısmen finanse edilmektedir. Örgün eğitim yedi yaşında başlarken, çoğu ebeveyn çocuklarını çok daha erken yaşlarda anaokuluna gönderir. Çocuklar ortaöğretime geçmeden önce ilkokul veya temel eğitim okullarında altı yıl geçirirler. Onların çoğu, yükseköğrenim düzeyine geçmeden veya istihdamı seçmeden önce orta öğretim düzeyinde 5 yıl daha geçirecektir. Bazı öğrenciler, üniversitelere ve kolejlere girmeden önce (Birleşik Krallık'ın A seviyesine eşdeğer) altıncı sınıfa girer. Böylelikle, Malezyalı çocuklar ortalama 11-12 yıllık ilk ve orta öğretim görürler.

Bu gelişme yıllarında 5.000.000'dan fazla Malezyalı okul çocuğu, günün üçte birinden fazlasını okulda geçirmektedir. Araştırmalar, bu çocukların sosyalleşmesinde okul ortamının mutlaka önemli bir rol oynadığını göstermiştir (Moore-Polanco ve Raghavan, 2006). Çocukların çoğu üretken ve okul sisteminden incinmemiş yurttaşlar olarak ortaya çıkarken, birçoğu geleceklerini etkileyen olumsuz deneyimler yaşadı. Dünyadaki tüm okul

sistemleri değişmez bir şekilde kabadayılık, okul terki ve diğer anti sosyal davranışlardan adil bir pay alırken Malezya okulları da bundan müstesna olmadı.

Bu ekonomik gelişmeler büyük ölçüde olumluyken Malezya birçok sosyo-ekonomik zorlukla karşı karşıya kaldı. Yoksulluk cepleri hala mevcuttur ve hızlı kentleşme insanlar arasındaki gelir eşitsizliği uçurumunu genişletmiştir (Frost ve Sullivan, 2013; Dünya Bankası, 2014). Artan yaşam maliyeti dışında gelir eşitsizliği, nüfusun yaşlanması, uyuşturucu bağımlılığı ve göçmen işçiler gibi sorunlar, Malezya'nın karşılaştığı diğer zorluklardır.

İslam ve Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet mesleği, toplumun karşılaştığı sorunlar açısından çok önemli olup onlara çözüm bulmaya katkıda bulunmak bakımından da olmazsa olmaz bir meslek türüdür ve birçok zorlukla dolu bir toplumda yaşayan bireylerle ilgilenir. Sosyal işlevsellik, toplum içinde bu koşulların yaratılması ve o toplumun üyeleri için daha tatmin edici bir yaşam tarzı olasılığını artıran bu kapasitelerin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Uygulanabilirliği ve etkililiği bakımından inanç ve din dâhil olmak üzere sosyal organizasyona ve kültürel değerlere büyük ölçüde bağlıdır. Bu hususları göz önünde bulundurarak bir yaşam biçimi olan İslam'ın, dindarlar ve bireylerin "sosyal hizmet" uygulamaları üzerinde kesinlikle önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

İslam geleneği temel olarak üç kaynak: (a) Kur'ân-ı Kerîm, (b) Sünnet (Hz. Peygamber'in sözleri ve davranışları) ve (c) İctihat (dindar âlimlerin yorumu) tarafından belirlenir. İslami bakış açısına göre dünya, var olan ve var olmaya devam eden çok çeşitli ama birbiriyle bağlantılı gerçekliklerin bir toplamıdır. Gerçeklik, ırksal gruplamaları, sosyal sınıfları açığa çıkarırken, İslam bu tür sınıflandırmalara karşı uyarır ve renk, sosyal sınıf, inanç veya fikir temelindeki ayrımcılığı yasaklar. Ümmet (cemaat) kavramı tüm İslami törenlere, geleneklere ve cemaat yaşamına nüfuz eder. Tüm insanlar eşit bir şekilde yaratılmıştır ve soylarına bakılmaksızın eşitlik ve adalete dayalı olarak Tanrı'nın gözünde eşittirler. "Adâlet" kavramı, sosyal hizmet değerlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. İslam'da bu kavram defalarca ve kuvvetle gündeme gelir – "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor" (Kur'ân, 4: 58). Bu adalet, toplumsal düzenin ve sivil toplumun dayandığı bir temeldir ve Kur'ân'da açıkça ifade edilmektedir ki: "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun" (Kur'ân, 4: 135). Elbette ki bu kavramlar, sadece sosyal hizmet değerlerini değil aynı zamanda küresel olarak hukuk sistemini de etkilemiştir (Khan, 2008).

Zira güçlü bir imana sahip olan mümin, karşılığında çeşitli sosyal yükümlülükler getirir. Hz. Peygamberimiz (sav), "Komşusu açken tok yatan bizden değildir" diye buyurmuştur. Bu bakış açısına göre insanlığa hizmet etme eylemi, Kur'ân'da ve sünnette, özellikle de muhtaç olanlar için bir diğer önemli kavram ve konudur. Aşağıda birbirlerine yardım etmeyi teşvik eden Kur'ân ve sünnetten daha fazla kanıt sunulmaktadır.

Kur'ân'da düşük sosyo-ekonomik statüye sahip ve muhtaç insanların maddi durumuna özen göstermeyi teşvik eden çok sayıda âyet bulunmaktadır. Diğer ayetlerin yanı sıra şu ayetleri göstermemiz mümkündür: "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Yedirdikleri kimselere şöyle derler: "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz" (Kur'ân, 76: 8-9). Başka bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda

kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir" (Kur'ân, 2: 177). Kur'ân'ın başka bir ayetinde ise Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır" (Kur'ân, 2: 267).

Verilen hizmetler sadece maddi nitelikte değildi, zira Hz. Peygamber, zor durumda kalan ahabına yoksulluklarında sabırlı olmalarını tavsiye ederek onları teselli ederdi. Riyazeti vaaz ederek insanlara Tanrı'dan büyük ödüller vaat etti (Johari, 2015). Dahası, Hz. Peygamber hastaları bizzat ziyaret eder ve halkın genel maddi durumunu soruştururdu. Bu etkinlikler, bir sosyal hizmet uzmanı veya sosyal eğitimcinin en ayırt edici görevlerinden biri olan danışmanlıktaki motivasyonu dolu bir anlam kazanmaktadır (Johari, 2015).

İslam'ın öğretileri, insanları kötülük ve fenaliktan korumayı amaçlar. Bu hedeflere adalet ve yardımseverlik çerçevesinde ulaşılmalıdır. İslam, dürüst bir toplum yaşamına da büyük değer verir. Cuma günlerinde câmide kılınacak mecburi cuma namazı olmak üzere çok sayıda örnek verilebilir. Bu ibadetin kendisi, Kur'ân'da 31:13 ayetiyle ayrı olarak gösterilmiştir ki bireylere ve gruplara (yeryüzünde) kibirlilik yapmaktan kaçınmayı, başkalarına karşı iyiliği emretme ve eşitsizliği ortadan kaldırmayı emreder.

İslam, yardım almadan üstesinden gelemeyecek sayısız sorunla karşılaşan birçok kişinin olacağını kabul eder. Onlar, bilgili ve deneyimli kişilerin yardımlarına ihtiyaç duyarlar. Eşitlik ve adalet kavramlarına rağmen nüfusun bir bölümü temel sosyal haklardan mahrum ve hatta ötekileştirilmiş olarak kalır. Hâlbuki varlıklı ve zengin kişilerin dikkatini ve cömertliğini hak ediyorlar. Kur'ân'da "Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır" diye buyurulmuştur (Kur'ân, 51: 19). Bütün müminlerden muhtaç ve fakirlere hayır, sadaka, fitre ve zekât vermeleri istenir. Ancak İslam, kimin hayır, fitre ve zekât almaya uygun olduğunu ve ayrıca bu sadakaların kullanılabileceği veya kullanılamayacağı amaçları da belirler. Hz. Peygamber, "Verici, bağışta ne kadar iyiliğin olduğu bilseydi, bir dilenciye asla reddetmez, dilenci de dilenmenin ne kadar kötü olduğunu bilseydi, sadaka için asla elini uzatmazdı" diye buyurmuştur.

İslam'ın beş şartı vardır; şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek. Bu beş şart, Müslümanın iyi ve ahlaki bir varlık geliştirmesine yardımcı olacak mânevi yapılar olarak görülür. İslam inancının ve ibadetlerinin şartları, özellikle Müslüman topluluk içinde sosyal hizmet için önemli çıkarımlara sahiptir (Al-Krenawi ve Graham, 2000). İslam'ın öğretileri ile temel sosyal hizmet değerleri arasında insanlık onuru, sosyal adalet, muhtaçlara yardım etme ve dürüstlük gibi çarpıcı bir benzerlik mevcuttur. Ayrıca baskı karşıtı sosyal hizmetin ana ilkeleri İslami öğretilerle oldukça uyumludur (Mullaly, 2002; Turner, Cheboud, Lopez ve Barise, 2002).

Ancak İslam'daki maneviyat, ana akım sosyal hizmetteki baskın bakış açısından önemli ölçüde farklıdır (Van Hook, Huguen ve Aguirra, 2001). İslam'da maneviyat, insan ihtiyaçlarının başka bir boyutu olmanın ötesine geçer. İslam, manevi, fiziksel, bilişsel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması konusunda rehberlik sağlar (Barise, 2004). Böylece maneviyat, insan ihtiyaçlarının birbiriyle ilişkili diğer tüm boyutlarının temelini oluşturur. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının İslam'ı sadece kuralları ve düzenlemeleri olan bir din olarak değil, ad-deen olarak anlamaları önem arz etmektedir. Dünya çapındaki

Müslümanlar, kültürel farklılıklara ve küçük farklara rağmen İslam'ın öğretileriyle birbirlerine bağlıdırlar. Farklı olan şey ise o toplumun kendi görevlerini yerine getirme kapasitesi ve istekliliğidir. Bu kapasite ve isteklilik, iki ana değişken: inanç ve ekonomiden etkilenir. Yöneticiler de dâhil olmak üzere Malezya nüfusunun %60'ından fazlası Müslümandır. Devlet adamları, ihtiyacı olanlara yardım etmeye yönelik Kur'an'ın emirlerinin farkındadırlar ve ülkenin ekonomik gücü de bu yardımları karşılamıştır. Yardımlar, dini idareler, zekât kurumu, İslami STK'lar ve en önemlisi câmilere gibi çeşitli kurumlardan gelir.

Malezya'daki Profesyonel Sosyal hizmete Genel Bakış

Malezya'da profesyonel sosyal hizmetin tanıtımı, bazı Batılı benzerlerinin aksine 1946'da ülkede Malezya Sosyal Refah Dairesi'nin (DSWM) kurulduğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşti (Norani, 2012). Malezya Sosyal Hizmet Çalışanları Derneği'ne (MASW) göre sosyal hizmet, bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların optimal sosyal işleyişini kolaylaştırmak için bir bilgi, değer ve beceriler kuruluşu tarafından yönetilen "ülke içindeki" bir meslek olarak tanımlanmaktadır. "Ülke içi" terimi tam anlamıyla kabul edilmemelidir, zira işçilerin tamamı olmasa da çoğu Batı'da eğitilmiştir, bu nedenle Batı'nın bilgi birikimine (teoriler, kavramlar, etik kuralları ve felsefe) sahiptirler. Meslek, kolaylaştırma sürecinde danışanların normal sosyal işlevlerini eski haline getirmek ve problem çözme kapasitelerini geliştirmek ve dirençlerini güçlendirmek amacıyla biyopsikososyal bir yaklaşım uygulayacaktır (DSWM, 2012). Meslek aynı zamanda sosyal değişime ve gelişime katkı olarak yorumlanır. Bu tür katkı, sosyal politika ve yasaların çıkarılması, sosyal hizmetler ve insanların ihtiyaçlarına cevap veren diğer programları desteklemeyi içerebilir (MASW, 2012).

Sosyal hizmet, Malezya'da 60 yıldan fazla bir süredir uygulanmaktadır, ancak ciddi bir şekilde düzenlenmemiştir, bu da sosyal hizmet uzmanlarının mesleki hesap verebilirliği, etik ve yeterliliği sorunlarına yol açmaktadır. Yönetmelik, eğitilmiş sosyal hizmet uzmanlarının işe alınmasını, kayıt ve ruhsatlandırılmasını ve uzmanlıklarının artırılmasını sağlayacaktır ve ayrıca Malezya sosyal hizmet uygulamalarını ve eğitimini küresel standartlara yükseltecektir (DSWM, 2012). Malezya Sosyal Refah Dairesi, Kadın, Aile ve Toplum Kalkınma Bakanlığı (MWFC), Malezya Sosyal Hizmet Çalışanları Derneği ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) ile birlikte yetkinliğe dayalı uluslararası uygulamalarla sosyal hizmette yeni bir profesyonelliği teşvik etmektedir. Bu girişim, Malezya'nın 2020 yılına kadar gelişmiş bir ülke olma hedefine meydan okuyabilecek giderek karmaşıklaşan sosyal sorunlara yönelik sosyal hizmet müdahalelerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (DSW, 2012). Kadın, Aile ve Toplum Kalkınma Bakanlığı, bu girişimi gerçekleştirmek için Malezya hükümetine aşağıdaki birkaç teklifi sundu ve bunlar 2010 yılında onaylandı:

1. Sosyal hizmet uygulaması ve eğitimi için Ulusal Yeterlilik Standartlarının oluşturulması;
2. Yeterlilik Standartlarını uygulamak için bir Sosyal Hizmet Uzmanı Yasası'nın çıkarılması;
3. Sosyal hizmet uygulayıcıları ve eğitimcilerinin yeterliliklerini düzenlemek için Yasaya göre bir Sosyal Hizmet Konseyi'nin kurulması;
4. Yükseköğrenim kurumlarında sosyal hizmet eğitimi için standartlaştırılmış programların sunulması;
5. Kamu Hizmeti İdaresi'nin (PSD) kamu sektörüne nitelikli sosyal hizmet uzmanları istihdam etmesi ve

6. Malezya Sosyal Enstitüsü'nün geliştirilmesi ve sertifika ve diploma düzeylerinde sosyal hizmet kursları sunmak için diğer akredite eğitim enstitülerinin kurulması (DSW, 2012).

Bu girişim, geleneksel gayri resmi bakım alanında azalan kapasiteyi ele almak ve hızla değişen yerel toplumun çeşitli psikososyal sorunlarını değerlendirmek için tasarlanmıştır. Bu girişim, Malezya sosyal hizmet uygulama ve eğitim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve İdare, Bakanlık ve Malezya Sosyal Hizmet Çalışanları Derneği'nin tüm vatandaşların güvenliği ve korunmasına yönelik taahhüdünü yansıtır (DSWM, 2012). Girişim aynı zamanda bu mesleği gelişmiş ülkelerdeki uygulamalara uygun hale getirmeyi hedeflemektedir.

Malezya'da uzun yıllardır "sosyal hizmet uzmanları" herhangi bir örgün eğitim veya üniversite diploması olsun veya olmasın farklı sosyal ortamlarda çalışıyorlar (Fattahipour ve Hatta, 1992). Bunlar sosyal yardım görevlileri, çocuk koruma memurları, gözetim memurları, hapisane görevlileri, uyuşturucu rehabilitasyon görevlileri, tıbbi sosyal hizmet görevlileri, sosyal hizmet eğitmenleri, bağımsız sosyal hizmet danışmanları, sosyal hizmet öğretim görevlileri, araştırmacılar ve hükümet dışı sosyal yardım çalışanları olabilir.

Malezya Sosyal Refah Dairesi, günümüzde sosyal hizmet uzmanlarını istihdam eden en büyük kurumdur. Daire, bazı görevlileri sosyal hizmet alanında lisans derecesine sahip olmaları nedeniyle sosyal hizmet uzmanı olarak kabul etti. Ancak 3.000'den fazla çalışanın yalnızca üçte biri eğitilmiş ve sosyal hizmet uygulamasında yer almaktadır. Diğerleri ya teknik, yardımcı ya da profesyonel personeldir (DSWM, 2012). Öte yandan Malezya Sosyal Hizmet Çalışanları Derneği'nin 160'tan fazla üyesi bulunmaktadır, ancak hepsi uluslararası mesleki standartta tanımlandığı gibi sosyal hizmet uzmanı değildir.

İslami "Sosyal Hizmet" Faaliyetlerine Genel Bakış

Hız. Peygamber (sav) zamanında câmi sadece ibadet yeri olarak değil, aynı zamanda eğitim ve öğretim merkezi, sosyal faaliyetler, toplum geliştirme merkezi, bilgi merkezi, yargı merkezi, iletişim merkezi, toplum etkileşim merkezi, tedavi ve acil servis, rehabilitasyon merkezi ve sanat merkezi olarak da işlev görüyordu. O zamandan beri câmiler ve musalla (küçük ibadet yeri) hâlâ Müslüman cemaati için önemli bir yer olarak görülmektedir.

İslam, Malezya'nın resmi dinidir ve ülkedeki İslami meseleleri araştırmakla yükümlü devlet kurumları bulunmaktadır. Diğerlerinin yanı sıra federal düzeyde İslami işleri yöneten ana kurum olarak Malezya İslami Kalkınma İdaresi (JAKIM) ve Malezya İslami İşler Ulusal Konseyi sekreterliği bulunmaktadır. Tüm câmilerin idaresi, ilgili iller Dini Müdürlüklerine bağlıdır. Câmi, ekonomik açıdan bakıldığında ekonomik krizin ele alınmasında potansiyel bir kurum olarak hareket ediyor gibi görülür. Câmilerin fonunun ana kaynağı, haftalık Cuma cemaat namazı sırasında insanların katkılarından kaynaklanır. Diğer gelir kaynakları ise kurumsal bağıştan gelir.

Malezya'daki Câmiler ve Üstadlar

Malezya'da câmi sayısı 6.321 ve toplam üstad sayısı 6.000'in üzerindedir. Malezya'daki câmiler altı türe ayrılabilir: ulusal câmiler, devlet câmileri, bölge câmileri, kurumsal câmiler, karye (küçük köy/cemaat) câmileri ve Cuma câmileri. Malezya'daki büyük câmiler sadece ibadet için kullanılmıyor, aynı zamanda Kur'an okuma dersleri, hastane ziyaret programı, bekar anneler için programlar, sağlık programları ve cenaze hazırlık programları gibi diğer katma değerli hizmetler ve olanaklar da sağlıyor. Câmi ayrıca arsa ve bina gibi varlıklar şeklinde hayır ve vakıf toplama yeri olarak da kullanılmaktadır.

İmamın (cemaat namazını yöneten din adamı) seçimi için en önemli kriter, Kur'ân'ı doğru okuyabilme ve İslam hukukunun temelleri hakkında bilgi sahibi olabilmesidir. Adaylar genellikle üniversite mezunları, diploma veya lise diploması sahipleri arasından atanır. Câmilerin diğer görevlileri ise İmam Besar (baş imam), hatip (Cuma hutbesi okuyucusu), bilâl (müezzin) ve tok siak'tır (câmi güvenlik görevlisi). Hükümet tarafından atanan bir imam genellikle maaş olarak Malezya İslami Kalkınma İdaresi tarafından ödenecek olan 450 ve eyalet hükümeti tarafından ödenecek 200 Malezya ringiti ödeneği alır.

Amaç

Çalışmanın genel amacı câmilerin, kurumların ve üstadların "sosyal hizmet" alanında gerçekte neler yapmakta olduklarını olabildiğince nesnel ve deneysel olarak öğrenmek ve kayıt altına almaktır. Spesifik hedefler aşağıdaki gibidir:

1. Câmilerin, kurumların ve üstadların ve genel Müslümanların "sosyal hizmet" alanında gerçekte ne yaptıkları hakkında bilgi edinmek.
2. Üstad, imam veya Müslümanların İslami "sosyal hizmet" faaliyetlerine katılma nedenlerini araştırmak.

Metodoloji

Araştırma Tasarımı

Bu keşif amaçlı araştırmada hem nicel hem de nitel veri toplamayı kullanan karma bir yöntem yaklaşımı kullanılacaktır. Nitel yaklaşım (yarı yapılandırılmış mülakatlar), birinci ve ikinci araştırma amaçlarını ele almak için kullanılmıştır. Topluma hizmet sağlamada kullanılan demografik verileri ve süreçleri belirlemek için Malezya'nın kuzeyindeki Keda ilindeki Kubang Pasu ilçesindeki (haritaya bakınız) imamlar arasında basit bir anket uygulandı. Veriler, belge araştırmalarıyla da toplandı. Keda nüfusunun yaklaşık % 77'si Müslümandır.

Örnekleme

Bu araştırma, kullanılan araştırma yöntemlerine dayalı olarak iki tür katılımcı içermektedir.

1. Niteliksel yöntem: İncelenmek üzere üç kurumu temsil eden üç katılımcı seçildi yani Persekutuan ilindeki bir câmii imamı, Kubang Pasu ilçesinden bir zekât memuru ve Nusret Vakfı (Yayasan Nusrah) başkanı.
2. Nicel yöntem: Kubang Pasu ilçesinde 72 câmi bulunmaktadır ancak araştırmaya Kubang Pasu ilçesi câmilerinden sadece 20 imam katıldı.

Araştırma Araçları

Veri toplama süreçleri iki aşamadan oluştu. İlk olarak İslami "sosyal hizmet" faaliyetlerini ve bu faaliyetlere dâhil olma nedenlerini araştırmak için yarı yapılandırılmış bir mülakat programı kullanıldı. Katılımcılara, hedef kitle ve hizmet alanların sayısı, günlük faaliyetler ve uygulamalar, yönetim (personel sayısı, bütçe bilgileri, fikir, misyon ve ilkeler) ve dâhil olma nedenleri ile ilgili sorular soruldu.

Nicel araştırma için veri toplama aracı iki kısımdan oluşmaktadır. A kısmı, yaş, resmi din eğitimi ve çalışma deneyimi gibi demografik sorulardan, B kısmı da hizmet / müdahale sağlama süreçlerine ilişkin 12 maddeden oluşmaktadır. Araç, 2005 yılında Barise tarafından önerilen İslami Sosyal Hizmet Uygulama Modeli temel alınarak uyarlanmıştır. Anket beş puanlık bir ölçekten oluştu (1 = "Asla" ila 5 = "Çoğu zaman"). Aylık bir toplantıya

katılan 20 imamdan, muhtaç kişilere evlilik meseleleriyle ilgili hizmet veya müdahalelerde bulunmadaki deneyimlerini ve uygulamalarını paylaşmaları için bir dizi anketi yanıtlamaları istendi.

Veri Analizi

Nitel veriler için betimsel analiz kullanılmıştır. Nicel veriler için ise verilerin analizi için SPSS istatistiksel yazılımın 19. sürümü kullanılmıştır.

Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları iki bölüme ayrılmıştır. 1. bölüm, câmilerin, kurumların, üstadların ve Müslümanların “sosyal hizmet” alanında gerçekte ne yaptıkları hakkında bilgi edinmeye yönelik birinci numaralı araştırma sorusunun bulgularını ifade etmektedir. Bu bölüm amaç, hedef nüfus ve hizmet alanların sayısı, günlük faaliyetler ve uygulamalarla başlayacaktır. 2. bölüm ise Müslümanların bu faaliyetlere katılma nedenlerini açıklamaktadır.

1. Bölüm: İslami “Sosyal Hizmet” Faaliyetlerinin Örnekleri

İslam’da çağdaş sosyal hizmete benzeyen birçok sosyal yardım faaliyeti mevcuttur. Bu çalışmanın amacı için rapor edilecek ve tartışılacak dört durum bulunmaktadır.

Örnek 1: Persekutuan İl Câmii

Bu câmînin sadece ibadet için değil, aynı zamanda Kur’ân okuma kursları, hastane ziyaret programı, bekar annelere yönelik programlar, sağlık programları, cenaze hazırlık programları gibi diğer hizmetleri de sağladığını söylemek kayda değerdir. Câmî aynı zamanda arazi ve bina gibi varlıklar biçiminde hayır ve bağış toplama yeri olarak da kullanılmaktadır. Diğer programlar, hayır işleri ve sosyal hizmetler, beşeri sermaye geliştirme ve hastaların tedavisi için para kaynağı yaratmayı içerir.

Vakıf programı ile An-Nur Wakaf Klinik Hastanesi olarak bilinen zincir klinikler aracılığıyla yoksullara sağlık hizmetleri sunulmaktadır. Bu programda farklı hastanelerden gelen bir sağlık ekibi kan kolesterolünü, kan şekeri seviyesini, tansiyonu ve diğer bazı kontrolleri uygulamaktadır. Şu anda, tıp uzmanı aynı zamanda çeşitli yaygın hastalıklar ve İslam’ın sağlık sorunlarını hafifletmedeki rolü hakkında da konuşmaktadır.

Wilayah Persekutuan camiinde, aileleri için iyi ve sağlıklı yemekler pişirmek isteyen hanımlar için yemek pişirme kursu düzenlenmektedir. Cami aynı zamanda çevre konusu ile de ilgilenmektedir. Farkındalık ve sosyal yardım programları ile ekolojik sistemin korunmasında etkin rol oynamaktadır.

Ahlak İslam’da sıkça vurgulanmaktadır. Hz. Muhammed (sav) hastaları ziyaret etmeyi, açları doyurmayı ve esiri serbest bırakmayı tavsiye etmiştir. Bu nedenle, Wilayah Persekutuan cami topluluğu, Kuala Lumpur ve Klang Vadisi çevresindeki hastanelere düzenli ziyaretler yapmıştır. Ziyaretler sırasında hem Müslüman hem de gayrimüslim hastalara hediyeler dağıtılmıştır.

Bir diğer ortak program olarak ise iftar (oruç ayı Ramazan’da güneş batarken orucun açılması) bir ibadet çeşidi olarak kabul edilir. Her gün büyük bir iftar programı düzenlenmektedir. Son olarak, bir defin hizmeti bulunmaktadır. Bir saygı biçimi ve cinsiyet kuralları gereği olarak, yıkama ve kefenleme normalde ilgili cinsiyete özel kapalı bir alanda yapılır.

Örnek 2: Kubang Pasu Zekât Toplama Ofisi

Zekâtın toplanması, İslam'ın en önemli sosyal hizmetleri arasında bulunmaktadır. Zekât, Kuran'da öngörüldüğü gibi hak sahibi olanların menfaatine belirli bir servetten belirli bir miktar (en az% 2,5) verilmesi olarak tanımlanır. Zekât kriterlerini karşılayan tüm Müslümanlar ödemekle yükümlüdür. İslam ayrıca, müminlerin ihtiyaç duyulduğunda başkalarına yardım etmesini de vurgulamaktadır. Sosyal hizmet alanında yerine getirilen görevlere neredeyse benzer olan bu emir, Kuran'da şu şekilde geçmektedir: (2:177) "(Ey ibadet edenler!) İyi ve erdemli olmak (yalnızca) yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Fakat iyi ve erdemli (muttakî) kişi; Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, Kitab'a (Kur'an'a) ve peygamberlere inanıp malı(nı), sevgisine rağmen (Allah rızası için) akrabaya, yetimlere, yoksullara ve yolda/sokakta kalmışlara, dilenenlere ve boyunduruk altında bulunanlara (kurtulmaları için ihlasla) veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleştiği zaman sözlerini yerine getiren, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın şiddetlendiği anda sabredendir. İşte (imanlarında, yaptığı iyilik ve taatte) doğru olanlar onlardır. Ve takvâya erenler de onlardır.

Malezya'da, zekât toplama merkezi, toplama işlemi yöneten ve nitelikli ve kayıtlı alıcılara zekât dağıtım sürecini yöneten bir kuruluştur. Her eyaletin kendi zekât toplama ofisi bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak, Malezya'nın kuzey eyaletinde bulunan Kubang Pasu Zekât Toplama Ofisi bir örnek olarak incelenmektedir.

Kubang Pasu, Kedah Eyaleti'nin 12 ilçesinden biridir ve 94.596 hektarlık arazi büyüklüğü ile üçüncü en büyük ilçedir. Bölge iki federal / parlamento seçim bölgesine ve dört eyalet seçim bölgesine ayrılmıştır; İlçe toplamda 71 kariah (mahalle) olmak üzere 18 mukimden oluşmaktadır. Kubang Pasu ilçesi nüfusunun 89.709 erkek ve 96.557 kadın olmak üzere 186.265 kişi olduğu tahmin edilmektedir. İlçe nüfusunun %80'i Müslümandır, %20'si ise diğer inançlara ve dinlere aittir.

Kubang Pasu Zekât Ofisi (KPZO), Kedah Eyaleti Zekât Bakanlığı tarafından yönetilen eyaletteki on iki zekât ofisinden biridir. Ofis bir Zekât Memuru tarafından yönetilmekte ve dini geçmişi olan birkaç kâtip tarafından desteklenmektedir. Ana görevleri olabildiğince çok nitelikli alıcı (asnaf) bulmak ve tüm zekât başvurularını denetlemektir. Başvuru sahibi yasanın öngördüğü şekilde zekât almaya hak kazanırsa, ofis en uygun yardımı belirleyecek ve sağlayacaktır. Sağlanan yardım, maddi formlar veya hizmetler gibi, yalnızca finansal yardım dışında başka şekillerde olabilir. KPZO'nun sunduğu dört ana tür yardım programı vardır; Yoksullar için Aylık Mali Yardım, Yoksullar için Aylık Gıda Yardımı, Yaşlı Bakım Merkezlerinde Yaşlılar için Aylık Gıda Yardımı ve Yaşlı Bakım Merkezi İnşaatı Yardımı. Başvuru sahiplerinin ihtiyaçlarına ve gereksinimlerine göre başka yardım türleri de mevcuttur; örneğin KPZO'nun nitelikli başvuru sahiplerine üniforma, kitap ve eğitim aksesuarları sağladığı İlkokul Yardım Programı.

Zekât Ofisi (ZO), Kubang Pasu bölgesindeki her camiden imamlarla yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. Tüm imamlar amil (ZO için zekât toplayıcıları) olarak atanmıştır ve qaryah (cemaat) arasında ihtiyacı olanları tespit etme sorumluluğu verilmiştir. İmamlar burada hayati bir rol oynamaktadırlar, zira ihtiyaç duyulması halinde qaryah üyelerinin aile fertlerinden sonra yardım istenebilecek bir sonraki kişi onlardır.

Kedah Eyaleti Zekât Departmanı'nın tek fon kaynağı eyaletteki Müslüman cemaatinden gelmektedir. Koşulları karşılayan her Müslüman, iki tür zekât ödemesi yapmak zorundadır. Birincisi, hane reisinin tüm aile üyeleri adına ödediği zorunlu sadaka olan Fıtır Sadakası veya Fitredir. Bu zekât Ramazan ayı boyunca ödenir ve bitiş dönemi, İslami Şevval ayının ilk günü Ramazan Bayramı namazının başlamasından öncedir. Kedah Eyaletinde Fitre oranı hanedeki kişi başına 7,00 RM'dir. Fitre ödemesinin tahsilini en üst düzeye çıkarmak için

KPZO, alışveriş kompleksleri gibi halka açık yerlerde ödeme sayaçları kurmuştur veya kişiler, kuruluş tarafından atanan amillere ödeme yapabilirler. 2015 yılında Kubang Pasu Mahallesi'ndeki 74 camiden 351 kişi amil olarak atanmıştır. Kedah Devlet Zekât Komitesi Sekreteri Dato Şeyh Gazali Yakup'a göre ödeme kısa mesaj sistemi (sms) ile de yapılabilmektedir.

İkinci zekât türü, bir bireyin sahip olduğu servet veya mülk miktarına bağlı olarak bir yıl boyunca birikmiş servet üzerinden ödenmesi zorunlu olan Malın Zekâtı'dır (Zekât-ül Mal). Bu, altın ve gümüş takılar, stoklar, ürünler, nakit para, hayvancılık, tarımsal ürünler gibi malları içermektedir. Vergi veya harç gibi herhangi bir kesinti yapıldıktan sonra zekât için ödenmesi gereken asgari tutar, kişi başına, bir yıllık bir süre boyunca% 2,5 oranında 10.000 RM'dir. Asgari şart yerine getirilemiyorsa, birey zekât ödemek zorunda değildir. Zekât için ödenmesi gereken asgari altın / gümüş takı ağırlığı, altının bugünkü piyasa değerinin 85 gram katı zekât oranı olan% 2,5'tir. KPZO, ödenecek zekât miktarının hesaplanmasına da yardım etmektedir.

Zekât-ül Mal ödemesi, ofislerinde, özel olarak tayin edilmiş amiller tarafında aylık ücret kesintileri ile yapılabilir. Özel olarak tayin edilen amiller karmaşık Zekâtül Mal hesaplamaları yapmak üzere eğitilmişlerdir. 2015 yılında Kubang Pasu Bölgesi'nde mülk özel amili olarak atanan 10 kişi ve MADA (Muda Tarımsal Kalkınma Ajansı), pirinç depolama ve üretimine ilişkin zekât ödemesi için pirinç amili olarak atanan tek kurumdur. Devlet memurları, Kedah Devlet Zekât Dairesi web sitesinden indirilebilecek başvuru formunu doldurarak zekât ödemesini bir ücret kesintisi ile birlikte yapabilirler.

Kubang Pasu Zekât Ofisi, en büyük zekât toplama kaynağının gelir ve ücretler üzerindeki zekâttan geldiğini belirtmiştir. Ancak zekât memuru, Kubang Pasu bölgesinin, eyaletteki en büyük pirinç tarlalarına sahip olduğu ve birçok Müslüman pirinç üreticisinin zekâtlarını ödediği için Kedah Eyaletinde çeltik / pirinç üzerindeki en büyük zekât tahsilatına sahip olduğunu söylemiştir. (bkz Tablo 1)

Tablo 1:

Aralık 2014 ile Ocak 2015 arasındaki Zekât Tahsilatı (8 Ocak 2015 itibariyle)

Zekât Tahsilatları	Aralık 2014	Ocak 2015	Toplam
Padi (Pirinç Hasadı)	39,322.00	14,430.00	53,752.00
İş	79,861.75	5,120.00	84,981.75
Maaş/Kazanç / Gelir	458.876,20	46,458.00	505.334,00
Birikim	127.353,60	14,026.00	141.379,00
Toplam	705.413,55	80,034.00	785.447,55

Zekât alıcılarına veya asnaflara, şeriatteki tanımlarını karşılıyorlarsa ve KPZO gerçek koşullarından tatmin olduğunda zekât parası veya başka bir yardım sağlanacaktır. Şeriate göre, zekât alıcıları olarak listelenen sekiz tür kişi bulunmaktadır. İslam Hukuku Danışma Kurulu üyeleri 4 Temmuz 1987'de Fakir, Miskin, Fisebilillah, Ibnu Sabil, Muallaf, Rikab, Garim ve Amil'in tanımlarına ilişkin bir karar yayınlamıştır.

- Fakir (İhtiyaç Sahibi) - Herhangi bir mülk veya mesleğe sahip olmayan veya miktarı kişinin günlük ihtiyaçlarının ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarının yüzde 50'sini karşılamayan başka kaynaklardan gelir elde eden kişi.

- Miskin (Yoksul) - Bir mesleği olan veya bir tür mülke sahip olan ancak kişinin geliri temel ihtiyaçlarını yeterince karşılamayan ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri barındıran kişi.
- Amil — Zekâtın toplanması ve dağıtılması da dâhil olmak üzere işleri yönetmek üzere şahıs veya kuruluş olarak atananlar.
- Muallaf— Yeni Müslüman olan kişiler
- El-Rikab — Kurtarılmış Köleler (modern zamanda geçerli değildir.)
- El-Gârimîn — Kendilerinin, ailelerinin veya bakmakla yükümlü oldukları kişilerin yararına temel ihtiyaçları veya acil çözümler gerektiren topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak (örneğin, cami inşaatlarını finanse etme ihtiyacı) için para borcu olanlar
- İbn Sabil (Yolcular) — Kendi kaynaklarından uzakta olan yolcular
- Fisebilillah (Allah yolundakiler) — İslam'ın erdemini ve öğretisini korumak, sürdürmek, yaymak için faaliyetlerde bulunan Müslümanlar

Kubang Pasu Bölgesi'ndeki zekât dağıtımı açısından en büyük alıcılar (2014'te 95 kişi ve 2015'te 97 kişi ile) yoksul bireylerdir, ardından da (2014'te 56 ve 2015'te 59 kişi ile) fakirler gelmektedir.

Tablo 2

Yardım Türleri ve Alıcı Sayısı Aralık 2014 ile Ocak 2015 arasında (8 Ocak 2015 itibariyle)

Yardım Türleri	Aralık 2014	Ocak 2015
Mali (Fakir)	56	59
Yiyecek (Fakir)	39	41
Mali (Yoksul)	95	97
Yiyecek (Yoksul)	57	57
Mali (Öğrenciler)	19	19
Mali (Tedavi)	12	12
Mali (Üniversite Bursu)	1	
Mali (Yeni ev inşaaı)	2	2
Mali (Ev yenileme)	3	4
Toplam	484	291

Örnek 3: Nusrah Vakfı

"Sosyal hizmet" faaliyetlerinin bir başka örneği de Nusrah Vakfı'dır. 2010 yılının başında kurulmuş ve özel bir sınırlı işletme olarak tescil edilmiştir. Kurucu Dr. Nadiyah Eliyas, Malezya'daki devlet üniversitelerinden birinde İslami danışmanlık konusunda uzman olan kıdemli bir öğretim görevlisidir. Kendisi vakfın kurulmasının temel sebebinin muhtaç insanlara yardım etmek olduğunu belirtmektedir. Ödenmiş sermaye olarak 1 milyon Malezya Ringitini başarıyla toplamıştır. Ana fon kaynakları, aile üyeleri, yakın akrabalar ve etkili yakın arkadaşların bağışları ve katkılarından oluşmaktadır. Vakıf, vakfın gelişimini, eğitimini ve koordinasyonunu destekleyen küçük bir profesyonel kadroya sahiptir.

Topluluk üyeleri, Nusrah Vakfı'nın amacına ulaşmasına yardımcı olmaya teşvik edilmektedir. İşe alınan personel dışında, Vakıfta temel olarak iki grup katkıda bulunan kişiler vardır. Birinci grup, mali açıdan durumu iyi olan, ancak zamanını ve enerjisini gönüllü işler yapmak için ayıramayan ve çoğu profesyonel olan kişilerdir. Bunlar vakfın aylık mali hayırseverleridir ve ikinci grup vakfın tüm programlarını yürütmek için gerçekten zaman ve enerjilerini sağlayan gönüllülerden oluşmaktadır. Bu kişiler, kişisel geçimlerini sağlamak için yalnızca küçük bir miktar ödenek alırlar.

Nusrah Vakfı pek çok sosyal faaliyette bulunmuştur. Bunların arasında bekar annelerin gelir elde etmesine yardımcı olmak, gönüllüler için eğitim programı düzenlemek (Sahabat İrsyad - eğitimciler için eğitim programı), Kamboçya'da kurban (inek ve kuzu gibi hayvanların kesilmesi ve etin dağıtılması) faaliyetleri organize etmek ve sel mağdurlarına yardım ve destek sağlamak. Bekar annelerin gelir elde etmesine yardımcı olmak, vakfın sürekli faaliyeti haline gelmiştir. Vakıf, bekar annelere küçük bir işletme girişimini üstlenmeleri için danışmanlık, eğitim, teknik destek ve finansal sermaye sağlamaktadır. Örneğin, önce bekar annelerin listesini hazırlarlar. Ardından, katılımcıların küçük bir işletme girişimine olan ilgisini öğrenmek için görüşmeler yaparlar. Ekim işi veya fırıncılık gibi belirli alanlara ilgi duyan ancak gerekli becerilere sahip olmayanlar eğitime gönderilir. Dersler vakfın kendi eğitimcileri veya bazı durumlarda ilgili eğitimciler veya uzmanlar tarafından verilir. Bazı durumlarda, kullanışlı el işi ürünleri becerisine sahip katılımcılara, girişime başlamak için 1.000 RM'den fazla olmayan küçük bir miktar mali sermaye de verilmiştir. Bekar anne girişimciler daha sonra ürünleri kendi başlarına satma seçeneğine sahip olacak veya malları pazarlamak için vakfın yardımını isteyebilecektir.

Diğer bir yardım yöntemi proje aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin, 2014 yılında Malezya'nın Doğu Kıyısı'nda meydana gelen son sel felaketi, geçim kaynaklarını olumsuz etkilemiş, altyapıyı tahrip etmiş ve özellikle Kelantan'da toplum yapısını değiştirmiştir. Ülke tarihindeki en büyük sel felaketinin ardından binlerce insan evlerini kaybetmiştir. Nusrah Vakfı, sonunda kalıcı evler olarak yenilenen 80 temel yaşam alanı sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Başlangıçta kuruluş, 4078 hane için her biri yaklaşık 3000 RM'ye mal olan evlerin temel yapısının maliyetini finanse etmiştir. Kalan birimler ve yapı genişletmeleri finanse edilmiştir ve bu halkın bağışları ve katkılarıyla sağlanmıştır.

Vakıf ayrıca sel mağdurlarına gıda ve ihtiyaç malzemeleri temin etmiştir. Ayrıca, etkilenen bölgelerin yerel liderleri ve topluluklarıyla işbirliği yapmıştır. Kuruluş, mağdurlara yardım sağlamak için civardaki sakinler arasında gönüllüler yetiştirmiştir. Okullarda ve camilerde yardım merkezleri açılmıştır. Vakıf, cemaatin de yardımıyla yardım zamanında dağıtmayı başarmıştır.

Örnek 4: İmamların yardımı

Diyanet dairesi ve camiler gibi dini kurumlar, tüm Müslümanlara manevi, sosyal, psikolojik, fiziksel ve bilişsel yönleri içeren hizmetleri sunmada hayati bir rol oynamaktadır. Bu tür hizmetleri uygulama görevi, Diyanet dairesi tarafından atanan ve tanınan üstad veya imam olarak bilinen kişilere aittir. Bu kişiler İslam hukuku alanında profesyonel olarak eğitilmiştir. Dini bilgi ile donatıldıkları için Müslüman toplumda oldukça fazla saygı görmektedirler. Çoğu zaman beş vakit cemaat ve cuma namazlarını camilerde imam olarak kıldırırlar.

Diyanet İdaresi 1962 Yılı Yasasına göre, cami memuru olarak seçilebileceklerin aşağıdaki koşulları sağlaması gerekmektedir:

- a. 21 yaşından büyük olmalıdır.

- b. İyi davranış ve hareketlere sahip olmalıdır.
- c. Jawi okuyabiliyor ve yazabiliyor olmalıdır (birçok Arap alfabesine sahip Malay dili)
- d. Karyah üyesi olmalıdır.
- e. Herhangi bir devlet kurumunda herhangi bir pozisyona sahip olmamalıdır.
- f. Siyasete aktif olarak katılmıyor olmalıdır.
- g. İslam hukuku konusunda yeterli bilgiye ve Kuran okuma konusunda mükemmel bilgiye sahip olmalıdır.

Üstad veya imam, İslami düzenlemelerin uygulanmasına yardımcı olmak ve ihtiyaç duyulduğunda dini konularda ve sosyal konularda Müslüman topluluğuna yardım etmek için atanan dini yetkilidir. Toplumda özellikle evlilik meseleleri ile ilgili bilgi sağlamada önemli bir rol oynarlar. Sonuç olarak, Kubang Pasu Bölgesindeki imamlar arasında karyah üyelerine hizmet sağlama uygulamalarını kaydetmek için bir anket yapılmıştır. Anket, ankete katılanların sosyo-demografik geçmişiyle başlamakta ve ardından toplum hizmetleri uygulamalarının bir açıklaması ile devam etmektedir.

Tablo 3'e göre, katılımcıların ortalama yaşı 60.95 yaştır (Aralık = 40 ila 74 yıl) ve on dokuz katılımcı evlidir. Ankete katılanların çoğunluğu resmi din eğitimi almıştır (n = 17) ve imam olarak 10 yıldan fazla deneyime sahiptir (n = 14).

Tablo 3

Sosyo-demografik Profil

Katılımcı bilgileri

Yaş	Deneyim Yılı
41-50 yaş = 3	1 Yıldan az = 2
51-60 yaş = 6	1 - 5 Yıl = 2
61 yaş ve üstü = 11	6 - 10 Yıl = 7
(Min = 41 yaş Maks = 74 yaş ortalama = 60.95 yaş)	11 – 15 Yıl = 1
Medeni Durum	15 – 20 Yıl = 4
Evli = 19	21 Yıl ve üstü = 2
Dul = 1	Belirtilmemiş = 2

Resmi Din Eğitimi

Var = 17

Yok = 3

Barise (2005), sosyal hizmet süreçlerini İslami dünya görüşü, kavramlar ve yardım etme, problem çözme ve değişim anlayışları ile bütünleştiren bir model önermiştir. Önerilen modele dâhil edilmek üzere seçilen kavramlar; uyanma (Kavme), danışma (İstışare), düşünce (Tefekkür), rehberlik arama (İstihare), hedef ve yol vizyonu (Basiret), isteyerek karar verme (Azim), Allah'a güvenme (Tevekkül), iyi işler yapma (Amel), öz değerlendirme (Muhasebe), öz-izleme (Murakabe) ve Allah'tan yardım isteme (İstiane). Anket ayrıca, topluma hizmet sunarken katılımcılar (yani imamlar) tarafından uygulanan süreçlerin sıklığını bulmaya yönelik soruları da içerir. Daha yüksek ortalama, kullanılan işlemlerin

daha yüksek aralığını göstermektedir. Tablo 4, ankete katılanların çoğunun uyum oluşturmadan öz-izlemeye kadar yardım süreçlerini uyguladığını göstermektedir. Ve çoğu zaman, katılımcılar müşterilerinden Allah'a güvenmelerini ve sorunlarını çözmeye Allah'tan yardım istemelerini talep etmişlerdir.

Tablo 4

Katılımcılar Tarafından Uygulanan İslami Kavramlara Dayalı Süreçlere Yardımcı Olmak

Yardım süreçleri Ortalama

İlişki kurma	3,95
Kavme (uyanma veya bilinçli olma)	3,65
İstişare (veri toplama)	3,35
Tefekkür (Düşünme veya fikir)	3,15
İstihare (Rehberlik)	3,25
Basiret (Eylem Vizyonu)	3,3
Azim (İsteyerek karar verme)	3,2
Tevekkül (Allah'a güvenmek)	4,05
Amel (Eylem)	3,4
Muhasebe (Değerlendirme)	3,4
Istiane (Yardım aramak)	4,15
Murakebe (Öz-izleme)	3,9

2. Bölüm: Sosyal Hizmet Faaliyetlerine Katılım Nedeni

Kedah, Kubang Pasu semtindeki 20 camiden 20 katılımcı (imam) kolay örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. İslami sosyal hizmet faaliyetlerine katılma nedenleri soruldu. Verdikleri yanıtlara göre, iki ana tema ortaya çıkmıştır. Bunun nedenleri şunlardır:

1. Sorumluluk (Emanet)

İnsanlar Allah'ın halifesidir. Sadece bir imam olarak değil, bir Müslüman olarak, Allah'a ve diğer insanlara (kendisi, ailesi, ebeveynleri, toplum, çevre ve millet dâhil) karşı sorumlulukları vardır. Ebu Hüraira'nın rivayet ettiği üzere Peygamber Efendimiz şöyle demiştir: “İnsanların her bir eklemi için her gün bir sadaka gerekir. İki kişi arasında adâletle hükmetmen sadakadır. Bineğine binmek isteyene yardım ederek bindirmen yahut yükünü bineğine yüklemen sadakadır. Güzel söz sadakadır. Namaz için mescide giderken attığın her adım bir sadakadır. Gelip geçenlere eziyet veren şeyleri yoldan gidermen de sadakadır.”

2. Toplumun İhtiyaçlarını Karşılama İçin

İslami öğretilerde iyilik yapmak ve ihtiyacı olanlara yardım etmek zorunludur. Numan bin Beşir'in rivayet ettiği üzere Peygamber (sav) şöyle demiştir: “Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler, bir gemiye binmek üzere kur'a çeken topluluğa benzerler. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı.

Alt katta oturanlar: Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz, dediler. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar: Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz, dediler.”

Yukarıdaki sünnette iki grup olduğu açıkça gösterilmiştir; gemilerin üst kısmında (tüm ayrıcalıklara ve avantajlara sahip olan) oturanlar ve geminin alt kısmında kalan (sınırlı veya hiç kaynağı olmayan) diğerleri. Bu nedenle ihtiyacı olanlara yardım etmek, yardım edebileceklerin sorumluluğundadır. Aksi takdirde, imtiyaz sahipleri daha az talihsiz olanın kötü durumunu görmezden gelirse herkes için kötü bir sonuç ortaya çıkacaktır.

Tartışma ve Sonuç

İslam, her Müslümanın bir dereceye kadar, özellikle zenginlik ve refah nimetine sahip olanların sosyal hizmetlerde bulunmasını emreder. İslam'ın üçüncü şartı olan zekât, Müslümanların Allah'ın emrine sadık kalmalarını ve daha az şanslı olan diğer Müslümanlara şefkat göstermelerini sağlar. Zekât, sadece zengin ve fakir arasındaki yakın ilişkiyi teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda İslam'da sosyal refah ve hizmetler sisteminin uygulanmasına da işaret eder.

Cami Hz.Muhammed (sav) zamanında sadece ibadethane olarak değil, aynı zamanda eğitim ve öğretim merkezi, sosyal aktivite merkezi, toplum geliştirme merkezi, bilgi merkezi, adli merkez, iletişim merkezi, toplu etkileşim merkezi, tedavi ve acil durum, rehabilitasyon merkezi ve sanat merkezi olarak da işlev görmektedir. O zamandan beri camiler ve musalla hala Müslüman cemaati tarafından önemli bir yer olarak kabul edilmektedir. İmamlar ve üstad, Diyanet Dairesi tarafından tanınmakta ve atanmaktadır. Din hakkında geniş bilgiye sahiptirler ve Müslüman toplumunda oldukça fazla saygı görmektedirler. Topluma hizmet sunarken, imamlar ve üstad toplum refahını gerektiği gibi sağlamakla sorumludur. Bu nedenle, şeriat tarafından ana hatlarıyla belirtilen belirli değerlere ve uygulamalara bağlıdır.

Profesyonel sosyal hizmet bilgisi ve becerileri, seküler ve Batı dünya görüşüne göre geliştirilmektedir. Bununla birlikte, İslami sosyal adalet doğrudan Kuran'dan ve Hz.Muhammed (sav)'in geleneklerinden gelmektedir. Bu ikisinin benzerliği, bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların optimal sosyal işleyişini kolaylaştırma hedefinde yatmaktadır. Çalışmada belirtilen vaka örnekleri, makro sosyal hizmet (yani Nusrah Vakfı ve Zekât Toplama Merkezi) ve mikro sosyal hizmet (yani üstad/imamın yardımcı rolleri) uygulamalarına benzer. Dahası, İslami öğretiler ve temel mesleki sosyal hizmet, insan onurunu korumak, sosyal adalet, muhtaçlara yardım etmek ve bütünlük dâhil olmak üzere benzer değerleri paylaşır (Barise, 2005). Bu nedenle Zekât müesseseleri, imamlar, üstadlar, Müslümanlar ve camiler tarafından yapılan bu faaliyetler toplumda adaleti ve sosyal refahı korumak için yapılmaktadır. Peygamberin örnekleri aracılığıyla İslam, nihayetinde tüm insanlara barış ve uyum getirecek iyi işleri talep etmektedir. Bu bağlamda, İslami öğretiler ve profesyonel sosyal hizmet hedefleri benzerdir.

Bununla birlikte, ana akım sosyal hizmet ile İslami öğretiler arasındaki tek fark (Barise, 2005), İslam'da müşterilere yardım etmek için verilen tüm taahhüt ve çabalardan sonra, hem hizmet sağlayıcının hem de müşterinin Allah'ın iradesine boyun eğmesi gerektiğidir. O nihai yardım kaynağıdır ve bu yardım birçok şekilde gelebilir (diğer insanlardan veya koşullardan). Bu, imamların uyguladığı yardım süreçlerinde görülmektedir. Nihayetinde imam ve üstad, müşteriye her zaman kendisinin sadece yardımı gönderen olan Allah'ın bir aracısı olduğunu hatırlatacaktır. Bu arada sorun(lar)a kolaylık beklerken danışana sabır tavsiyesi vurgulanır.

KAYNAKÇA

Al-Krenawi, A. & Graham, J. (2000). Islamic theology and prayer. *International Social Work*, 43, 289-304.

Barise, A. (2004). Islamic perspectives in social work: Towards a practice model. Paper presented at the 32nd Biennial Conference of the International Association of Schools of Social Work, October 2-5, Adelaide: Australia.

Barise, A. (2005). Social work with Muslims: Insights from the teachings of Islam. *Critical Social Work*. 6(2):1-11.

Chee, H. L., & Barraclough, S. (Eds.). (2007). *Health care in Malaysia: the dynamics of provision, financing and access*. Routledge. New York.

Chi, M. (2015). Poverty rate down to 0.6pc, Parliament told. Retrieved from <http://www.themalaymailonline.com/malaysia/article/poverty-rate-down-to0.6pc-parliamenttold>.

Country Meters. (2015). Population of Malaysia 2014. Retrieved from <http://countrymeters.info/en/Malaysia>.

Department of Social Welfare, Malaysia (DSW). (2012). Enhancing social work professionalism in Malaysia: Through the establishment of competency standards and the enactment of a social workers act. Retrieved from <http://www.jkm.gov.my>.

Fattahipour, A., & Hatta, Z.A. (1992). Opportunities and market demands for social workers in Malaysia: 1992-2002. Penang: Universiti Sains Malaysia.

Frost & Sullivan (2013). Rising patient demands and life expectancy in Asia Pacific continues to drive healthcare sector. Retrieved from <http://www.prnewswire.com/news-releases/frost-sullivan-rising-patientdemands-and-life-expectancy-in-asia-pacific-continues-to-drivehealthcaresector-190131481.html>.

Johari, F., Ab Aziz, M.R., Ibrahim, M. F., & Mohd Ali, A.F. (2013). The roles of Islamic social welfare assistant (Zakat) for the economic development of new convert. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 18(3):330-339. ISSN 1990-9233.

Johari, M. (2015). Religion and social work: Mosque centered social work of Muhammad, the Prophet of Islam. Retrieved from http://www.monajo.de/wpcontent/uploads/2014/07/Religion-and-Social-Work_Mosque-centered-SocialWork-of-the-Prophet-Muhammad_Mohammed-Johari_15-June-2013.pdf.

Khan, M.Z. (2008). Contribution of Islam to social work. Retrieved from <http://www.radianceweekly.com/119/2445/the-039hard039-facts-of039mulayam039-politics/2008-07-13/service-to-society/story-detail/contributionof-islam-to-social-work.html>.

Malaysian Association of Social Workers. (2012). Definition of social work. Retrieved from <http://www.masw.org.my>.

Moore-Polanco, R. L., & Raghavan, C. (2006). The association of social development age on juvenile fear of crime levels in New York City public schools. Retrieved January 22, 2009, from http://www.allacademic.com/meta/p127348_index.html.

Mullaly, B. (2002). *Challenging oppression: A critical social work approach*. Don Mills, ON: Oxford University Press.

Ng, C., & Ratnam, L. (2012). Gender and poverty in Malaysia: Towards gender sensitivity in Lasallian education. Retrieved from

[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:bb0BPHVi_6AJ:www.lasalle-parc.org/lws/wp-content/uploads/2012/05/ PARC_Gender-Poverty-andLasallian-Education-in-Malaysia_final-1.doc +%cd=1&hl=en&ct=clnk](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:bb0BPHVi_6AJ:www.lasalle-parc.org/lws/wp-content/uploads/2012/05/PARC_Gender-Poverty-andLasallian-Education-in-Malaysia_final-1.doc+%cd=1&hl=en&ct=clnk).

Norani, M.H. (2012). The social worker act: Developing practice competences and overcoming constraints - a view from JKM. Retrieved from <http://www.jkm.gov.my>.

Saad, Z. M., Hatta, Z. A., & Mohamad, N. (2010). The impact spiritual intelligence on the health of the elderly in Malaysia. *Asian Social Work and Policy Review*. 4:84-97.

Trading Economics. (2015). Malaysia unemployment rate. Retrieved from <http://www.tradingeconomics.com/malaysia/unemployment-rate>.

Trading Economics. (2015). Malaysia GDP per capita 1960 -2015. Retrieved from <http://www.tradingeconomics.com/malaysia/gdp-per-capita>.

Turner, D., Cheboud, Lopez, R., & Barise, A. (2002). Challenges for human rights advocacy and conflict resolution: The case of racism and racial conflict. Paper presented at the Conference of International Schools of Social Work, July 15-18, Montpellier France.

Van Hook, M. V., Hugen, B., & Aguirra, M. (Eds.). (2001). *Spirituality within religious traditions in social work practice*. Calgary: Brooks/Cole.

World Bank. (2014). Country at a glance. Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/country/malaysia>.

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 162-166/ Volume: 5, Issue: 1, 2021, pp. 162-166

Journal homepage: <https://apjir.com/>

VEFEYÂT/ OBITUARY

HİNDİSTAN'DA BİR VAKIF İNSAN: MEVLANÂ MUHAMMAD SEYYİD VELÎ RAHMÂNÎ (5 HAZİRAN 1943-3 NİSAN 2021)

MD Meraj ALAM

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul
PhD. Student, Marmara University, Institute of Turcic Studies, Turkish Language Department, Istanbul/Turkey

merajalamab@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2582-2233

Atf / Cite as: Alam, MD Meraj. "Hindistan'da Bir Vakıf İnsan: Mevlanâ Muhammad Seyyid Velî Rahmânî (5 Haziran 1943-3 Nisan 2021)". *Apjir* 5/1 (Nisan 2021), 162-166.

MEVLANÂ MUHAMMAD SEYYİD VELÎ RAHMÂNÎ

Yetişmesi ve Eğitim Hayatı

Hint alt kıtası, özellikle Hindistan tasavvuf membası olmasının yanı sıra yüzyıllardan beri İslamî ilimlerin de merkezi konumundadır. Hindistan'da dünyaca ünlü pek çok âlim ve bilim adamı yetişmiştir. O âlimlerden biri de kısa süre önce vefat eden Mevlanâ Muhammad Seyyid Velî Rahmânî'dir.

Mevlanâ Muhammad Seyyid Velî Rahmânî, 5 Haziran 1943'te Bihar eyaletinin Munger şehrinde dünyaya gelmiştir.¹ Mevlanâ Rahmânî, 3 Nisan 2021'te saat 14:30'da Hindistan'ın Bihar eyaletinin başkenti olan Patna'da bulunan Paras Hastanesi'nde 77 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Hindistan'ın en büyük dinî medreselerinden Daru'l-Ulûm Nadvatu'l-Ulemâ'nın kurucusu Mevlanâ Seyyid Ali Mungerî'nin (1843-1927) torunu ve tüm Hindistan Müslüman Kişisel Hukuk Kurulu–All India Muslim Personal Law Board-(AIMPLB)'un kurucusu Mevlanâ Seyyid Minnetüllah Rahmânî'nin (1912-1991) oğlu olan Mevlanâ Seyyid Velî Rahmânî, ilmî çalışmalarıyla tanınmış birçok mensubunun olduğu bir hanedan ve ilmî açıdan üstün bir soydan gelmektedir. Mevlanâ Rahmânî'nin tasavvufi silsilesi 14. yüzyılın en ünlü evliya ve din âlimi olan Fazle Rahmân Genc Muradabâdî'ye dayanmaktadır.²

İlk tahsiline Munger Hankası'nda yer alan ilkokulda başlayan Mevlanâ Seyyid Velî Rahmânî, babası Mevlanâ Minnetüllah Rahmânî, Mevlevî Habiburrahmân ve Üstad Fazlurrahmân'ın talebeliğinde de bulunmuştur. Daha sonra Camiye Rahmâniye Munger'e giderek Mişkât Şerif'e dek tahsil görmüştür. Oradan 1961'de Daru'l-Ulûm Nadvatu'l-Ulemâ ve 1964'te Daru'l-Ulûm Deobend'den eğitim alan Mevlanâ Seyyid Velî Rahmânî, Mevlanâ Rahmânî

¹ Maulana Muhammad Wali Rahmani; The Milli Gazette –milligezette.com 6 Feb.-2016.

² Ebu'l Hasan Ali Nedvî; Tezkire-i Hz. Mevlanâ Fazle Rahmân Genc Muradabâdî (r), s. 9, 1985– Mektebe Daru'l-Ulum Nadvatu'l-Ulema, Luknev-Hindistan

Tilka Manjhi Bhagalpur Üniversitesi'nde tahsiline devam etmiştir. Sosyal bilimlerin siyaset bilimi dalında lisans eğitimi alarak 1970'te de yüksek lisansını tamamlamıştır.

İş Hayatı ve Hizmetleri

Mevlanâ Rahmânî, Deobend'den mezun olduktan sonra 1967'de İmâret-i Şeriyye'den³ çıkan **Nakîb** adlı haftalık derginin idaresini üstlenmiş, aynı zamanda da Camiye Rahmâniye Munger'de eğitim vermiş ve fetva yazma görevinde bulunmuştur.

1974'te Eyalet Yasama Konseyi-Member of a State Legislative Council/Vidhan Parishad (MLC) vekili olarak seçilen ve göreve atanan geçen Mevlanâ Rahmânî 1996'ya kadar bu görevini sürdürmüştür. Mevlanâ Rahmânî aynı sene Camiye Rahmâniye Munger'in Tercüman Sahifesi'nin idaresinde bulunmuştur. 1985 yılında Eyalet Yasama Konseyi-Member of a State Legislative Council/Vidhan Parishad'ın başkan yardımcısı seçilmiş ve 1990'a kadar bu görevini sürdürmüştür.

1991'de babası Mevlanâ Minnetüllah Rahmânî'nin vefatının ardından Camiye Rahmâniye ve Munger Hankası'nın başına geçen Mevlanâ Rahmânî, 1991'den 2015'e kadar AIMPLB'un sekreteri olarak görev yapmıştır. 2005'te Bihar, Carkhand (Jharkhand), Orissa (Odisha) eyaletlerindeki İmâret-i Şeriyye'nin Emir-i Şeriatı'nın yardımcısı ve 2015'te ise yedinci Emir-i Şeriatı olarak göreve seçilmiştir.

Mevlanâ Rahmânî, Tüm Hindistan Müslüman Kişisel Hukuk Kurulu (AIMPLB)'nun şu anki genel sekreteri ve Bihar, Carkhand (Jharkhand) ile Orissa (Odisha) eyaletlerinin İmâret-i Şeriyyesi'nin Emir-i Şeriatı Mevlanâ Seyyid Vefî Rahmânî, Rahmani30 ve Rahmani Foundation (Rahmânî Vakfı)'nin da kurucusu olmakla birlikte Munger Hankası'nın şeyhi ve Camiye Rahmâniye Munger'in ve diğer birçok kurum ve kuruluşun da aktif yöneticisi olarak görev yapmıştır.

Mevlanâ Rahmânî Hindistan'ın en seçkin üniversitelerinden Aligarh İslam Üniversitesi mahkemesinin, Hint hükümetinin Merkezi Vakıf Konseyi'nin ve 1989 Hac Goodwill Mission'in üyeliğini yapmıştır. Mevlanâ Azâd Foundation'ın başkan yardımcısı ve 1990-1999 yılları arasında All India Muslim Majlis-e Mushawarat'ın başkan yardımcısı olarak da görev alan Mevlanâ Rahmânî, Azınlık Eğitimi Daimi Komitesi'nin ve Merkezî İnsan Kaynakları Geliştirme Bakanlığı'nın Azınlık Komitesi'nin de üyeliğini yürütmüştür. Mevlanâ Rahmânî, Government of India Madrasa Modernisation Committee (Hindistan Hükümeti Medrese Modernizasyon Komitesi) başkanı olarak da görev yapmış ve Islamic Investment & Finance Board, Mumbai'nin başkanlığını üstlenmiştir. Bunların dışında da pek çok komite, kurum, kuruluşun mütevelli üyeliğini yapmıştır.⁴

Dinî ve çağdaş eğitim Mevlanâ Rahmânî'nin her zaman tutkusu olmuştur. Onun idaresi altında şimdiye kadar **202 Rahmânî Mektep ve Kız Eğitim Merkezi** kuruldu. Eğitim programları için üniversite kuruldu. Mevlanâ Rahmânî, en çok ihtiyaç sahibi, geri kalmış bölgelerde 285 acre⁵ (1.153.395 m2) arazi satın alarak farklı eğitim kurumlarının kurulması yönünde gayret sarf etti. Bu çalışmalar, günümüzde de Hindistan için önemli bir eğitim reformu hareketi olarak kabul edilmektedir. Rahmani30⁶ ve Rahmani Foundation (Rahmânî Vakfı) bu hareketin merkezi konumundadır. Mevlanâ Rahmânî, Hindistan'da eğitim olanakları yetersiz olan veya hiç eğitim olanağı bulunmayan çocuklar için

³ İmâret-i Şeriyye: Bihar, Carkhand, Orissa eyaletlerinde yaşayan Müslümanların dinî haklarını korumak için kurulmuş bir kurum. İmâret-i Şeriyye'nin başına geçenlere de Emir-i Şeriat lakabı verilmektedir.

⁴ Maulana Muhammad Wali Rahmani; The Milli Gazette –milligezette.com 6 Feb.-2016.

⁵ Ecre: İngiliz ve ABD arazi ölçüsü, 1 acre 4047 m²/hektar yapar; Hamit Atalay, İngilizce-Türkçe Sözlük, 1. cilt, s. 30.

⁶ Rahmani30: Senelik 30 öğrenci kontenjanı olan bir eğitim programıdır. Rahmani30'un adı da oradan gelmektedir.

Rahmani30 modelinde merkezler kurmak üzere hükümetle birlikte hiç durmadan/aralıksız çalışmalar yürütmüştür.

Bu çalışmalar arasında, Rahmani30 projesi, 2008'de Mevlanâ Rahmânî tarafından Patna'da Rahmani Program of Excellence çatısı altında kurulmuş bir Hint eğitim hareketidir. Rahmani30 tıp, hukuk, IIT⁷, NEET⁸, CA⁹, CS¹⁰ vs. giriş sınavları için öğrenci hazırlamaya yönelik çalışmaları kapsamaktadır.

Rahmani Foundation (Rahmânî Vakfı) ise halk sağlığıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Sınırlı imkânlarıyla Hindistan'da din, kast, renk ve cinsiyet fark etmeksizin her yıl 3000'in üzerinde göz ameliyatının yapılmasına destek vermektedir. Bu faaliyetlerle birlikte düzenli olarak ücretsiz poliklinik, aşı ve şehir temizlik hizmetleri de verilmektedir.¹¹

Mevlanâ Rahmânî, hem akademik ve hem de sosyal hizmetler alanıyla her zaman yakın bir ilişki içinde olmuştur. Medreseden mezun olduktan hemen sonra Nakîb adlı haftalık derginin idaresine geçmiş ve daha sonra Bihar'da Urdu dilinde İsâr adlı bir günlük gazete çıkarmaya başlamıştır.

Mevlanâ Rahmânî'nin 11 kitap-kitapçık ve farklı konularda 300 adet basılmış makalesi bulunmaktadır. Eser ve makalelerin çoğu ise Urdu dilindedir.

Eserleri:

1. تصوف اور حضرت شاہ ولی اللہ Tasavvuf ve Hz. Şah Veliyullah
2. بیت عہد نبوی میں آپ کی منزل یہ ہے۔ Beyt-i Ahd-i Nebevî'de Sizin Makamı Şudur
3. Dinî Medreselerdeki Ücretsiz Eğitim مدارس میں مفت تعلیم کا مسئلہ
4. سماجی انصاف عدلیہ اور عوام Topluluk/Toplum Adliye ve Halk
5. مرکزى مدرسه بورڈ اور اقلیتوں کی تعلیم Merkezî (Devletin) Medrese Kurulu ve Azınlık Eğitimi
6. كى كىوں كا قتل عام Kız Çocukların Öldürülmesi
7. شہنشاہ کوئین کے دربار میں Peygamber Efendimizin Huzurunda
8. حضرت سجاد مفکر اسلام Hz. Seccâd ve Müfekkîr-i İslâm
9. پہلی جنگ آزادی ہے؟ 1857 کیا 1875 Savaşı İlk Kurtuluş Savaşı mı?
10. مجموعه رسائل رحمانی Mecmûa-i Resâil-i Rehmânî.¹²

Mevlanâ Rahmânî 39'dan fazla ülkeyi ziyaret etmiştir. Mevlanâ Rahmânî'ye Bharat Joyti Award (2009), Rajiv Gandhi Excellence Award (2010), Sir Syed Award (2011), Shiksha Ratna Award gibi farklı ödüllerin yanı sıra Columbia Üniversitesi tarafından da fahri doktora unvanı verilmiştir.

Etkileri ve Sonuç

⁷ IIT: Hindistan Teknoloji Enstitüleri.

⁸ NEET: Ulusal Nitelik/Uygunluk Giriş Sınavı.

⁹ CA: Yeminli Mali Müşavir.

¹⁰ CS: Şirket Sekreteri

¹¹ Rahmani Foundation; Rahmani30 resmi sitesi; <http://www.rahmanimission.info/rahmani30.html>

¹² مولانا محمد ولی رحمانی : لوت فائد تھے : Aj ki Dunya Urdu, 3 Nisan 2021; <https://www.ajkiduniya99.in/2021/04/mualana-wali-rahmani-ek-bebak-qayed-hayat-khidmat.html>

Emir-i Şariat Mevlanâ Rahmânî sadece Hindistan'da değil tüm âlem-i İslam'da kendi millî, talimî, siyasî ve sosyal hizmetleri ile tanınan bir âlimdi. İnsan Hakları eylemcisi ve Hint Müslümanlarının güçlü sesi. Hint Müslümanların ana akıma dâhil edilmesi için eğitim, sosyal ve diğer tüm alanlarda olağanüstü bir çaba gösterdi.

Geniş ilim, geniş bilim, güzel kalem, sade ve süslü dil ile birlikte liderlik kabiliyeti ve liderlik için gereken cesarete de sahip olan Mevlanâ Rahmânî Hindistan'ın en zor günlerinde kendi feraseti ve ileri görüşlülüğüyle milletine doğru bir rehberlik etmiştir. Mevlanâ'nın en büyük özelliği de kim olursa olsun her zaman, her yerde tereddütsüz, korkmadan ve cesaretle konuşuyor olmasıydı.¹³

Yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere 1972'den itibaren AIMPLB hareketinde büyük rol oynayan Mevlanâ Rahmânî Hint hükümetinin Merkezi Vakıf Konseyi'nin üyesi. Urdu dilinin, devletin (Bihar eyaletinin) ikinci resmi dili olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁴ Bunlar kendisinin bizzat katkı sağladığı aklı ilk gelen önemli çalışmalarıdır. Bu çalışmaların dışında Mevlanâ Rahmânî, yüzlerce öğrencinin yetişmesinde önemli katkılar sağlamış, ihtiyaç sahibi olup imkânsızlıklar içinde çabalayan insanlara umut olma gayesiyle kurduğu vakıf ve ürettiği projelerle hayatını eğitime, asrı yakalamaya ve Hindistan'a hizmete adanmıştır. Hindistan ve İslam dünyası bu büyük âlimi unutmayacaktır. Mevlanâ Muhammad Seyyid Velî Rahmânî'nin vefatı ardından büyük oğlu Mevlanâ Dr. Seyyid Ahmed Velî Faısal Rahmânî Munger Hankası'nın şeyhi olarak seçilmiştir.

KAYNAKÇA

Ali, Mevlana Ebu'l Hasan Nedvî (1985). Tezkire-i Hz. Mevlanâ Fazle Rahmân Genc Muradabâdî (r), s. 9, Mektebe Daru'l-Ulum Nadvatu'l-Ulema, Luknev-Hindistan.

Atalay, Hamit (1999). İngilizce-Türkçe Sözlük, 1. cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 714.

Hasan, İmran Shah (2016). Life and work of Maulana Muhammad Wali Rahmani, Rahbar Book Service, Yeni Delhi-Hindistan.

The Milli Gazette; Maulana Muhammad Wali Rahmani, 6 Feb.-2016, milligezette.com.

Rahmani Foundation; Rahmani 30 resmi sitesi; <http://www.rahmanimission.info/rahmani30.html> (Erişim tarihi; 7 Nisan 2021).

Aj ki Dunya Urdu, 3 Nisan 2021; <https://www.ajkiduniya99.in/2021/04/mualana-wali-rahmani-ek-bebak-qayed-hayat-khidmat.html> (Erişim tarihi; 8 Nisan 2021).

Indian school helping the brightest Muslims; BBC Report on Rahmani30; 18 March 2010. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8550548.stm (Erişim tarihi; 8 Nisan 2021).

¹³ Aj ki Dunya Urdu, 3 Nisan 2021; <https://www.ajkiduniya99.in/2021/04/mualana-wali-rahmani-ek-bebak-qayed-hayat-khidmat.html>

¹⁴ Maulana Muhammad Wali Rahmani; The Milli Gazette –milligezette.com 6 Feb.-2016.